

ЗАПИСЫ

БЕЛАРУСКИ ІНСТЫТУТ НАВУКІ І МАСТАЦТВА

BELARUSIAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

ЗАПИСЫ 20

NEW YORK 1992

Друкуецца пры фінансавай дапамозе Фундацыі
імя Пётры Крэчэўскага

Published with the financial support of the Krečėўski Foundation, Inc.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ: **Томас Э. Бэрд (рэдактар), Антон Адамовіч,
Вітаўт Кіпель, Зора Кіпель, Антон Шукелойць, Юрка Станкевіч, Вітаўт
Тумаш, Янка Запруднік**

EDITORIAL BOARD: Thomas E. Bird (Editor), Anthony Adamovich, Vitaut Kipel,
Zora Kipel, Anton Shukeloyts, George Stankevich, Vitaut Tumash, Jan Zaprudnik

ADDRESS: ZAPISY, 230 Springfield Avenue, Rutherford, N.J. 07070, U.S.A.

Price per copy — \$20.00

Цана: 20 даляраў

УВАГА: Першыя 6 кніжак ЗАПІСАЎ былі выдадзеныя ў гадох 1952 —
1954 у Нью Ёрку ; пяць далейшых у гадох 1962 — 1970 друкаваліся ў
Мюнхэне, Нямеччына. Ад кнігі 12-е ЗАПІСЫ друкуюцца ізноў у Нью
Ёрку.

NOTE: This volume is a continuation of the ZAPISY series which began its publication
in 1952. Volumes 1-6 were published in 1952-54 in New York; the following 5 volumes
[1-5] were printed in 1962-1970 in Munich, Germany. Beginning with vol. 12[1974] the
ZAPISY have been published in New York, U.S.A.

Copyright © 1992 by the Belarusian Institute of Arts and Sciences in the U.S.

Computerized typesetting: by George Stankevich

Printed by: DB Publications

2502A Channing Ave., San Jose, CA 95131

EDITORIAL

This issue concludes the twentieth volume of *Zapisy/Transactions* which the Belarusian Institute of Arts and Sciences began publishing in New York in 1952. Perhaps a few reflections are in order.

The basic concept of the series is to publish articles that, regardless of approach or subject, will command the attention of our readers in the several countries of the Belarusian diaspora, those in the homeland, and in the scholarly world at large; and will make a contribution to the various spheres of interest which are embraced without becoming so recondite that they can be appreciated by only a small circle of specialists. This goal presents a constant challenge to the Editorial Board and to our contributors.

We find that part of what we are doing is engaging the nation in a quest for its identity. The Belarusian people are passing through a trying period, nudging forward, trying out and embracing new understandings, shedding old fears as they go. With the perspective of history, one can view this neuralgic process as the labor pains of national rebirth.

The materials in the present issue are of high caliber. Some articles are provocative, some controversial, others contribute to filling in pieces of the mosaic. All, we hope, will prove to be interesting and valuable.

T.E.B.

The Poetry of Natalla Arsiennieva and “Pierabudova” in Belorussian Literature

by

James Dingley

School of Slavonic & East European Studies
University of London

This paper is not intended as a full survey of Arsiennieva's output, but as an attempt to place her in the contemporary context of “*pierabudova*” in Belorussia and to offer preliminary comments on her verse¹. There are some aspects to any consideration of her work which strike me as essential in the necessary evaluation that is part of the whole process of rediscovering the literary past currently underway in Belorussia. The task is even more essential in the light of the recent publication in Minsk of an anthology of poetry written in Western Belorussia between the wars²; considerable attention is paid to Arsiennieva in the introduction but her actual poetry is conspicuously absent in the body of the text. A vigorous debate has also been conducted in the Party newspaper *Sovetskaia Belorussia*³. The heart of the matter is still whether Arsiennieva can be considered in Soviet terms “one of us”⁴.

I take as my starting point two lines from the “Градмова да ненапісанае паэмы” (in the collection “Яны усьцяж зы мной”, originally published in 1952, МВ, р. 218)

Ня можна ў будучыню йсьці,
не разьвітаўшыся зь мінулым.

It is the theme of time — past, present and future — that in my view permeates Arsiennieva's writing. The poem as a whole is worth close examination.

Writing at a time when the world seemed to be on the brink of a new war, the poet cannot escape the past (брысьці із часам не зьбяруся. . . Мяне прасьледуюць гады, / гады агню, ахвяр і сьмерці), days long past in Belorussia. Should she, as an act of exorcism, write once more of those horrific times (Дык мо йшчэ раз успомніць зьдзек / тых чорных дзён, каб з думак выжыць / чад пажарышчаў, смак крыві, / і кажны скон, і сполах кажны?) In urging her pen to write she establishes a direct connection between the “жорсткія словы” which still have to be cast to the ground, and the young shoots which will emerge to “make blue” her native fields, before (last line) Belorussia's resurrection can occur.

This paper was presented at the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies held at Harrogate, Yorkshire, England (July 22, 1990).

In addition to the themes of time and memory, the poet here assesses the purpose of her art — who is it for and how is it to express itself? Words, even harsh ones, have the power of regenerating life. The choice of the verb “расьсініць” is not fortuitous; the blue colour of the skies constantly recurs throughout her verse as she seeks in nature a healing force.

In one of her earliest poems, “Лятуцённі” (МВ, pp. 8-9), written at the age of 17 in 1920, she writes of her dreams of the southern country where she was born (in the Caucasus), but of a complete lack of desire to return there:

Мусіць, чужыя паўдзённыя чары —
новы абраз — гэны, колішні, стары
выціснуў у сэрцы маім.

Нашага кволага сіняга неба,
нашых палосак нясьпелага хлеба
сяньня адных я хачу.

(“Сіняе неба” may well be a cliché, but what about “кволае”, with all its overtones of delicacy and sorrow as well as feebleness? The “нясьпелы хлеб” also returns in later poetry but with a more metaphorical meaning.)

The first line of the last stanza of this poem runs:

Тут пасяля гора жыцьця шлях сьвятлее

a line that serves well to focus our attention on the poet's own “жыцьця шлях”.

Her first published book of verse, “Гад сінім небам” (1927) and many of the poems in the collection “Жоўтая восень” (covering the years 1927-1937, but not published at the time) show her as a poet seeking inspiration in nature; the season of autumn is particularly evocative. The poem actually entitled “Жоўтая восень” (МВ, р. 51) ends with the lines:

Для мяне яна — блізкая, знаная,
новай песьняй у сэрца ўціскаецца
і натхнёньнямі, здаўна чаканымі,
нада мной, як лісьцём, асыпаецца . . .

It could be argued that the poem abounds in routine clichés — autumn as a time of sorrow, reflecting the poet's personal sadness etc. But this does less than justice to the range of the poet's expressive use of language; it also overlooks the poet's own view of the process of poetical inspiration. We must also consider her extensive use of spring imagery that on occasion she turns on herself:

(from “Узноў вясна”, МВ, р. 52)

« Кінь стаяць на жыцьця ўзьбярэжжы, » —
кліча вырай у сінім бязьмежжы.

(The image of standing on the shores of life is one to which the poet returns again and again.)

But it is language as the vehicle of the poet's inspiration to which I wish to pay special attention here. Arsiennieva's "Завяя" (МВ, р. 58), very much reminiscent of Bahdanovič's "Завіруха" in its attempt to reproduce in sound and rhythm the savagery of a snowstorm, and many others of her nature poems may give the impression of effortless ease, but I wonder whether this really was the case. See, for example, "Часта ўвечары" (1930 — МВ, р. 55):

Часта увечары, так, на прадвесні,
калі гасьне заход, перад ночай,
гэтак хочацца выліцца песьняй,
а так мучыць пачуцьце нямомы!
Усе словы здаюцца малымі,
усе — ня тымі, што выцьвісьці хочуць,
бо ніяк не параджу я зь імі . . .

ending with the lines

Слова — вецер на крылах птушыных,
Слова, будзь-жа мне, будзь паслухмяным!

This struggle to find the "right" words reaches the culmination in "Лебядзіная песьня" of 1936 (МВ, р. 74). The "дзень пусты і крыклівы" with which the poem starts may well be an apt description of the poet's view of her own life; the phrase harks back to the poet's "standing on the shore of life." How is she to put into words the feelings which she experiences upon beholding the beauties of nature at eventide, where are the words to come from?

Але прыйдзе мой дзень, і знайду я патрэбныя словы,
тыя словы, якія цяпер не пачую ніколі й нідзе,
буду умець і чмялямі гусьці у раззалочаным цьвеце ліповым
і шаўковай шасьцець асакой на зялёнай, зацьвілай вадзе.

Once I have the words I will bring them all together:

А ўсе словы ў песьню злучу я прыпевам нязнаным, адзіным,
а ўсе песьні — ў вадзін, шчэ ня чуты, магутны аккорд!

This is a grand aim but it offers little comfort to a poet who still wants to live now (ужо прадвесне, / і так хочацца цешыцца й жыць!). How is she to relate her desire to express the infinite to the everyday life surrounding her? In other words — of what use is her art, who benefits by it? These questions acquire a peculiar poignancy when we consider the obvious fact of her writing in Belorussian. By 1936 Arsiennieva had spent most of her life away from Belorussia; during the years of war and revolution she was in Jaroslavl' on the Volga, and as a result of her marriage to Franciśak Kuśal, than an officer in the Polish army, she was compelled to spend much of her time in Poland (to be more precise, the Polish parts of pre-war Poland). Undoubtedly she derived her original inspiration to write in Belorussian from her teachers at the Belorussian

Gymnasium in Vilnia, especially Maksim Harecki and Anton Łuckievič. But for whom was she writing? The Belorussian population of Poland at the time consisted in the main of poverty-stricken illiterate peasants who were allowed little by way of national self-expression by the authorities. There is no evidence in her verse that Arsiennieva participated in, or even sympathised with, the Belorussian political movement that centred around the Hramada in the 1920s. Indeed, as the wife of a career officer in the Polish army, how could she be expected to have been active? Nevertheless, to interpret the absence of overtly expressed political sentiment in her verse of the 20s and 30s as a sign that she was not in the "main stream" of Belorussian literature is, in my view, to miss the point entirely.

The *Naša Niva* tradition had firmly set the mould: conscience and a burning desire for social justice for the downtrodden Belorussian peasantry were to be paramount in Belorussian writers. Yet we find all the outstanding writers using that tradition as a starting point, not an end in itself. If the Belorussian peasant has the right to be called a human being, then the Belorussian language has the right to be used as a vehicle for the expression of artistic truth, on a par with Russian, Polish or any other "developed" (in a strictly literary sense) language. By choosing to write in Belorussian, Arsiennieva consciously allied herself with Belorussians, at the same time developing in Belorussian literature the theme of artistic individuality, the relationship with the muse (the source of inspiration) and the difficulty of creation.

However the result of her writing in Belorussian is the awareness of something lacking, the fact that she is not part of the struggle for the liberation of the Belorussian people. Two poems, also from 1936, are particularly revealing in this respect. The first, "Паэт" (МВ, pp. 76-77), contrasts the miseries and struggles of the lie-bound (манюю спавіты) world with the eternal, and unfeeling, values of nature (significantly enough, here represented once again by golden autumn):

Сьвет гарыць. . .
Патайком і адкрыта
б'юцца людзі. . . Ня зьлічыш нязгод. . .
А над сьветам, манюю спавітым,
восень жоўта цьвіце, як штогод.

The poet may be a fighter («барацьбіт») but is drawn to the wonders of nature, so that anger and struggle disappear beyond the horizon of his world:

Для цябе сяньня
гнеў ці змаганьне —
паза межы жыцьця адплылі.

The second poem, "Маладым паэтам" (МВ, pp. 77-78), develops this

theme at a much more personal level. Arsiënnieva contrasts her own art with that of younger poets (especially Tank and Mašara, who published poetical replies to it⁵). These young poets write verses which strike people like whips and burn the conscience like lightning. Arsiënnieva too would like to join the struggle to shape the future, but her inspiration lies elsewhere.

Нібы жоўтая восень, стаю над жыцьцём
і гляджу на яго,
хоць навокал — змаганьне.
Мае вершы —
над сонным балотам трысьцё,
ймгла сівая асеньняга раньня. . .

Tank picks up this last image in his reply (“Нашы шляхі”):

Нашы дарогі расходзяцца даўна пад зорамі.
На адной чуеш крок, на другой — шум трысьця. . .

You say that you love our country for its birches, its moon and its autumnal beauty. Why should I not love it all the more because all those things tell me of the fate of the poor peasant (“сярмяжны араты”)?

It may be legitimate to suppose that the last stanza of Tank’s reply struck home painfully, precisely because he calls into question the purpose of her writing:

Дзіўна песьні Твае расьцьвітаюць далёка сузор’ямі,
над другімі палямі яны сіратліва мігцяць,
і таму яны пёўна над роднымі сяння разорамі
асыпаюцца золатам восені, асыпаюцца шумам трысьця. . .

especially in that contrast between “другія палі” and “родныя разоры”, and the use of “сіратліва”. It should, however, be emphasised here that the co-existence of such different poets as Arsiënnieva and Tank is evidence of the level of maturity achieved by Belorussian literature.

The truly formative experience for Arsiënnieva was, of course, the war which first came in the shape of Soviet occupation, her husband’s imprisonment and her own exile — together with her two sons — to Kazakhstan. Her return to Vilnia in May 1941 coincided almost exactly with the German invasion. She herself says of this period: Не пасьпелі мы разгледзецца добра навокал, як пачалася вайна, якая ледзьве не каштавала мне жыцьця але затое й штурхнула мяне да новай творчасці⁶.

The poems resulting from this outburst of creative energy in the years 1941-43 were published under the collective title “Сягонья” in 1944. Adamovič, developing the remarks of a contemporary reviewer, H. Alhierdzič⁷, describes her previous verse as a “шлях натуралізацыі”, which he goes on to qualify, on the basis of her most recent output, as a “натуралізацыя ў беларушчыне”

and “натуралізацыя ў сялянсьцьеве”⁸. This implies quite clearly that the poet had “found a cause”; it also equates “беларушчына” with “сялянства”. Where does such an equation place Arsiënnieva’s previous poetry? Is this another way of saying that the only true Belorussian poet is one whose recurrent theme is the poverty of the Belorussian peasant?

The poems “Сягонья”, (МВ, р. 81) from which the 1944 collection took its name, and “Пясьняр” (МВ, р. 81) both return to the subject matter of poetry. Poems about spring, or nightingales or white cherry blossoms are not adequate; real inspiration will come even though the world is burning. The poet is called upon to be a giant (“асілак”)...

Ці-ж ня ён
з трапятаньня асін
укладае асеньня песьні,
ўмее словам бліскучым скасіць
рунь увесну,
чар казачны зьдзейсьніць?
З чаду,
з шэрага дыму руін,
зь віску куляў, гарматных грымотаў
ён, падумаўшы, выплавіць гімн
гэткі-ж жудасны, гэткі-ж сьмяротны.

The poet is seeking to find a way of expressing reality in a completely new situation. Familiar autumn reappears, but the tone is quite new. From “Асеньні вецер” (МВ, р. 83):

бо страсянула раньнем сінім
з сябе я даўных спраў цяжар,
знайшла свой шлях. . .
Іду з краінай
пад новы плён араць папар.

These declarative lines could certainly be interpreted as programmatic. The poet has found her mission. But the positive mood cannot be maintained continually when faced with harsh reality: from “У сонечны дзень”, МВ, р. 84:

лятуцелася, што з сэрца я магла-б, нібы асіньнік,
стрэсьці жах штадзённай сьмерці,
ськінуць жаль пажоўклым лісьцем

(This last line reads almost like a reference to Tank’s “Нашы шляхі”.)

The collection as a whole demonstrates the manner in which Arsiënnieva combines her sensitive awareness of suffering (past and present) with a message of hope for the whole nation (present and future). So strong is the latter that I

cannot discern even in her most private verses of this period a special note of grief for the death of her eldest son Jarasłaŭ on 22 June 1943; personal grief is subsumed in the grief for everyone. Just maybe in the lines from “Успаміны” (МВ, р. 105):

Дзедка, паслухай —
хто-ж сяньня ня плача
ці па бацькох, ці па сыне?

we do find a personal reference. The wider context is seen frequently in images of sowing and harvesting. In particular, in “Хай грыміць” (МВ, р. 112), we find a direct parallel between Belorussian words and living ears of corn:

У палёх, узараных нарогамі танкаў,
беларускага слова падбіраем жніво.

This particular combination of images seems to be the perfectly logical outcome of the poems of 1936 referred to above: the poet recognises the impossibility of expressing her innermost thoughts and feelings (i.e. the infinite) in human language and becomes painfully aware of her need to be part of life. This awareness is rendered more acute by the linguistic aspect of using the language of a despised peasant people on whose behalf writers are morally obliged to wage a struggle. Arsieńnieva cannot but “join life” when brought face to face with the reality of war; she has found her mission, and puts her art at the service of the nation. That service took primarily two forms: patriotic verses and prayers (of which “Магутны Божа” is probably the best example), and verses which examine the nature of art in wartime, most notably the poems dedicated to the operatic singer Zabejda-Sumicki and the poem of 1943 “Нашым паэтам” (МВ, р. 124), where poets are called upon to heal people’s wounds:

А ранаў тых шмат:
ад мячоў і ад словаў,
ад восенскіх бураў,
ад мрояў
ад вершаў. . .
Зальлем-жа вадою гаючай, живою
іх мы, песьняры,
ці алошні, ці першы!

There is an irresistible temptation to see this poem as a conscious echo of the earlier “Маладым паэтам” and the replies, especially Tank’s, it evoked. Verses do wound!

Elsewhere in the collection there are also poems that can only be described as personal. Noteworthy here are “Перажытае” (МВ, pp. 143-44), which open with the lines:

Заўсёды знаю я, куды ісьці маюся
хай часам праз жыцьцё і вобмацкам брыду.

and ends

А перажытае —
хай ноч засыпле ймглой!

Or the intense “Асеньні холад” (МВ, р. 147):

Так неяк збрыдла мне ўсё

ending

Дык хоць гарыць лісьцё асін
чырвоным сполахам наўкола,
сінеюць пальцы, і ў душы
такі асеньні, золкі
холад. . .

Notice how the imagery is turned round here: the red autumnal colours no longer attract — “дык хоць гарыць” are surely words of indifference. Autumn is a time of cold and damp; the colour blue, elsewhere so positive and soaring, is applied to freezing fingers.

Inevitably the hopes of a bright future receded with 1944 and another exile, one that still continues. Not surprisingly the poetry Arsieńnieva wrote after the war has a very different “feel” from that of the 1920s and 1930s. She has to come to terms with the experiences of war and the bitterness of exile, as well as the natural process of growing older.

From the refugee camp in 1948 she attempts to put into words in “Зьнічы (фрагмэнты)” (МВ, pp. 188-96) the horror of war as experienced by Belorussian peasants (Tank’s “сярмяжныя аратыя”) who found themselves caught between the opposing forces. (It should be said at once that this is a viewpoint eschewed by Soviet Belorussian writers with the outstanding exception of Bykau). Writing this is difficult:

Сядзеш, возьмеш пяро —
зь нейкім скрыгатам,
церазь сілу йрве аркуш яно. . .
А ці лірыка гэта, ці эпіка —
я ня ведаю і сама.

Perhaps the task proved too difficult, there are simply no words to express all the horror; the fragments cannot really be described as wholly successful. Nevertheless they must stand as a valid part of the whole testament of the Belorussian experience of war.

“Разьвітаньне” (МВ, р. 199) reflects all the pain and sorrow of exile:

О, Беларусь, хай так
мы зь верай
Цябе і ў далеч панясём!

This “bearing of Belorussia”, coupled with the poet’s sense of mission, led to her becoming a kind of poet laureate, the mouthpiece of the Belorussian community in exile. Poems on special occasions (e.g. 25 March) are the natural outcome of this. Of special poetic interest is her fusion of the longing for “home” and the acceptance of growing older.

In “Асеньнія лісты” (МВ, р. 208) sparrows can soar to the heights and live like none of us can:

Бо мы глядзім адно пад ногі,
як брыдзем
размытаю дажджом жыцьцёваю дарогай

and with each day it becomes harder to walk on, knowing that even if we had wings we would never be able to fly off:

І вось, маўляў лісьцё, што зноў зямлю
ускрыла,
сканаем нейдзе й мы,
ня шугануўшы ў сіны!

to “Прывіды” of 1955 (МВ, pp. 257-261), especially in the first poem “Заміж прадмовы” which is introduced by lines by Курапа beginning “Мне бацькаўшчынай цэлы сьвет” and ending “Мне сьняцца сны аб Беларусі”:

І запраўды: імкнём, маўляў, кудысьці,
маем
зялёным, сёмушным нат рэдчас маім дні,
а гэта-ж Бацькаўшчыну мы адно шукаем
у зьмерклай далечы, ў расьцьвілай блізіні. . .

. . .
Зусім, як і у нас!

Вось так было і ў Вільні!
Вось гэтка-ж клён калісь і ў Менску мне
шумеў. . .

and her very personal “Між берагамі” (МВ, р. 3) of 1971. The poet no longer stands on the shores of life, but is in the mainstream.

І вось — другі ўжо бераг шэры няўпрыцям
расьце перад вамі. . .
Ён — прыйме на спачынак.

А я-б — яшчэ плыла,
няхай між берагамі
каменьне, і віры, і дна глыбінны жвір. . .
Ці раз паранёная імі да крыві
не паддалася ўсё-ж, ня пала я ў змаганьні.

I am conscious of not having done complete justice to Arsieńnieva as a poet, let alone as a playwright or translator. The use of colour, rhyme and rhythm, Arsieńnieva as nature poet, as poet of exile, the image of the native country in her poetry, all these aspects merit critical attention.

What I wish to stress here can be best demonstrated by a poignant comparison. There are two memorable poems on the ruins of Minsk, one written in 1941 by Arsieńnieva (“Хоць усюды руіны” — МВ, р. 84), the other one in 1944 after the reoccupation, by Kanstancyja Bujła (“Мінск 1944 года”). Both poets loved their country and yet they were on opposite sides of the barricades. If Nabokov and Solzhenitsyn can now receive official recognition of the fact that they always belonged to Russian literature, wherever created, then it is high time, and here I return to the opening quotation, to move into the future by saying farewell to the past in Belorussia. “Saying farewell” implies “coming to terms with” the past. Kaleśnik appears not to have shifted his position at all when he says⁹ that there can be no “justification” for those on “that side” of the front. This is, of course, nonsense. Firstly, it perpetuates the myth that there were only two sides to the war. Secondly it leads naturally to the equally nonsensical statement that there can be no justification for those who fought to restore a régime that had given the world the mass extermination of innocent people throughout the 1930s, culminating for Belorussians in the massacres at Kurapaty. Thirdly, it ignores the likelihood that there were people alive at the time who were aware of the inhuman nature of communism — an awareness that has now spread throughout the Soviet Union. The truly tragic nature of this period of Belorussian history must now be understood and accepted. There were people on “both sides” who sincerely and deeply loved their country and hoped — without, doubt, naively — that a successful conclusion to the war would lead to the disappearance of the absurd ideologies that sought to dominate the world.

Lastly: true literary expression cannot confine itself to this or that particular subject. Arsieńnieva’s “натуралізацыя ў беларушчыне” took place when she elected to use the Belorussian language as the vehicle for her inspiration. Making a language more supple, increasing demands on the reader — these are also ways in which a poet can fulfil obligations to society. It would take what Ezra Pound has referred to as a “bible specialist”¹⁰ to appreciate the difficulties experienced by some members of the Belorussian literary establishment in accepting Arsieńnieva. The simple fact is that she is an integral part of Belorussian literature.

Footnotes:

1. All references are to the edition of Arsiennieva's poetry *Між берагамі*, with an introduction by A. Adamovich, Byelorussian Institute of Arts and Sciences, New York & Toronto, 1979 (afterwards abbreviated as MB)
2. *Ростаніволі*, ed. and introduction by U. A. Kalesnik, "Mastackaja litaratura", Minsk, 1990 (afterwards abbreviated as RV); see pp. 25-31.
3. 14.09.90, p. 3; K. Domorad and D. Trizno, "Кому нужно такое наследство?", and in response V. Kovalenko, "Уважать реальность жизни".
4. This was an issue as early as 1927. See MB, p. XXV.
5. The text of these replies is given in MB, pp. XVII-XVIII.
6. Quoted in MB, p. XVIII.
7. H. Alhierdzič, "Беларускага слова жыва", *Ranica*, no. 30-31 (192-93). Berlin, 1944.
8. Adamovič, MB, p. XXXVII.
9. RV, p. 30.
10. in *ABC of Reading*, Faber and Faber, London, 1961, p. 140; he is referring to the unexplained truncation of a poem by John Donne in an edition of the *Oxford Book of English Verse*.

THE ART OF VASIL' BYKAŨ

by Deming Brown
University of Michigan

Over the past twenty five years, Vasil' Bykaŭ, who writes in Byelorussian but publishes chiefly in Russian, has created what is probably the best body of Soviet writing that has emerged from World War II. He is both an excellent writer and a popular one. As of 1985, 110 editions of his books had been published in the Soviet Union, and another 100 editions had been printed abroad.¹ He is clearly one of the most widely respected Soviet authors; at least four books of criticism have been written about him.² His stature is based not only on his talent for military writing but also, I think more importantly, on the depth of his psychological and social understanding and his moral vision.

Born to a peasant family near Vitebsk in 1924, he was mobilized at age 18, became an officer at 19 and fought throughout the war. He commanded an anti-tank battery and was wounded at least twice. Many of his battlefield narratives are based on personal experience. His settings are small-scale — the woods, fields and trenches where battles are fought; he displays no interest in military theory and strategy as such, or in the generals in whose headquarters large decisions involving the "art of war" are made. In their avoidance of the panoramic and their striving for localized authenticity, the so-called "trench truth" (*okopnaya pravda*), his stories have been identified with the "lieutenants' literature" of such writers as Bondarev and Baklanov.

The time-span of Bykaŭ's battlefield stories is short — usually no more than 24 hours — and his casts of characters are small — as a rule, no greater than five or six. He writes from the point of view of the individual soldier, focusing on his feelings and behavior in combat conditions. The writing itself is vivid but terse and economical, with details carefully selected to convey in depth a sense of the actuality of battle and its effects on the soldier's consciousness. Although there are feats of courage, devotion and endurance, there are also faint-heartedness, cowardice and betrayal, and Bykaŭ's stories are devoid of romantic coloration. For this author war is, above all, cruel and destructive, and an atmosphere of loss and death pervades his battlefield accounts. His emphasis not only on the modest heroism of ordinary soldiers but also on the grim reality of war and the calamitous fate of its victims, has led accusations of "Remarqueism" against him — a charge

This is a paper presented at the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies at Harrogate, England in July 1992.

that Bykaŭ himself welcomes as a compliment. Although he is not a pacifist, he could never be mistaken for a militarist.

Bykaŭ's stories are adroitly plotted and move swiftly. His favorite, and most powerful, medium is the *povesť*, although he has also written a number of successful *rasskazy*. He seems never to have attempted a *roman*, and this large form does seem alien to him, for reasons that should become clear as we look at his works more closely. The tone of his stories is intimate: in some of them he achieves immediacy by making his central character a first-person narrator; in third-person narration he writes from the perspectives of individual characters. This is true not only of his stories of front-line combat, which are in fact a minority of his works, but also of his stories about partisan warfare and life in German-occupied Byelorussia, which constitute his most mature and impressive writing.

The work that first brought wide attention to Bykaŭ was *Tret'ja Raketa* (translated as *The Third Flame*, 1961), featuring a six-man anti-tank crew who find themselves in a suicidal position. After destroying many enemy tanks and numerous infantry, the crew, and the female nurse who accompanies them, perish. The only person left alive is the narrator, who shoots a flare gun in the face of the treacherous coward who is partly responsible for the crew's demise. Bykaŭ's most fiercely criticized front-line work is *Myortvym ne Bol'no* (*The Dead Feel no Pain*, 1966), in which a small group of German tanks causes terror and panic in a Soviet regiment. The Soviet forces are divided into two sharply-defined categories: the "little people," who are brave and self-sacrificing and the military leaders, who are characterized as base, cowardly, careerist and indifferent to the fate of the men under them. Their Stalinist methods of command suggest that injustice, cruelty, suspicion and a caste system based on Party affiliation were rife in the army at that time. Both Bykaŭ and Aleksandr Tvardovsky, the editor who printed his story, were severely attacked by Party officials, and this *povesť*, which was printed only in magazine form, was excluded from the four-volume edition of his collected works published in 1985.

In these and other battlefield stories by Bykaŭ written in the 'sixties we find moral concerns — questions of justice and integrity — that are featured more prominently and profoundly in later works about partisan warfare and the Nazi occupation. In the first of the "partisan" stories, *Kruglyanskiĭ Most* (*Kruglyanskiĭ Bridge*, 1961) we see how a fifteen-year-old village boy is tricked by a partisan into becoming the unwitting instrument by which a bridge is blown up, and dies in the explosion. The German occupiers depended on the bridge; the "pragmatic" partisan has accomplished a worthy mission. But the story strongly suggests that the exploit was totally tainted by the cynical expenditure of an innocent human life. Bykaŭ's next *povesť*, *Sotnikov* (translated as *Ordeal*, 1970) examines the contrasting moral characters of two partisans on a scouting mission who, after being sheltered briefly by peasants, are captured. Both men

are tough, competent soldiers with a strong sense of mission. Under interrogation and torture, however, one holds out while the other, after wavering, opts to save his skin by informing, as a result of which his comrade, two peasants, and a Jewish girl of thirteen are hanged by the local Byelorussian authorities (Polizei) in the service of the Germans. The author achieves both objectivity and psychological depth by telling his story from the alternating points of view of his two main characters. Particularly powerful and subtle is his detailing of the process of rationalization that leads to the moral compromise of his informer, who, at the end, almost without realizing it, finds himself assisting in his comrade's hanging and marches off in formation with the Polizei.

Sotnikov displays many of the best elements of Bykaŭ's talent. The narration is sparse but vigorous and suspenseful, particularly in the tense episodes of pursuit that lead to the partisans' capture. Bykaŭ is an excellent portrayer of physical sensations — body motion, stress, pain and exhaustion. He does not spare the reader cruel and brutal detail — one partisan's fingernails are pulled out during police torture — but such details are presented factually, not luridly. Bykaŭ does not, however, accumulate physical sensations for their own sake; their purpose is both dramatic and thematic — to show how humans react morally when brought near to the breaking point.

An element that reinforces the feeling of psychological and moral authenticity in Bykaŭ's writing is his sense of the terrain. The stories of partisan activity and life under occupation are set in the forests, fields and marshes of Byelorussia, often in harsh, gloomy or punishing weather that creates an atmosphere of tension and struggle. The *povesť* *Dozhit' do Rassveta* (*To Live Till Dawn*, 1972), *Volch' ya Staya* (translated as *Wolf Pack*, 1974) and *Pojiti i ne Vernut' sya* (*Go and Don't Return*, 1977) all take place in snowstorms and bitter cold, where the cruelty of the elements accentuates the general devastation of a landscape marked by pillaged and burned-out villages. These three stories, and others as well, feature long, dangerous and painful treks through the snow, in combat against both a human enemy and nature itself. All involve extreme tests of endurance in discouraging circumstances, and all are designed to explore the human psyche under such conditions.

Bykaŭ's fondness for tests of grit and stamina in ominous natural settings has caused critics to compare him to Jack London, and the American writer, who is known to every Russian reader, has no doubt been an influence. These Londonesque inclinations, however, occasionally weaken Bykaŭ's usually impeccable sense of measure. In *Dozhit' do Rassveta*, for example, the badly wounded hero's sufferings as he staggers through the snow are described in what seems almost sadistically clinical detail. Nothing is left to the reader's imagination in this account of pain and spiritual torment. The aim, of course, is to show how strength of will, hatred of the enemy, and devotion to duty can triumph over seemingly impossible obstacles.

Dozhit' do Rassveta is typical of many of Bykaŭ's stories in another respect — the accretion of misfortunes that gradually trap the hero and that, despite his courage and enterprise, eventually destroy him. At the outset he is given a poorly qualified and ill-equipped crew for an uncertain and dangerous mission. Through sheer bad luck he loses his crew one by one, and he winds up alone in his disastrous situation where he must eventually make his decision, and act, completely alone. The heart of Bykaŭ's art, and the focal points of his plots, are situations of choice, where characters, under extreme stress, must decide for themselves the right thing to do. In this story the hero, freezing and bleeding to death, discovers that the ammunition dump he has been heading for has been moved away. In a final gesture, he kills one German with a hand grenade and dies in the process.

Soviet critics refer to Bykaŭ's "moral maximalism," his penchant for seeking out the values underlying the actions of his characters. In *Obelisk* (1972), a village schoolteacher learns that some of his pupils have been caught by the occupying authorities in an attempt to sabotage German transportation. Although he was not a participant and had not known of his boys' plans, the schoolteacher, who *has* encouraged his boys to cooperate with the guerillas, leaves the comparative safety of a partisan camp to turn himself in and die with his pupils. In *Volch' ya Staya* the leader of a small guerilla detachment which the Germans have just wiped out discovers, in a field, a baby which one of his partisan comrades gave birth to just before her death. He picks up the baby and, despite his own severely wounded arm (later amputated), makes his way with superhuman effort through ice-cold bogs and volleys of German bullets, to safety.

We see the obverse of such feats of selfless heroism in *Poiti in ne Vernut' sya*, in which a partisan, believing that the Germans have taken distant Stalingrad and will therefore win the war, deserts. He finds a girl who is serving as a partisan courier, seduces her, and tries to use her as a means of self-preservation. The essence of the story is in the moral contrast between the upright girl and her opportunistic exploiter, and its greatest strength is in the subtle delineation of the ways in which the villain justifies himself, to himself. In this, as in all of Bykaŭ's best works, a distinguishing trait is the author's ability to acquaint us intimately with his characters and to disclose the moral core of their behavior.

Another striking feature of Bykaŭ's stories is that in them virtue is almost never rewarded. Many of his heroes either die in action or are executed by their captors. Those who survive receive no recognition for their exploits, and as a rule they are so humble and modest that they do not even realize their own heroism. For example, the hero of *Volch' ya Staya*, after arduously bringing the baby he has rescued to safety, is immediately sent on another partisan mission, despite his severely wounded shoulder, and then is sent as an amputee to tend

horses for the rest of the war, obscure, uncomplaining and unsung. Bykaŭ does not plead that such heroes have been done an injustice; he simply tells their stories. He is evidently much more interested in understanding human beings and their condition than in pitying them. This is why he puts his characters in situations where they are solely responsible for their own actions, and under extraordinary stress, and in such moments of crisis brings out qualities in them, good or bad, that under normal circumstances would have remained latent or hidden.

Bykaŭ is fond of ending his stories ambiguously or without resolution. *Volch' ya Staya* begins as the hero, now middle-aged, approaches the home of a thirty-year-old man who, the reader much later realizes, is the baby whom he saved but whom he has not seen or communicated with since the event. The story ends as the hero knocks on the door. He wonders what kind of man the baby grew up to be: the reader never finds out. In *Poiti in ne Vernut' sya*, we do not learn for sure whether or not the deserter will succeed in covering his tracks, or whether the girl who is his victim will be saved. *Kruglyanskij Most*, which the critic Lazarev calls a "*povest' -vopros*,"³ ends as a young partisan who has witnessed the callous sacrifice of a boy's life and has challenged and fought with its perpetrator, awaits a summary trial for assault. The commissar who will make the final judgement has not yet arrived at the partisan camp.

Bykaŭ's fondness for setting up characters who represent contrasting values, his preference for small casts of characters and the relatively brief *povest'* form, and his proclivity for morally freighted and open-ended stories, have caused critics to speculate on whether or not his works can be called parables. The weight of critical opinion holds that they are *not*. My own opinion is that the stories are too vivid, complex, psychologically subtle and full of life, too respectful of the uncertainties of human existence and behavior, too concrete and earthy, to warrant such a label.

Another reason why Bykaŭ's stories should not be considered parables is that most of his major characters are interesting *in themselves* as individuals, and not merely as abstract sets of attributes. This is particularly true of the characters in his last three, and most mature, stories, which will be discussed presently, but such persons are also to be found in earlier works. An example is Styopka Tolkach, an eighteen-year-old orphan in *Kruglyanskij Most* who fled from a miserable existence in occupied villages to join the partisans. Puny and awkward, ridiculed and bullied by older partisans, Styopka patiently shoulders much more than his share of responsibility and ultimately, as he reacts vehemently against the expedient murder of an innocent boy, becomes the moral center of the story.

Bykaŭ solves the problem of creating multi-dimensional characters within the relatively narrow confines of the *povest'* by juxtaposing and contrasting

them, by putting them into conflict with one another, by detailing their thoughts and actions, and by providing biographical background in flashbacks. Although he employs these techniques cleverly, there is nothing particularly original about them. What *is* remarkable is his ability to embody in his characters the social history of the Soviet Union in general and of Byelorussia in particular. He does this, especially in two of his last three stories, by using dual time planes, and in the process he strikes notes of criticism that may be too profound to be called merely anti-Stalinist.

Znak Bedy (translated as *Sign of Misfortune*, 1983) relates the grim experience of a middle-aged couple, tormented and finally destroyed by the German occupier and especially by the sadistic local punks who have become *Polizei*. Stepanida is a simple but dignified and intelligent woman and a fighter (she had been known as a local dissident “activist”). In contrast, her husband Petrok is a mild and passive compromiser who merely wants to live quietly. The two are seen together and singly, each with a fully developed and sharply distinct point of view and individual way of reacting to the mounting and increasingly threatening insults and violent actions directed at them. The narrative is rich in detail about the rhythms and objects in the couple’s modest farmstead: Bykaŭ conveys the rural atmosphere at least as effectively as do most of the *dereven-shchiki* (village writers) who specialize in such settings.

What gives the story its particular depth and meaning, however, is the picture of the couple’s life in earlier years, provided in flashbacks that comprise about a quarter of the total narrative. Here it becomes evident that the war and Nazi occupation are in fact the culmination of a series of misfortunes that have formed the characters and marred the lives of Stepanida and Petrok. On the one hand they have lived normally, raising their children and making a humble living. On the other hand, the decade of the ‘thirties, with its unfair expropriation of peasants’ property, forced collectivization, purges and terror, have plagued their existence and that of their community, have alienated Stepanida and have trampled the spirit of Petrok. The story can easily be interpreted as arguing that the authoritarian process of change in the decade before the war was a cruel, unjust, stupid failure, and that the war itself was just a sharper, more violent version of what had already been done to the people for many years. It is not surprising that Bykaŭ is reported to have had great difficulty in getting the story published⁴, but it was ultimately awarded a Lenin Prize (1986).

Dual time planes are also essential in *Kar’er* (*The Quarry*, 1986), in which we find a veteran of World War II, Ageev, spending the summer of 1980 digging in a pit where he had been shot and left for dead by the *Polizei* in 1941. He is searching, in vain, for some trace of the remains of a girl, Maria, pregnant with his child, whom he had sent on a dangerous and disastrous errand for the partisans and who was, he fears, executed on the same spot. The narrative switches back

and forth between 1980 and 1941, when Ageev, an officer severely wounded in battle, breaks out of German encirclement and hides out in an occupied village where a few members of the local populace, including Maria, nurse him back to health so that he can join the partisans. Ageev has reason to believe that the partisans do not trust him, and sends Maria on her mission (the delivery of explosives) as a kind of pledge of good faith. After Maria’s disappearance and his own miraculous escape, Ageev makes his way back to Soviet forces.

Ageev’s excavations in 1980 are partly an act of moral exploration, partly an act of atonement. He now realizes that in jeopardizing the life of this girl, whom he loved, he had sacrificed a principle in order to become a more effective fighting man. In 1941, a time of shocked confusion after Hitler’s attack and of general suspiciousness and mistrust among the Soviet people resulting from the social nightmare of the 1930’s, moral scruples had become devalued and inhibitions weakened. Now in middle age, Ageev has changed and is haunted by feelings of guilt; ironically it is his son, a solid Soviet citizen, who cannot understand Ageev’s obsessive digging.

Kar’er has its weaknesses: the account of love between Ageev and Maria is pallid (in general, Bykaŭ does not write effectively about romantic love), some descriptions are too lengthy, and there is an excessive amount of repetitious authorial analysis of Ageev’s situation and detailed reportage of his thoughts about it. These deficiencies are far outweighed, however, by the story’s strengths. It is rich in revealing glimpses of wartime Byelorussia and its social fabric. One of Ageev’s selfless protectors is the widow of a priest who had suffered a lifetime of persecution under the Soviets, and who herself is a fearless, active supporter of the partisans. Ageev’s initial suspiciousness of this representative of the “class enemy” is symptomatic of the times. There is a moving account of the roundup of local Jews for execution; one of Ageev’s protectors, until she disappears, is a Jewish nurse. Bykau is frank and emphatic in showing evidence of Stalin’s failure to prepare against a German attack. The story’s open-endedness is itself a strength. The fact that Ageev will probably never learn what happened to Maria makes all the more poignant the story of how a good man can be forced, through complex circumstances, to commit a grievous moral error.

Bykaŭ’s most recently published story, *V Tumanie* (translated as *In the Mist*, 1987) is probably his gloomiest. Two partisans, Burov and Voytik, are assigned to execute Sushchenya, a railroad worker who is thought to have betrayed comrades who joined him in derailing a German munitions train. The *Polizei*, after horribly torturing Sushchenya in a vain attempt to enlist him as an informer, have released him and hanged his comrades in the village square, knowing that the world will think that Sushchenya has informed on them. After seizing Sushchenya in the presence of his wife and child, the two partisans take him into the woods to shoot him. It gradually becomes clear to Burov that Sushchenya

is innocent; Voytik, a meanspirited opportunist, refuses to believe Sushchenya's protestations. Before the execution can take place, both partisans are killed in skirmishes with the Polizei, but Sushchenya, who had tried valiantly to protect his own would-be executioners, commits suicide, knowing that he will never be able to prove his innocence and, by simply continuing to exist, will place his wife and child in danger.

The story is utterly bleak and tragic. Men are trapped in a world governed wholly by an evil fate, in which virtue, courage and self-sacrifice are powerless to affect human destiny. War impersonally destroys the unrighteous and righteous alike; the only vestige of free will left to the innocent and large-hearted outcast Sushchenya is to kill himself.

V Tumane, however, is more than a study in hopelessness. Its three characters are clearly products of Soviet culture. The dutiful Burov is initially willing to execute a neighbor, Sushchenya, whom he has known and admired all his life. Only after great moral anguish does he abandon his habit of unquestioning obedience and decide to try to spare his man. Voytik, the second executioner, is sneaky and suspicious, eager to believe the worst about people. He rationalizes his rapacious and cowardly behavior with formulas from the social paranoia of the 'twenties and 'thirties, and thinks in Stalinist patterns and clichés. Even Sushchenya, a man of dignity, devotion and courage, has been scarred by the fatalism of the downtrodden and displays what a Soviet critic calls "the suffering of the guiltless guilty".⁵ Sushchenya's suicidal resignation to his lot shows him to be as much a victim of social conditioning as of fate.

As in all Bykaŭ's works, the physical atmosphere — woods, fields, swamps, rain and cold — forms a dramatic element in the story, underlying the struggles and suffering of its characters and emphasizing its dark mood. The most prominent feature, however, is the dense fog that envelopes the action and frequently swallows up the characters, forcing them to grope their separate ways. This fog, like the story's title, is a metaphor for the atmosphere of moral deformation, mistrust, alienation and mutual misunderstanding that has caused such a tragedy.⁶

The skeletal synopsis provided here indicate primary themes and central situations in Bykaŭ's stories. Such accounts cannot suggest the allusiveness and subtlety of his writing or its sense of the fullness of life. The stories contain secondary characters, episodes and motifs which reinforce the author's implicit argument that human problems are much too complicated and ambiguous to permit easy interpretation. Even the major characters are more contradictory and many-sided, both as individuals and in their relationships, than an account such as the present one can show. Bykaŭ's writing is solidly in the tradition of Russian realism, with its striving for social and psychological verisimilitude and moral and ideological relevance.

Where do we place Bykaŭ in the scheme of Russian literature? Surely his military writing is in the tradition of Tolstoy, whom he acknowledges as his chief mentor in this respect. He is also similar to Tolstoy in other ways — a mild weakness for superfluous philosophizing, a slight tendency to preach (although this is usually kept in check), and a proclivity at times for analyzing his characters' mental states and relationships to excess. His moral explorations, his preoccupation with the suffering of innocents, the sources of evil and an often malevolent fate, and his fondness for examples of self-sacrifice suggest a Dostoevskian strain. (Incidentally, Albert Camus is a great favorite of his.)⁷ The influence of Jack London has been suggested, and here one might add that occasionally his episodes of dramatic struggle in rugged natural settings (as in *Volch'ya Staya*) seem too numerous to permit reflection about their meaning.

Bykaŭ does not write "socialist realism". It is true that there are elements in his writing that are usually associated with this mode — absolute clarity, earthiness, a fondness for exemplary exploits of heroic behavior by embattled individuals and a sense of patriotism and community. On the other hand, Bykaŭ seems to lack the obligatory optimism, the trust in ultimate human goodness and wisdom, and the faith in the future that socialist realism has traditionally required. I would suggest that Bykaŭ is too profound and complex an artist to come under such a conventional and outmoded label.

As a public figure, Bykaŭ has been consistently and prominently identified with reformist circles and is now active as a People's Deputy. Similarly, his fiction is politically liberal and democratic. It focuses on individual values and destinies, shows a deep concern for justice, exposes and deplors authoritarianism, and respects human diversity and dignity. He has achieved considerable moral authority, and he deserves it.

NOTES

1. A. Shagalov, *Vasil' Bykov: Povesti o Voine*, Moskva, Khudozhestvennaya Literatura, 1989, p. 43.
2. Shagalov, *op. cit.*; V. Buran, *Vasil' Bykaŭ: Narys Tvorchastsi*, Minsk, Mastatskaya Litaratura, 1976; L. Lazarev, *Vasil' Bykov: Ocherk Tvorchestva*, Moskva, Khudozhestvennaya Literatura, 1979; I. Dedkov, *Vasil' Bykov: Ocherk Tvorchestva*, Moskva, Sovetskij Pisatel', 1980.
3. Lazarev, *op. cit.*, p. 102.
4. L. Lazarev, "Na vsyu ostavshuyusya zhizn' ...," *Novy Mir*, No. 11 (1986), p. 224..
5. V. Oskotskij, "Logika Nedoveriya," *Novy Mir*, No. 2 (1988), p. 234.
6. Oskotskij, *op. cit.*, p. 233, emphasizes this point.
7. Interview in *Ogonek*, No. 19 (1987), p. 5.

Belarus: Five Years after Chernobyl

Zina Gimpelevich-Schwartzman
University of Waterloo

The most popular and cynical riddle in Belarus today is: "What did we never have in Belarus which we do not have now and which is decreasing every day?" The answer of course is — "radiation". Radiation is now affecting every toddler, especially if he or she lives in the Mahiloŭ or Homiel areas of Belarus where children are not allowed to leave the school premises till late in the evening. It is difficult to imagine what is happening to children in a situation in which they are deprived of fresh air and outdoor games. We might well wonder whether these children will ever reach maturity, since according to the Belarusian journal *Belarus* (6/606, 1989), the infant mortality rate from cancer has increased dramatically in Belarus. Leukemia which is 80% curable in the west, takes 75% of its victims (only 15% are curable there) in Belarus. [*Novoye Russkoye Slovo*, 18 May, 1990].

In this, the fifth year since the Chernobyl tragedy occurred, we are beginning to get a more balanced picture of the situation. The heavy curtain of silence which surrounded the afflicted territories of Belarus has started to lift. In March 1989, the Belarusian newspaper *Litaratura i Mastactva* (Literature and Art) published a map showing these areas. During the recent session of the Belarusian Supreme Soviet, the deputy head of the BSSR Council of Ministers (equivalent to a deputy premier or a minister), Mr. V. Evtukh, presented the long-awaited program for a clean-up in the republic to take place between 1990 and 1995.

Let us take a deeper look at these ostensibly positive signs of public awareness in Belarus. The map, which was produced almost three years after the catastrophe, does not truly depict the aftermath — the real situation is constantly changing in Belarus. A glass of milk, a potato, a piece of meat, or any other product from the contaminated territories easily finds its way to the hungry population in uncontaminated areas. One woman from Belarus whom I interviewed in the middle of December 1989 said: "O, yes, we do have meat in the stores, but quite often it is of such a strange color ... I am sixty four," she said, "but never before Chernobyl had I seen meat of such a bright violet color. People

This paper was presented at the 1990 Learned Societies Congress held at the University of Victoria, British Columbia, within the framework of the Annual Conference of the Canadian Association of Slavists (May 30 - June 1, 1990)

say," she continued, "that lemons might help to fight the radiation, but it is impossible to get them."

The movements of wind and weather continue to spread contaminated elements still further, and this is another good reason for immediate and on-going concern. While a map that is fifteen months old is better than nothing, it is still not an accurate, up-to-date document. However, the main problems in carrying out a clean-up program that can be quickly adjusted are the same as before *perestroika*: incompetence, inefficiency, wastefulness, and, finally, mismanagement. One could read these components in Mr. Evtukh's report to the Supreme Soviet which describes the situation for children who live in the most contaminated areas:

Many schools (in the Homiel and Mahiloŭ areas) do not have the basic means for keeping and preserving perishable goods. They also lack food processing and preparation equipment. There is an absence of both hot and cold running water and of an adequate sewage system. The selection of meals is extremely poor. This year the requirement of school cafeterias for vegetables fell short by 35%, and for fruit by 12%. In the same period, the cafeterias received only 13% of their requirement for fruit juice with pulp — essential for removing radioactive elements from the human body. [*Zviazda*, 29 July, 1989]

In his two-and-a-half hour speech, Mr. Evtukh also recognized a number of mishaps, blunders, and obstacles still present in the republic. Above all, there is a lack of money, equipment, and scientific information. In order to carry out this long-term program, Belarus will need more than ten billion dollar rubles (approximately twenty billion Canadian dollars at official exchange rates). This money is very difficult to raise because of the generally poor economic situation in the USSR. The insufficient number of personal and commercial dosimeters gives rise to misinformation and errors about the everyday situation. With this in mind, it becomes clearer why Mr. Evtukh in his speech tries to encourage Belarusians to seek help not only outside of Belarus, but even outside of the USSR.

Help from the outside world has been solicited previously in at least three situations in the Soviet Union: Chernobyl, the earthquake in Armenia, and the train explosion in the Urals. The Chernobyl tragedy resulted in an outpouring of compassion and material help for Ukraine. This particular help was needed and, unfortunately, will be needed for many decades to come. However, a fact which was shrouded by the veil of secrecy thrown over the area during and after the tragic event, is that the river Prypiac' forms the boundary between Ukraine and Belarus. One does not need binoculars to see the black chimneys of the Chernobyl nuclear power station from Belarusian territory. The other fact which was hidden till the spring of 1990 is that 70% (seventy) of all radiation from the Chernobyl catastrophe affected Belarus, the third largest republic in population and territory in the European USSR.

The most outrageous event (the event which caused such a high percentage of radiation and which both local and central Soviet authorities are still reluctant to discuss), happened several days after the disaster. A noxious cloud from Chernobyl was moving over Minsk in the direction of Moscow. The order from Moscow was clear: "Stop the cloud using any means." The cloud was dispersed through the use of military and chemical means (delivered by artillery and aircraft). The ensuing precipitation further contaminated Belarus and spared Moscow from any fallout. Although a report of the successful operation was sent to Moscow, the people of Mahiloŭ (Belarus), Homiel (Belarus), and Briansk (Russia) were left in ignorance about their fate. This can be considered as nothing short of a criminal act. Aleś Adamovič (a prominent Belarusian writer and a deputy to the new Soviet parliament) is to Belarus what Andrei Sakharov was to the world. In an open letter to Boris Shcherbitsky, deputy premier of the USSR and to Nikolai Lukonin, minister of atomic energy, he wrote: "Is it true what residents of the Mahiloŭ province believe (and was confirmed by well-known scientists) that certain regions of the Mahiloŭ province, quite distant from Chernobyl — Krasnapolle, Słaŭhorad, Bychaŭ, Klimavičy and some others (also parts of Briansk region) — received such a dangerous dose of radiation because the Chernobyl cloud was 'deposited' over them? That the cloud which had been heading for Moscow was seeded?" *Komsomolskaya Pravda* (11 May, 1989)¹

Adamovič's allegations were confirmed in the western press. Vera Rich, in her article "Belarus collects dose," cites, for example, the words of Zianon Paźniak, chairman of the Belarusian Popular Front *Adradžehnie*. He argues that "as a result of the cloud seeding, the radiation level of between 40 and 100 curies per square km. in the south-east part of the Mahiloŭ province is higher than in the 30-km. zone around Chernobyl, and significantly higher than the 15 curie per square km. safety level." *Nature*, 27 July, 1989, v. 340, p. 89.

In spite of some positive changes in the attitude of the Belarusian authorities towards the Chernobyl catastrophe (they have started to talk about the problem as we saw in Evtukh's report), the official general line is still about the same, hiding at least half of the truth from the population. When the Belarusian Popular Front (BNF) organized a peaceful demonstration for the victims of Chernobyl in Minsk, the authorities responded with a number of measures. On the thirtieth of September 1989, the date which was agreed upon between the local groups who called themselves "self-rescuing" and BNF, Belarusians from all the contaminated areas started to gather in Minsk. People overcame all kinds of obstacles to force their way through to their own capital; the government did not want them near. In fact, the authorities announced a *subbotnik* (compulsory, unpaid civic duty) which was to take place outside Minsk. In spite of all these precautions,

both the meeting and the march took place. More than 30,000 people, representing the twelve areas most affected by radiation (nine of which are ignored by the official data) made it through to Minsk and marched on the Government House. On the black banners carried by the demonstrators were written: Chojniki district — caesium: 60 curies per square km., strontium: 70.9 curies per square km.; Vietka district — caesium: 50 curies per square km., strontium: 175 curies per square km.; Kaściukovičy district — caesium: 71 curies per square km., strontium: 70.9 curies per square km.; Mahiloŭ — caesium: 137 curies per square km., strontium: 9 curies per square km. etc. Looking at these numbers, the bitter thought of Aleś Adamovič comes to mind: "Yes, Belarus is not such a small republic, but in the context of such a disaster it is very small." *Moskovskie novosti* (8 October, 1989)

Belarusians have always been known for their tolerance and for their opposition to any military conflict. *Novoye Russkoye Slovo* (11 August 1989) recently reprinted an article about Chernobyl from *Literaturnaya gazeta*. This article describes Belarusians as a "peaceful and proud people. They carry their Chernobyl cross without hysterics, in the same way that they carried their cross during the war with all of its carnage." However, the Chernobyl tragedy, according to many observers (see: *London Times* and *Daily Telegraph*, 1 August, 1989) is changing the familiar image of the timid and complacent Belarusian.

The Belarusian Popular Front is as active as its Baltic counterparts. Two of the most prominent concerns of the BNF center around national survival — the Chernobyl disaster and the cultural and linguistic renaissance of Belarus. In fact, the Belarusian Popular Front is the only real force trying to alleviate the problems in the aftermath of Chernobyl. One of its resolutions, entitled "Overcoming the Aftermath of the Chernobyl Catastrophe," states: "As a consequence of the Chernobyl catastrophe one-half of the Belarusian territory is seriously contaminated with radio-nucleids. One-fifth of the arable land in the republic is no longer usable. It is impossible not only to have economic activity, but even to continue to live in the Krasnapolle, Słaŭhorad, Buda-Kašalova, Naroula, Chojniki, Čerykaŭ and other districts of the republic... The contamination in many places is significantly higher than the 15 curies per square km. safety level, sometimes reaching 200 curies or more. People in many settlements received up to 25 rem over a three-year period. The number of cancer cases is growing steadily, while immunity to so-called conventional diseases is decreasing." (24-25 June, 1989. The Belarusian Popular Front congress, Vilnius)

The history of Belarus is full of many unfortunate incidents. Strategically, Belarus has been a crossroads for many wars. It has always suffered the first and the final fatal blows of any tragedy which has affected the European part of the present USSR and Poland. For example, during the last war, Belarus lost every

1. Translation is taken from Art Turevich's article "Chernobyl — Byelorussian tragedy." *Byelorussian Review*, October 1989

fourth inhabitant. Hitler's genocide of the Belarusian nation followed close upon the one conducted by Hitler's old mentor, Stalin. After all, it was Hitler who borrowed from Stalin various methods of producing show trials, forming concentration camps for political prisoners, etc. Five hundred mass graves recently discovered in the Kurapaty forest near Minsk are now known to be the result of the work of Stalin's henchmen during 1937-1941. These graves contain up to 300,000 bodies. Nevertheless, the tragedy of Chernobyl could equal and surpass all these losses, unless something is done very soon.

The same BNF resolution quoted earlier blames the Belarusian government for keeping the truth about Chernobyl from its own people during the period 1986-1990. By doing so, the government has failed to prevent the terrible consequences which inevitably appeared because of the population's general ignorance about radiation. In addition to that, this government short-changed Belarus in the dispensing of monies collected by the Soviet people for the victims of Chernobyl. According to the newspaper *LIM*, Ukraine received 72.7% of the available funds and Belarus 3.6% (*LIM*, 9 March 1990). The most outrageous thing about the allocation of funds is that the Ministry of Atomic Energy, responsible for the tragedy, received three times the compensation of the people who suffer the aftermath in Belarus! In reaction to the helpless role of this government which gave first priority to trying to please the central authorities, the Belarusian Popular Front has turned to "all the people of the world" asking for solidarity with the Belarusian nation. The Front also asks for help in the form of medical technology, medicine, and money for the treatment of the sick and for the re-settlement of the population.

Sweden was the first country to respond. In addition to equipment which they supplied Ukraine and Belarus through the Red Cross, the people of Sweden decided to share their homeland with 1,000 Belarusian families. Conditions under which these families are accepted are the following: 1) an applicant should prove that he or she is at least third-generation Belarusian living on Belarusian lands; and 2) an applicant (and members of the family) should be no older than forty-two. With this highly generous deed Sweden is trying to preserve at least a small number of the Belarusian people, since by some estimates, only ten percent of this nation will survive to the year 2000. Israel took some children from Ukraine and Belarus for treatment. For the summer of 1990, Holland offered to accommodate 300 children from the contaminated areas in summer resorts. A group of Canadians from British Columbia has adopted a village affected by the Chernobyl disaster (reported by Mrs. Sylvie Hank Surrete, CAS meeting, 1990 Learned Societies). All over this planet people are working hard in order to help. In Canada there is the Canadian Relief Fund for the Chernobyl Victims in Belarus. This fund represents Canada to the world as a nation which has never failed to lend a hand to those in need.

Belarus knew better times from the period between the 14th and the 17th centuries when it was a major part of the Grand Duchy of Lithuania in which Belarusian was the official language. In fact, the famous Lithuanian Statutes were written in Belarusian. This 16th-century code of civil laws comprises sixty volumes and is considered to be one of the most advanced in Europe of that time. The cultural and linguistic decline of Belarus can be traced to the middle of the eighteenth century. Russia and Poland imposed geographic and religious boundaries on Belarusians and their lands. It culminated in 1867 when the Tsarist government formally prohibited publications in the Belarusian language. By the 1970s, this rich culture might well have completely disappeared, had it not been for the efforts of those Belarusians who treasure their heritage.

Chaim Soutine, Marc Chagall, Olga Korbut, Iurii Gagarin, Valentina Treshkova, Andrei Gromyko — people of different ages and faiths associate themselves with the place of their origin, Belarus. Many Canadians also have roots in Belarus. A good example is the Lewis family (the well known NDP leaders). Wayne Greisky also respects the Belarusian half of his origin (that half would never have moved to Los Angeles!)

Chernobyl... How many future Soutines, Chagalls, Korbut, Gagarins, Tereshkovas, Gromykos, or just ordinary children will be crippled by this disaster? This question will never be answered. Chernobyl's radiation no longer exists in the past — like Hiroshima, it has a today, a tomorrow, and a day after. In contrast to the Hiroshima bomb which produced 740 grams of radioactive elements, the Chernobyl "bomb" produced 63 kilograms. (*Znanie-sila*, #12, 1988). The major part of the fall-out has been scattered over more than three thousand Belarusian towns and villages. This must be of great concern to every responsible citizen in our global village.

Chernobyl in Contemporary Belarusian Art

Joanna Survilla

Belarusian Institute of Arts and Sciences of Canada

“Беларусь зусім ня тая, што была да Чарнобыля” (After Chernobyl, Belarus is no longer what it used to be).

The sense of loss expressed in these words of Valery Drančuk in *Litaratura i Mastactva*¹ has been deeply felt by Belarusian visual artists over the past four years: they have been showing it in many different ways despite the fact that, as Barys Sačanka put it in his “Notes about radiation”² in December 1989, “Three, two, one, and even half a year ago, none of us was allowed to tell the truth about the Chernobyl calamity, and whenever somebody tried to do so, he was immediately jammed”.

The following visual documents have been gleaned from the pages of *Litaratura i Mastactva*, the youth monthly *Krynica*, the literary journal *Maładosć*, the monthly magazine *Bielaruś*, the monthly literary journal *Nioman* and the magazine *Mastactva Bielarusi*. I have also been fortunate enough to obtain the catalogue of the major exhibition “Mastak i Ekalohija” (Ecology and the Artist), which was held in Miensk in the winter of 1989-1990. According to both *Litaratura i Mastactva*³ and *Hotas Radzimy*⁴, in spite of its name, the main theme of this exhibition was Chernobyl “because in Belarus today the word Chernobyl has become the frightening synonym of the word ecology. We say ecology, but we think Chernobyl” (*Litaratura i Mastactva*).

According to the catalogue, which was published in October 1989, 318 works of art by 195 artists were to be shown at the exhibition “Mastak i Ekalohija”. Tacciana Antonava, however, in her review of the exhibition, published on February 8, 1990, speaks of “about one thousand works.”⁵ With the exception of 35 entries, all the works listed in the catalogue were officially created in 1989, i.e. after the government ceased to “jam” every mention of the disaster. Only six titles contain a direct reference to the word “Chernobyl,” three of them being: “The heroes of Chernobyl” by Palankou, “Resting next to the fourth reactor” by Fralankou, and the project for a medal “26.4.86 — Čarnobyl” by Otčyk⁶ ... This of course illustrates how difficult it still was in 1989 to abide by *glasnost* in Belarus in relation to the Chernobyl issue, and it explains the

This paper was presented at the 1990 Learned Societies Congress held at the University of Victoria, British Columbia, within the framework of the Annual Conference of the Canadian Association of Slavists (May 30 — June 1, 1990).

nature of the titles of many of the earlier works which will be mentioned in this paper.

In fact, Belarusian artists have been dealing with the issue of Chernobyl ever since the disaster took place in 1986. I was struck by the feeling of total despair, distress, or *razhublenasć* evoked through many of the works. I had experienced it myself on April 27, 1986, after hearing about the nuclear explosion and about the north-west wind pushing the radioactive cloud over Belarus.

I have selected seven works which I think express this apocalyptic or end-of-the-world feeling. These are particularly representative of the post-Chernobyl mood in Belarusian art, even though the titles do not necessarily refer to Chernobyl as such.

According to Hala Fatychava⁷, the title chosen by Jauhien Ždan for his work “*Apafiehieŭ*”, painted in 1989, is a neologism meaning the opposite of the theatrical term “*apafieoz*” or grand finale. It is a negative grand finale “in which we recognize the catastrophic state of our environment and which could evoke the Chernobyl catastrophe.”⁸ Note the “female figure,”⁹ whom Fatychava obviously does not want to call by her name, but describes as representing “feminine kindness and beauty, a symbol of sanctity, whom we must protect and defend”¹⁰ and “who strengthens the emotional impact of the work.”¹¹

Although the title of the Hieronymus Bosch-like scenery, “*Archiephu Hupelah*,” by Siarhieŭ Mališeŭski, is a twisted version of “The Gulag Archipelago,” its publication in December 1989 on the cover of the monthly *Krynica* immediately above the words “*Čarnobylski Šlach*” (The Chernobyl Trail), and the content of the work — a wintry inferno filled with deformed bodies and objects, in which the only recognizable figure is a galloping horse, reminiscent of a frozen and knightless emblem of Belarus, the *Pahonia*, — strongly suggests a nuclear winter rather than a labor camp.

The etching by V. Višnieŭski called “*Ludzi i ptuški*” (People and Birds), published by the literary magazine *Nioman* in August 1989, is another apocalyptic composition with the characteristic black cloud in the upper right corner. So is the very striking recent composition entitled “*Miortvy horad*” (The Dead City), 1990, by P. Muraŭčuk, an artist from Homiel, the major Belarusian city closest to Chernobyl.

It is my contention that Michal Aniempadzistaŭ’s works, described as “purely decorative art” by Uładzimir Siučykaŭ in *Maladosć*,¹² also belong to the post-Chernobyl apocalyptic trend in Belarusian art. Witness “*Viecier*” (The Wind), 1987, and “*Jałaviec*” (Juniper), 1989, the latter depicting shark-like junipers in a sea of destruction.

Volha and Alaksandar Damanavy’s poster of a cross published by *Krynica* in July 1989 also illustrates this end-of-the-world feeling, the cross, made with a broken brush, symbolizing the artist’s hopelessness.

The three following works also express a feeling of despair, but they concentrate on the emptiness or nothingness of it. Barys Kazakoŭ uses “the theme of the abandoned orchard to express the tragedy of the abandoned land”¹³ in his oil “*Vosień u sadach znikaj wioski*” (Autumn in the Orchards of the Vanished Village), 1988¹⁴. U. Lukašyk calls his mixed media work “*Pieraadolenie*”¹⁵ or “The Victory”, 1987, and Uładzimir Savič named his watercolor tempera “*Tut vakoł maja pamiač*”¹⁶ (Here are my memories), 1988. Both works speak for themselves.

In its June issue of 1989, the magazine *Biellarus* published the first two paintings of the series “*Čarnobyłski cykl*” (The Chernobyl Cycle) by one of the best known painters in Belarus, Michał Savicki. In an interview with Ludmiła Suchanava, Savicki explained that he was trying to show the psychological impact of this national tragedy. “Мяне хвалюе, як бяда прайшла па душах і лёсах людзей. Сустракаўся з многімі ‘адтуль’, слухаў іх расказы пра перажытае і, здаецца, кожны раз трагедыя паўставала перада мною ў новым абліччы” . . . “Бяда ў нас адна, гора — агульнае, але кожнага боль пячэ пасвоему, у кожнага чалавэка гора сваёй твар”¹⁷ (I am distressed by the manner in which people’s souls and fates have been touched by the misery. I have met many people from “there,” I have listened to their stories and every time I had the impression of seeing another face of the tragedy). . . . (The calamity is one, the misery is general, but everyone feels the pain in his own way, every person feels his own kind of misery). Savicki considers that painting about Chernobyl is a duty: “Для мяне, гэта вельмі важная і адказная задача . . . бо яна адпавядае той вялікай і трагічнай падзеі ў жыцці нашага народу, вынікі якой будуць адчувальныя, магчыма, праз стагодзьдзі”¹⁸. (To me, it is a very important and responsible duty . . . because it is tied to the tragic event in our people’s life, the consequences of which will be felt maybe for centuries).

The two paintings reproduced by *Biellarus* were “*Evakuacyja*” (Evacuation) and “*Rekvijem*” (Requiem). When more information was made available about the extent of the calamity, Savicki reworked his “*Rekvijem*”, adding black wings to the angels above the dying village, as can be seen on the black-and-white reproduction published by *Litaratura i Mastactva* three months later (September 22, 1989). In the same issue of *Litaratura i Mastactva*, another black-and-white reproduction, “*Čarnobyłskaja Madonna*” (Our Lady of Chernobyl), shows the tragedy of a child’s death. The theme of motherhood in the context of the Chernobyl disaster has been dealt with by many painters, because of its obvious link with the issue of national survival. The oil painting by S. Damanava “*Pradčuvannie*”¹⁹ (Premonition), 1989, addresses this issue in a very sensitive — I would say feminine — way, showing the anguish of a pregnant mother faced with radioactive pollution. In her review of the exhibition “*Mastak*

i Ekalohija,”²⁰ Tacciana Antonava mentions three themes: 1) the dying stork, lying on dry grass — representing the death of the land; 2) the threatening cloud, associated with the Chernobyl disaster, which darkens the sky and hovers over cities and villages, and 3) the deformed, barely human child, which makes us “reflect on our near future and is not a product of a sick imagination. As you know, in southern Belarus, near Chernobyl, animal mutants are already being born. And it is not a secret either that doctors deliver babies with birth defects.”²¹

The next two mother-and-child paintings, “*Na ziamli*”²² (On the Earth), 1988, by U. Toŭscik, and “*Melodyja stahodzdziau*”²³ (Melodies of Centuries Past), by A. Panciuk, both show sad-looking mothers in traditional costumes from southern Belarus and turbulent skies with characteristic heavy black clouds hovering above them.

“*Dzieci*” (Children) by Mikola Sielaščuk, published by *Krynica* in June 1989, shows children playing somewhere in an open space. Instead of the cheerfulness normally associated with child play, it conveys a sense of gloom through the scenery, the mother’s expression and clothing, and the strange-looking, doll-like child she is holding in her lap — stiff, expressionless, and oversized.

The theme of national survival is addressed in a much more explicit pictorial language in the next three works: “*Varvary*” (The Barbarians) by Uładzimir Savič, published in the November 1988 issue of *Biellarus*, “*Zahinušyja*”²⁴ (Those Who Have Perished) by Haŭryła Vaščanka, 1986, and “*Hienacyd*”²⁵ (Genocide) by Arlen Kaškurevič, 1988. I believe they speak for themselves. The two latter works have also been published in the second half of 1989 by *Biellarus*. Vaščanka, Kaškurevič, and Savič are well-known painters of Soviet Belarus.

Lastly, I would like to address what I consider to be the artist’s personal or political statements related to the calamity or to the way it has been dealt with. Michał Savicki’s “*Viduščy*”²⁶ (The Seer) is part of his series “*Čarnobyłski cykl*” (the Chernobyl Cycle). It’s style is that of an icon, and it bears the inscription “*I skazano im čtoby oni uspokoilis*”, that is, “And they were told not to worry.” P. Vasiluški gives the following description of this work, published in *Litaratura i Mastactva* of September 22, 1989. “Ідуць людзі, прыкрыўшы галовы ад радыяцыйнага дажджу з аблокаў, якія асядалі на зямлю Беларусі. Яны — сьляпяны, бо не ўсьведамляюць усяго жаху свайго становішча. Радыяцыя ня мае паху і колеру, да таго-ж ім казалі, каб яны супакоіліся, ня турбаваліся . . . Відушчы толькі павадыр — у спецыяльным камбінэзоне, з дазімэтрам у руках . . . Здаецца, што сышла са сьцяны храма і рухаецца на глядача фрэска з выявамі сьвятых пакутнікаў. Хто аджа на іх пакуты?” (The people who are sheltering themselves from the radioactive rain are blindly following a leader,

who is the only person aware of the hazards involved since he is holding a dosimeter and wearing protective clothing. Radiation has neither smell nor color, and they have been told not to worry, all is well. The painted crowd of innocent martyrs seems to be moving forward towards the spectators. Who will be held responsible for their suffering?)

I interpreted the poster by Volha and Alaksandar Damanavy showing the feet of a recently crucified human being and, a little lower, a bunch of advertisements publicizing a masseur, the sale of a piano, etc.,²⁷ as being a satirical statement. Then I discovered the painting “*Napasledak*”²⁸ (In the End), 1989, by A. Suša, representing a young musician playing frantically while the world is crumbling around him. The title of Damanavy’s work could have been “But life goes on...” I was told by a young Belarusian journalist from Miensk²⁹ that most Belarusians think that they will not survive as a nation, because they have all been consuming radioactive food for the last four years. Since there is no solution, however, many try to go on living as if nothing had happened.

This is obviously not the approach of U. Žuk, whose poster “*Čarnobyl*” (Chernobyl), 1989, expresses both the grief and suffering caused by the “*Biada*”³⁰ (Calamity) and the anger and resentment he feels because of the way it has been handled. The young girl wearing the traditional costume of the region most affected by the nuclear disaster has unknowingly adorned her hair with a garland of radioactive field flowers, whose lethal glow will kill her because she was not told in time.

A representation of today’s Belarus, as seen by a nine-year-old boy from Miensk, Aleš Mikulovič, will conclude this review of contemporary Belarusian art. “The Black Dragon of the 20th Century” was part of a recent exhibition of paintings by Belarusian children held in New York. The frightening beast, followed by a big black cloud, hovers over what used to be a charming little village of white houses with red roofs.

While Belarusian artists of the pre-Chernobyl era were sensitive to all facets of Belarusian life, the visual vocabulary they now use evokes a different kind of perception. Serene expressions of national pride and symbols of identity³¹ have now been replaced by grief and helplessness caused by a fathomless tragedy. The love of the land central to pre-Chernobyl works has become, after Chernobyl, an expression of devotion in despair.

END NOTES:

1. Valery Drančuk, “... Na sviet cely” (To the whole world), *Litaratura i Mastactva*, 13 (3257), March 30, 1990, Miensk.
2. Barys Sačanka, “Zapiski ab radyjacyi” (Notes about radiation), *Litaratura i Mastactva*, 49 (3511), December 9, 1989, Miensk.

3. Piotra Vasileŭski, “Pahartać ‘Čyrvonuju knihu’ ” (Through the pages of the Red Book), *Litaratura i Mastactva*, 47 (3509), November 24, 1989, Miensk.
4. Tacciana Antonava, “Ci uzyjdzie pašla nas trava” (Will the grass grow after us?), *Holas Radzimy*, 6 (2148), February 8, 1990, Miensk.
5. Ibid.
6. N.V. Zielanko, “Mastak i ekalohija” (Ecology and the Artist), Department of Culture of the BSSR and Union of Artists of the BSSR, Miensk, 1989.
7. Hala Fatychava, “Uvieš sviet dušoju achapic” (To Embrace the Whole World with Your Soul), *Mastactva Bielarusi*, 2/1990, pp. 22-25, Miensk.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Uladzimir Siŭčykaŭ on Michał Aniempadzistau, *Maladosć*, 1/90 (443), Miensk, p. 160.
13. Valery Bujval, “Mova jasnaja i čaławiečaja” (A Clear and Human Language), *Mastactva Bielarusi*, 6/1989, Miensk, p. 20.
14. Ibid.
15. *Maladosć*, 12/89 (442), Miensk, p. f. 160.
16. *Maladosć*, 3/89 (433), Miensk, p.f. 160.
17. Ludmila Suchanava, “Smutak na sercy” (Sorrow in the Heart), *Bielarus*, 6(606), 1989, Miensk, p.f. 160.
18. Ibid.
19. *Maladosć*, 11/89 (441), Miensk, p.f. 96.
20. Tacciana Antonava, “Ci uzyjdzie pašla nas trava” (Will the grass grow after us?), *Holas Radzimy*, 6 (2148), February 8, 1990, Miensk.
21. Ibid.
22. Halina Sačanka, “I zrok nabyvaje duša” (And the Soul Can See), *Bielarus*, 1(601), 1989, Miensk, p.f. 18.
23. *Maladosć*, 2/90 (444), Miensk, p.f. 160.
24. *Bielarus*, 7/1989, Miensk, p.f. 18.
25. Taisa Bondar, “Čas spadzjavniania?” (A Time to Hope?), *Bielarus*, 9(609), 1989, Miensk, pp. 25-27.
26. P. Vasileŭski, “... I skazana im, kab jany supakoilisia ...” (And They Were Told Not to Worry), *Litaratura i Mastactva*, 38 (3500), September 22, 1989, Miensk.
27. *Krynica*, 7/1989, Miensk, p. 20.
28. *Maladosć*, 10/89 (440), Miensk, p.f. 32.
29. Interview, April 1990, Ottawa.

30. Or "Calamity". In Belarus, the Chernobyl disaster is generally referred to by the term "Biada".
31. J. Survilla, "Thèmes et symboles nationaux dans l'art contemporain biélorussien", BINiM, 1989 (mimeo).

Belarusian-Yiddish Writings: Interesting Material for Ethnography and Philology

Robert J. Tamushanski
Vatican Radio

The Yiddish language originated in medieval times. Jewish settlers, apparently from France, came to the Middle Rhine area of Germany at about 1000 A.D. At the end of the 11th century, Jews from Germany began to settle in Slavonic lands. This migration became a mass movement in the 13th century and increased later after the massacres and the Black Death (1348-49). In their new homeland, Jews from all parts of Germany mixed and formed a new dialect — Eastern Yiddish, which became influenced by the surrounding Slavonic languages. The Slavonic element was, however, not the only element in Yiddish; Hebrew-Aramaic elements were inevitably found in the Jewish language. But many Hebraisms which did not refer to purely Jewish customs have been replaced by a term from the Germanic or Slavonic vocabulary. These components of Yiddish became closely fused with the basic Germanic element which has reshaped them according to the general Germanic structure of the language.¹

The Belarusian language further colored Yiddish, often including such typical Belarusian phonetic features as *akannie* (the pronunciation of an unaccented *o* and *e* as *a*) and *ciekannie-dziekannie* (the palatalization of *t, d* to *c, dz* respectively).² This is especially true of the Yiddish spoken in Belarusian territories.

The first date of the first Jewish settlements in the Grand Duchy of Lithuania is not easily established. But we do know that by the end of the 14th century, a number of important communities were in existence, for example those in Brest, Grodno, and Troki. The Grand Duke Vitaut was the first to legalize the existence of these communities during his rule over the Grand Duchy of Lithuania from 1388 to 1430. In 1388 the Jews of Brest and other towns in Lithuania obtained from Vitaut a charter similar to the Statutes of Boleslaw of Kalisz and Casimir the Great, and in the following year, the Jews of Grodno received even more extensive privileges from the Grand Duke. Under the laws enacted by Vitaut, the Jews of the Grand Duchy of Lithuania formed a class of free citizens, standing under the immediate protection of the Grand Duke and his local administration. Living in independent communities, they enjoyed autonomy in their internal

affairs regarding religion and property, while in criminal proceedings they were liable to the local *starosta*, but in very important cases, to the court of the Grand Duke himself. The Jews were guaranteed by law inviolability of person and property, freedom of religion, free transit, the free pursuit of commerce and trade on equal terms with the Christians. The Lithuanian Jews carried on business in the market places and shops and were engaged in all kinds of trades. Wealthy men lent money on interest, leased from the Grand Duke customs duties, revenues on spirits, and other taxes. The Jews often held estates either in their own right or in the form of land-leases. They were taxed according to the character of their occupations, and these taxes on the whole were not burdensome.

The position of the Jews was more favorable in the Grand Duchy of Lithuania than in Poland. The Jews leaving the persecutions of the 12th- and 13th-century German territories for Poland frequently went as far as Lithuania and settled there permanently. Lithuania formed the extreme frontier in the Eastern migrations of Jews. Russia and Muscovy remained almost entirely closed to them.³

The considerable Jewish population of the Polish and Lithuanian towns and villages did not form a downtrodden caste, nor an homogeneous economic class as in Germany, but formed an important social entity, taking its place in many departments of socio-economic life. It was not tied merely to money-lending and petty trade, but played its role in all branches of industry — in production and manufacture, and in land tenure and farming as well.⁴

Because of their enterprises, the Jews in the Grand Duchy of Lithuania had direct contact every day with the local population. It goes without saying that many of them learned Belarusian and employed this language in every-day use.

A still smaller minority in Belarus, the Tartars, used Belarusian written in Arabic script in their writings, especially the Koran and other religious writings.⁵

The Belarusian writer Żmitrok Biadula, himself a Jew, mentions in an article he wrote in 1921, that the same is to be found among the Jewish people in Belarus.⁶ He is writing here about an 18th-century manuscript concerning wizardry. This work consists of some 300 pages in small quarto, written in Hebrew, Yiddish, and a notable part in Belarusian in Yiddish transcription. Biadula provides two quotes of this Belarusian-Yiddish manuscript as an example of the inadequacies in the Yiddish transcription of Belarusian.

Biadula considers this work a monument of historical Belarusian ethnography, inasmuch as it handles magic and witchcraft, and that it has value for various branches of science and even medicine, since it handles herbalism, etc. and greatly laments the fact that during that time no research had been done on this text.⁷

Unfortunately the manuscript is at present inaccessible, and to date, others similar to it, if discovered, have not been the subject of serious study. Nonetheless, ethnographers in the last century have collected Jewish folksongs from all parts of Belarusian territories. It is of great interest to note that some of these songs contain other than Hebrew or Yiddish elements — very often they contain words, phrases or even entire verses in other languages, most frequently Belarusian, Polish or Ukrainian, and sometimes Russian and Lithuanian.⁸

Of great interest is the collection of S.M. Ginzburg and P.S. Marek *Jevrejskija narodnyja pesni v Rossii*, published in St. Petersburg in 1901. These Jewish ethnographers provide us with a rich collection of Yiddish folksongs collected for the most part from Belarus, especially the *gubernii* of Vilna, Minsk, Mahilou, and others. No song from any Russian area is supplied. Among these Yiddish folksongs the reader can find a good many of macaronic language — some with many Belarusian elements, and some in Belarusian transcribed in Hebrew characters. In other Jewish folksongs found in Belarus, one can note Polish, Lithuanian, or Russian words or phrases. Some of these songs are those sung by school children, others are of a humorous nature. As one can note in the examples provided in the appendix, the Hebrew script is often inadequate in accurately representing Belarusian phonology.

Yiddish-Belarusian writings, both in their ethnographical and philological aspects, provide much interesting material for further research.

Notes:

1. F.J. Beranek, "Jiddisch" in *Deutsche Philologie im Aufriss*, ed. W. Stammer, vol. 1, cols. 1551-1590, Berlin-Bielefeld, 1953.
Cf. also Robert Joseph Tamushanski, *German Loanwords in Middle Byelorussian*. Ph.D. thesis, London University, August 1974, p. 50.
2. Uriel Weinreich, "Yiddish and Colonial German in Eastern Europe: The Differential Impact of Slavic" in *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists*, Moscow, 1948, pp. 372-374.
3. S.M. Dubnov, *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times until the Present Day*, vol. 1: From the Beginning until the Death of Alexander I (1825), (trans. J. Friedlaender). Philadelphia, 1946, pp. 41, 43, 59-60.
Cf. also R. J. Tamushanski, *op. cit.*, pp. 82-84.
4. Dubnov, *op. cit.*, p. 67. Tamushanski, *op. cit.*, p. 84.
5. G.M. Meredith-Owens and Alexander Nadson, "The Byelorussian Tartars and their Writings" in *Journal of Byelorussian Studies*, [London], vol. 2, no. 2, 1970, pp. 141-176.
6. Zmitrok Biadula, "Rukapis carnakniznika XVIII vieku (Bahatyja matarjaly pa bielaruskaj etnahrafii)" in *Volny Sciah*, Minsk, December 1921, pp. 33-35.
7. *Ibid.*, pp. 34-35.

8. Uriel Weinreich, "Di foršung fun 'missprakike' jidiše folkslider" in *YIVO Bleter*, [New York], 1950, pp. 282-288.

Cf. also Musij Berehovskyj, "Čužomovni i riznomovni pisni v Jevreiv Ukrainy, Bilorusi j Polščci" in *Etnohrafycnyj Visnyk*, VI/9, 1930, pp. 37-51

Examples of Yiddish folk songs from Belarus:

All these songs are taken from the collection edited by S. M. Ginzburg and P. S. Marek: *Jevrejskija narodnyja pesni v Rossii*, published in 1901 in St. Petersburg. The Latin script is provided by the present author.

No. 85. From Vilna:

קאַראַהאָד, קאַראַהאָד,
עפנט אויף דעם טויער!
ווער פֿאַרט, ווער פֿאַרט?
דעם קייסערס קינדער!

Karahod, karahod
Efent oif dem Theier!
Ver fohrt, Ver fohrt?
Dem Keisser's kinder!

Karahod is a Belarusian dance. Interesting to note is that Yiddish has lost the qualitative distinction between long and short vowels, just as in the phonology of the Slavonic languages spoken in the same territories.

No. 112. The refrain in this longer song from the Minsk gubernia is in Belarusian:

אַ מאָל איז געווען אַ פֿאַסטעך פֿון שאַף;
איז אויף אים אָנגעפֿאַלן אַ שלאַף;
האַט ער זיך אויפֿגעכאַפט פֿון שלאַף --
ערשט עס איז נישטאָ די שאַף.

Bieda, bieduj,
Niema, nito!
Jak ja zautra
Da doma pridu
Bies ouca?

ביעדאַ, ביעדוי,
ניעמאַ, ניטאַ!
יאַק יא זאָוטראַ
דאַ דאַמאַ פֿרידו,
בעז אַווצאַ?

Gey ich mir
Ze ich
Hab ich
Bieda, bieduj ...

גי' איך מיר אַרויס אויפֿן שליאַך,
זע איך: מען פֿירט אַ וואָגן מיט דערנערלעך;
האַב איך געמיינט: דאַס איז פֿון מינע שאַף די הערנערלעך.
ביעדאַ, ביעדוי ...

גיי איך מיר אַרויס אויפן שליאַך.
זע איך: מען פֿירט אַ וואָגן מיט עפעלעך;
האַב איך געמיינט -- פֿון מינע שאַף די קעפעלעך.
ביעדאַ, ביעדוי ...

4,5 גיי איך מיר אַרויס אויפן שליאַך.
זע איך: מען פֿירט אַ וואָגן מיט שטיינרעלעך;
האַב איך געמיינט -- פֿון מינע שאַף די ביינרעלעך.
ביעדאַ, ביעדוי ...

No. 351. This Jewish song from the Viciebsk gubernia contains elements of Hebrew, Yiddish, and Russian:

על חטא שחטאנו לפניך
באונס וברצון.
פראַסטי מניע, גאַספּאַדי, פאַמילוי,
טשטאַ יאַ סאַגרעשיל טעביע
סינושדאַי אי בעז נושדאַי!
ענטפּערט מען אים פֿון אויבן,
עטנפּערט מען אים פֿון אויבן --
דוראַק -- דוראַק!
קאַק טעביע נייע סטידנאַ,
קאַק טעביע נייע סטראַמנאַ
סאַגרעשיט --
בעז נושדאַי!

Al Chet sechoton u l'fonecho
B'eines u-v'Rocein.
Prosti mnie, Gospodi, pomiluj
Čto ja sogrešil Tebie
S nuždoj i bies nuždoj!

Entfernt men ihm fun eiben,
entfernt men ihm fun eiben —
Durak — durak!
Kak tebie nie stidno,
Kak tebie nie stramno
Sogrešit —
Bies nuždoj!

No. 352. This song from the Minsk gubernia is in Belarusian albeit with many Russicisms. Berehovskij (op. cit.) even provides us with three variants of this melody (Nr. 7, 8, and 9).

Mouša, Mouša, Rabin naš
Radilsia v' ščastlivi čas,
Radilsia v' ščastlivi čas —
Iz Jehipta viviol nas.
מאַשאַ, מאַשאַ, ראַבין נאַש,
ראַדילסיאַ וו' סטשאַסטליווי טשאַס,
ראַדילסיאַ וו' סטשאַסטליווי טשאַס --
איז יעגיפטאַ ויוויאַל נאַס.

Aron, Aron, kaplanok.
Bil ubrany kak panok;
Kastriuli i kadsila v rukach
tremal
I smert zadieržal.

אַראָן, אַראָן, קאַפּלאַנאַק,
ביל אובראַני קאַק פאַנאַק;
קאַסטריולי אי קאַדסילאַ וו' רוקאַך טרעמאַל
אי סמערט זאַדירעזשאַל.

Esau, Esau diadjka nas
Kartčmy nie minajet
Piot' vodku napropal,
I stani zakladajet'.

עשו, עשו, דיאַדזשאַ נאַש,
קאַרטשמי נייע מינאַיעט,
פּיאַט וואַדקו נאַפּראַפּאַל
אי שטאַני זאַקלאַדאַיעט.

Stari Abram, sivi Abram
Tšto ti zazurilsia?
— Viol syna do Akeido,
Darma patrudilsia!

סטאַרי אַבראַם, סיווי אַבראַם,
טשטאַ טי זאַזשורילסיאַ?
-- וויאַל סינאַ דאָ עקדע,
דאַרמאַ פאַטרודילסיאַ!

Isak, Isak, nas otiec,
Bil sviazan, kak baraniec;
Stali anheli plakati,
Veliel Boh otpustit.

איזאַק, איזאַק, נאַש אַטייעץ,
ביל סוויאַזאַן, קאַק באַראַנייעץ;
סטאַלי אַנגעלי פּלאַקאַטיט,
וועליעל באָן אַטפּוסטיט.

Jakob, Jakob, batjko nas,
Cetimadcat hadou oviec pas,
Cetimadcat hadou oviec pas,
Siem za Rochel, siem za nas.

יעקב, יעקב, באַטיקאַ נאַש,
טשעטידנאַצאַט גאַדאַו אַויעץ פאַס,
טשעטידנאַצאַט גאַדאַו אַויעץ פאַס;
סיעם זאַ רחל, סיעם זאַ נאַס.

No. 372. This Jewish song from the Mahilouŭ gubernia manifests elements from Belarusian, Ukrainian, and Russian in addition to Hebrew:

Mi adir amiti?
Jest Boh na sviti!
Nadi znati, kak huliai,
Pered Bohom otvečati!
Mi piom i huliajem —
V'ato Melech chai v'kajom! etc.

מי אָדיר אַמתי?
יעסט באָג נאָ סוויטי!
נאָדאָ זנאַט, קאַק גוליאַט,
פערעד באָגאַם אַטויעצאַט!
מי פיאָם אי גוליאַיעם --
ואתה מלך חי וקים!

מי בחור אַמתי?
יעסט באָג נאָ סוויטי!
נאָדאָ זנאַט קאַק גוליאַט ...

מי גדול אַמתי ...

No. 374. This mixed language Jewish song originated in the Minsk gubernia:

זאַיגרייטיע מניע קאַזאַטשינו
אַך, פאַ-יעווריסקאַמו!
-- ישמחו במלכותך שומרי שבת,

וואָס טעביע קאַזאַטשינו,
וואָס פאַ-יעווריסקאַמו!

זאַיגרייטיע מניע קאַזאַטשינו
פאַ-מתנגד'סקאַמו!
-- כהניך ילבושו צדק,

וואָס טעביע קאַזאַטשינו,
וואָס פאַ-מתנגד'סקאַמו!

זאַיגרייטיע מניע קאַזאַטשינו
פאַ-חסיד'אַצקאַמו!
-- יעסט טאַם חסיד וקאַפּעליושע,
קאַכעם זשאָנע, קאַכעם דושע,
אהבתי את אשתי ואת בני,

וואָס טעביע קאַזאַטשינו,
וואָס פאַ-חסיד'אַצקאַמו!

Zajhrajte mnje Kazačinu
Ach, po-jeurejskomu!
— Jism'ch b' Malchuso šimrei Šabos

Vot tebie Kozačinu!
Vot po-jeurejskomu!
Zajhrajte mnje Kazačinu
Po-misnahdskomu!
— Kelhanecho jilb'cu Zedek,
Vot tebie Kazačinu,
Vot po-misnahdskomu!
Zajhrajte mnje Kazačinu
Po chassidackomu!
— Jest tam Chossid v' Kapeliuše,
Kochem žone, kochem duže,
Ohavti es Isti v'es Bonai, —
Vot tebie Kazačinu,
Vot po-chassidackomu!

From Affirmation to Aesthetics: Belarus as Subject in Poetic and Musical Texts ¹

Maria Paula Survilla
University of Michigan

Poetic practice has enjoyed consistent popularity in Belarus both as a literary and an oral performance tradition. One determinant of the continued significance of poetic repertoires is the stylistic/thematic link with cultural awareness, social issues, political and life concerns. These elements are enveloped by one concept that is persistent in this poetry, a Belarusian consciousness. Partially fed by the conflicts of past and recent history, this consciousness can be considered the definitive frame for the Belarusian element in this nation's poetic tradition.

Although conflict seems a universal catalyst for the so-called "nationalist" literature and sentiments of rebirth in many histories and expressive traditions, the predominance of "Belarus" as subject and as style in Belarusian poetic expression is well established. As Shirin Akiner has stated: "Belarus both as a physical entity and as an emotional concept lies at the heart of their [Belarusian] poetic inspiration."²

1. This paper was presented at the 1990 Learned Societies Congress held at the University of Victoria, British Columbia, within the framework of the Annual Conference of the Canadian Association of Slavists (May 30 — June 1, 1990)

2 Shirin Akiner, "Contemporary Young Byelorussian Poets, 1967-1975, in *Journal of Byelorussian Studies* Vol. III, No. 4 (1976), p. 342.

As an element of inspiration, Belarus as subject functions on an assertive level as well. This assertiveness has, to a large extent, developed in reaction to the restrictive policies applied to Belarus' language and literature throughout her colonization.

Attempts to publish Belarusian poetic production were consistently thwarted throughout the nineteenth century. Bans on the publication of the Belarusian language accompanied the forcible enlistments into Russian armies faced by writers whose work contained Belarusian linguistic or thematic elements. Despite these measures, the period prior to the 1900s was peppered with literature that, though illegally printed, was nevertheless recited and distributed under pseudonyms.³

Since the beginning of the modern period of Belarusian literature, poetry has not only been recognized as a vehicle of self-assertion, but is representative of a *collective* assertion as well.⁴ This function affected certain stylistic elements. For example, official restrictions encouraged the oral dissemination of poetic works. In his study of Belarusian literature, Arnold McMillin writes that the lack of literary vehicles, and the ban on the national language "led to the preponderance of verse forms which could be easily remembered and circulated orally and in manuscript."⁵ These restrictions also helped to generate a vocabulary of specific poetic metaphors:

And in this poetry, implicit, yet to the discerning eye, self-evident, emerge those symbolic patterns by which controls might be deceived, and which are to colour Belarusian poetry forever.⁶

The dissemination of poetry in both oral and written forms has softened the perceptual differentiation between the literary and the popular "aesthetic" value of this poetry. What this non-exclusive approach has guaranteed is a consistency of folk iconography and identity-related symbols throughout Belarusian poetic expression in general.

The early twentieth century saw a significant period of Belarusian poetic production when, spurred by the 1905 revolution, Russian authorities relaxed

3. Vera Rich, *Like Water Like Fire: An Anthology of Byelorussian Poetry from 1828 to the Present Day* (London: George Allen & Unwin, 1971), p. 13-23.

4. Rich's description of the anonymous work "Taras on Parnassus" illustrates the early, conscious connection between poet and Belarusian identity. Believed written in the nineteenth century, this anonymous pseudo-epic tells of the hero Taras' journey to Mount Parnassus where he realizes that the gods' utopian existence is a "magnified" version of the lifestyle of the Belarusian peasant (*Like Fire Like Water*, p. 15-16).

5. Arnold McMillin, *A History of Byelorussian Literature from its Origins to the Present Day* (Giessen: Wilhelm Schmitz, 1977), p. 134.

6. Rich, *Like Fire Like Water*, p. 19.

linguistic restrictions for national minorities. The appearance of Belarusian-language publications signaled the open support of writing that had previously persisted underground. This time is known as the *Naša Niva* (Our Field) period, after the name of the second Belarusian-language publication to emerge within this period of renewed linguistic opportunity.

The figures who arose out of this period of abundant production are associated with the persistence of Belarusian consciousness and cultural rights. The cultural awareness of their work, the consistent reference to a heritage, lifestyle, and traditional symbols, which had been ridiculed by the governing authorities, mirrored and nourished a growing sense of cultural confidence and national identity. The production of movements such as *Naša Niva* are not relegated to the shelved volumes of literature for specialized enthusiasts. Poetry has become a source pool for contemporary expression, including most recently popular and rock music texts.

The accessibility of this poetry, as well as the persistence of the issue of Belarusian consciousness, maintain a thread of thematic continuity: passionate love of country, description of ideal rural lifestyles, lamentation and suffering through war and difficult cultural conditions. All of these sentiments maintain and regenerate this Belarusian thematic poetic aesthetic. This continuity allows for the smooth recontextualization of established repertoires for modern audiences. Poetry for the listener of our present is an example of what James Clifford has called *modern recollections*.⁷ That is, poetry valued more for the nostalgia it evokes, than for immediacy of meaning, a present significance.

New poetic production by poets and musicians retain this thematic thread. Rock texts, considered "contemporary young urban folklore"⁸ are evaluated for their authenticity based upon both sincerity of expression and sensitivity about Belarus. This is such a prominent aspect of the working definition of Belarusian expression that works lacking Belarusian features are seen by some as a denial of an "intrinsic" creative resource. It is understandable that these criteria remain significant in the Belarus of 1990.

What we find in this poetry are implications and overt statements about Belarus. Kanstancyja Bujla's⁹ *Lublu naš kraj* illustrates the overt statement of

7. James Clifford, *The Predicament of Culture: Twentieth Century Ethnography, Literature, and Art* (Cambridge: Harvard University Press, 1989), p. 297.

8. Vitaŭt Martynienka and Anatol Mialhuj, *Through The Prism of Rock* (New York: The Byelorussian Institute of Arts and Science, 1989), p. 195.

9. Bujla was born in Vilnia and is considered one of the most outspoken *Naša Niva* poets. See McMillin, *Byelorussian Literature*, p. 127-129.

10. I love that land, that dearest country,/ Where I was born, where I did grow./ Where first I learned of joy, good fortune,/ where first I shed a tear of woe. Translated by Vera Rich (*Like Fire Like Water*, p. 83-84)

“love of land,” as well as the imagery that qualifies that sentiment:

Lublu naš kraj, staronku hetu,
Dzie ja radziłasia, rasła,
Dzie pieršy raz spaznała ščasćie,
Ślazu niadoli praliła.¹⁰

For Belarusians, the relevance of these words is apparent in the fact that this poem, now set to music, functions as a communal anthem for Belarusian communities in Belarus, North America, and Belarusian ethnographic territories outside the BSSR. It is what Simon Frith describes as a song capable of inducing “spontaneous collective identity [...] a personally felt patriotism.”¹¹ The common denominator of such odes is twofold:

1. Passionate expressions of love of country are so ingrained in the general poetic style that they cannot, on the basis of theme, be relegated to a certain “literary” period. That is, the popularity of this theme is not defined by passing vogue.

2. By the mere consistency of theme, much poetic repertoire loses its association with author and year of creation. Instead, this poetry acquires a timelessness that allows its incorporation into the perceptually permanent folk repertoire.

Thus Bujla’s *Lublu naš kraj*, though by Western standards a piece of “literary” poetry, is commonly transmitted orally. As a child I learnt it in this manner and always assumed that it was a traditional song. Many recently composed songs have this polyvalence. That is, they satisfy contemporary needs for expression while maintaining strong traditional links.

Unlike some critics of Belarusian poetry who describe such expressions as too sentimental, too involved with idyllic rural imagery instead of contemporary social reference, I offer the opinion that these poems are socially engaged. The persistence of Belarus as theme in a less than favorable climate is a subtle yet potent declaration of longing for a better past, and by extension a voicing of present dissatisfaction. Presently “Belarus as theme” is still a stylistic norm of Belarusian poetic practice. However, recent events in Belarus have colored the treatment of this theme.

11. Simon Frith, “Towards An Aesthetic of Popular Music” in *Music and Society: the Politics of Music, Performance, and Reception*. Edited by Richard Leppert and Susan McLary, (London: Cambridge University Press), p. 141.

12. Siaržuk Sokalaŭ-Vojuš, “Miakki znak” in *Krynica* (Minsk, 1989), p. 42-43.

13. See V. Paškievič’s introduction to *Fundamental Byelorussian* (Toronto: Byelorussian-Canadian Co-ordinating Committee, 1974), p. iv - v.

Since *glasnost*, rather than evoking an idyllic pastoral Belarus, poets such as Siaržuk Sokalaŭ-Vojuš often present their Belarus theme with unmistakable bitterness, a frankness about historical exploitation and systematic cultural destruction as well as cynicism about the future. The poem entitled “Ъ”¹² (miakki znak) refers to the alteration of Belarusian orthography and grammar in the 1930s when, by official Soviet decree certain typically Belarusian features were outlawed in written use. The intent was to bring the sonic characteristics of the Belarusian language closer to that of Russian, thus facilitating linguistic assimilation.¹³ The “Ъ”, one of the eliminated elements, symbolizes all that was taken from Belarus:

This was a far and fearful time
When from the shoulders heads were flying
When they were destroying for the hundredth time in a
row
Our memory, our language.
...
Who were the masters of events?
Witnesses, denunciations, forms, files,
Pretending to be friends,
Informers to the Canava.¹⁴

Vojuš’s work is also an example of the role of such texts in musical expression. Considered a contemporary Belarusian bard, Vojuš frames his poetry with acoustic guitar melodies and passionate performances. His musical texts are but one instance of the open expression of Belarusian sentiments. This performer, and others like him, are demonstrative of the importance of such expression. In fact, their audiences do not classify them in a peripheral musical category because of theme and performance style. Vojuš’s audiences are also rock enthusiasts and consider his music, as well as the *intended meaning*, part of a contemporary Belarusian rock movement. Thus the message and the vehicle have mainstream significance.

Presently, the visual imagery found in many poems reveals something about when they were written. In the Belarus of post-1986, nothing about nature and the environment can be expressed without raising the specter of Chernobyl. This poem by Jaŭhienija Janiščyc could not have been written after the nuclear disaster:

Come to my quiet land,
Here there are heard the voices of our forefathers
Here there are white storks
And wise forests.

14. Chief of state security in the BSSR during the Stalin era.

There is in Paleśsie
An abundance of sun and water
Every courtyard is a song
Every village — a garden.
Through the dove-grey grass
We will walk by the river,
Where washing their linen,
The women gossip together.
And a song will be sung
Of joy and sorrow,
And summer will fall
Into the frolicsome water.

Come to my quiet land,
Here there are heard the voices of our forefathers,
Here there are white storks,
And wise forests.¹⁵

What is most striking about the poetic production of today's Belarus is that, although the centrality of Belarus as theme persists, the tone of poetry evokes a shocked realism. Poets no longer emphasize a longing for the past and, by this exclusion, highlight the futility of such longing in a radioactive backyard. The magnitude of the problem is best mirrored by the magnitude of the only solution envisioned by these writers: a spiritual salvation for person and country alike.

New images of Belarus are now evoked. The new vocabulary speaks of crucifixion and of martyrdom ...

All wars, all slaughters,
All destructions were
giving Belarus to the executioner
Yet again the scythe shines in the bloody dew
Sharpened and shaped by an unscrupulous atom.

The devil's relatives were selling souls,
They crucified Belarus over the centuries
They punctured the palms that smelled of bread,
Not with nails but with corpses,
Dear Lord, give a few crumbs from the stars, for
Belarusians to have a meal.

Disappear vulture
Do not hover over Belarus on her cross.
Sh will rise again through her suffering
and her faith.¹⁶

And this poem by Aleh Bembel:¹⁷

You Belarus, do not despair
that sand and desert cover your body with ash.
Your whiteness with redness¹⁸ will be
sanctified in the depths of the heart
Filled with the divine voice of
your faithful sons.

Belarus remains a thematic priority for contemporary poets within the general Belarusian poetic tradition. As illustrated by the above excerpts, recent events in Belarus have colored the exposition of this theme and reveal a new perception of a Belarusian future. The yearning for celestial comfort, the close association between God and Belarus are contemporary manifestations of long-standing traditional associations.

U. Karatkievič expressed this in his 1965 poem:

I ab hetym kožny piaje salaviej,
Rosnym kvietkam u zialonaj travie
“Na Bielarusi Boh žyvie”¹⁹ i
Niachaj Davieku žyvie.²⁰

Belarusian poets and musicians, in the face of a formidable calamity, evoke this spirituality as the frame of their *Belarus* present and future.

18. This is of course a reference to the Belarusian flag consisting of three horizontal stripes of white, red, white.

19. The saying *Na Bielarusi Boh žyvie* (In Belarus God lives) dates to the sixteenth century.

20. And every nightingale sings about it; to the green grass and the dewy flowers; ‘God lives in Belarus’; And let it be so forever.

15. Cited in Akiner, “Contemporary Young Byelorussian Poets”, p. 344-345.

16. From “Biełaruś na kryžu” by Ryhor Baradulin, p. 7.

17. Cited in *Krynica* (Minsk, September 1989), p. 7.

Usievaład Ihnatouski — Belarusan Historian and Statesman

by Jan Zaprudnik
Belarusian Institute of Arts and Sciences

If one wanted to select from the history of Soviet Belarus a single individual embodying the drama of the Belarusan people under Stalinism, one would have to choose Usievaład Ihnatoŭski — political leader, historian, pedagogue, statesman, and victim of official denunciations, driven to suicide. The story of Ihnatoŭski is a chronicle of the 1920s, the period hailed by the perestroika theoreticians as a time of uncorrupted Leninist practice in all spheres of life. Amidst the ideological disorientation of today, the 1920s are looked back upon by the Belarusan intelligentsia as a most positive experience. The period is being scrutinized in the search for a path into the beclouded future. Naturally, there is work to be done. Two Minsk historians, Ilaryjon Ihnacienka and Alaksiej Karol in their discussion in 1988 of Ihnatoŭski's life, admitted that "the period of the 1920s-1930s is the least studied by historical scholarship, it contains many 'blank spots' — both on the level of the factological description of events and processes as well as on the level of theory and explanation."⁽¹⁾ In their subsequent publication, *Usievaład Ihnatoŭski i jaho čas* (Minsk: Hołas Radzimy, 1991, 121 pp.), the two authors, having abandoned some of their earlier doctrinaire judgements and evaluations of Ihnatoŭski, give a more detailed and balanced account of his tragic life.

The towering figure of Ihnatoŭski should be viewed in the light of current attempts by the Belarusan intelligentsia to reclaim the entire past of their nation as an essential psychological ingredient in the current process of recovery as an independent nation.

The awareness of self-contained historical development is necessary for any national existence. The French historian Fernand Braudel (1902-1985) observed rightly, "The price of nationhood is an unceasing search for national identity."⁽²⁾ With the Belarusan culture and psyche thoroughly "russified," activists of Belarusan Renewal (*Adradžeńnie*) — and they include many scholars and editors as well as some members of the Republic's government — acutely perceive the need for a new look at their nation's millennium of history.

Ihnatoŭski was the first professional historian to become a leader of the modern Belarusan national movement that began around the turn of this century.

This is an updated version of a paper presented at the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies in Harrogate, England on July 22, 1990.

It was in 1902, on the eve of the founding of the Belarusan Revolutionary *Hramada*, Belarus' first political party, that Ihnatoŭski, then a student at the St. Petersburg University, joined the Socialist Revolutionary Party (SR's) and began his career as a politician, scholar, and administrator of the highest rank. In an article on Ihnatoŭski, an historian, E. Iofe, wrote that Ihnatouski's achievements "require detailed study and understanding" because they "contain precious experience in revolutionary transformations."⁽³⁾ Obviously this "precious experience" is meant to be useful for the current "revolutionary transformations" that Belarus is going through.

As a historian and teacher, Ihnatoŭski explained and defined their nation's past to several generations of Belarusan students and to the general public. His most widely used publications were: *A Short Outline of Belarus' National-Cultural Renascence* (1921), *A Short Outline of Belarus' History* (five editions between 1919 and 1925), *A History of Belarus in the 19th and Beginning of the 20th Centuries* (3rd ed., 1928), and *Belarus'* (four editions, the first in 1925). According to Ihnacienka and Karol, Ihnatoŭski's works which appeared before 1927 differ from those that followed, because the earlier ones had been written during the author's "transition from revolutionary democratism to ideological positions of Marxism-Leninism."⁽⁴⁾ Interestingly enough, this statement, along with some similar claims, is omitted in their 1991 publication on Ihnatouski. The two authors of the obsolete Institute of Party History apparently have themselves undergone a "transition from ideological positions of Marxism-Leninism" to a more mundane writing of history.

Ihnatoŭski's most fundamental study is his monograph of 1930, *The Year 1863 in Belaruś*, the story of the uprising under the leadership of Kastuś Kalinoŭski. In 1863 Belarus responded to the insurgency in Poland earlier that year and experienced — as an aftermath of the uprising, which was severely suppressed by tsarist troops — an upsurge in interest on the part of the Russian and Polish scholars who disputed the national character of Belarus. This lively interest in history and ethnography engaged the local intelligentsia in the debate and engendered the idea of Belarusan nationhood. One can safely surmise that Ihnatouski's attraction to the topic of the 1863 uprising was the genesis of the Belarusan national idea.

After 60 years of silence, interest in Ihnatouski's life and work has been on the rise. In 1990 the editors of the popular youth monthly, *Krynica* [The Spring], serialized Ihnatouski's *Short Outline of Belarus' History*. Introducing the series, they wrote: "Readers of *Krynica* asked us to publish a systematic course in Belarusan history because the textbook for the schools edited by L. Abecedar-ski [Party overseer of history books during the "period of stagnation" — J. Z.] does not satisfy them. We had no alternative but to go back to old popular books ... And the best of them, we think, is the book by Usievaład Ihnatoŭski, *A Short*

Outline of Belarus' History."⁽⁵⁾ Thus Ihnatoŭski is again assuming the role of teacher of the young. Printed words don't perish...

Ihnatouski's life epitomizes efforts by the Belarusian intelligentsia to achieve a place for the Belarusian people among the nations through ideological and political compromises with the dominant forces to the East and West, Russia and Poland. Until quite recently his views remained an object of controversy. For example, in 1989 Adam Zaleski, a historian of the Abecedarski camp, accused philosopher Uladzimir Konan of tapping into the "anti-Russian" works of Ihnatouski. The latter, says Zaleski, "maintained that the rise of Muscovite Rus' brought about the destruction of the *veche* democracy, but this form of government continued allegedly in the Grand Duchy of Lithuania."⁽⁶⁾ As to the Grand Duchy of Lithuania, Ihnatoŭski held that it was a common Lithuano-Belarusian state. Lithuanians, he said, "took from the principality of Polacak its culture and economic system and came onto the territory of the future Belarus in order to give it a new political cohesion and ties with themselves."⁽⁷⁾

Born into the family of a rural teacher who later became an Orthodox priest, Ihnatoŭski obtained his high school education in Vilnia and Mahileŭ (Mogilev). As early as these school years he displayed a clear penchant for the public forum. While still in Vilnia, he was expelled from school for participating in "revolutionary activities." In 1902, as a student at the Historico-Philological Department of the St. Petersburg University, Ihnatoŭski joined the Socialist Revolutionary Party that was active until 1920. His activities there confirmed in him an appreciation of the importance of the peasantry in Belarus' further development and crystallized his views about the virtual uniformity of class structure in Belarusian society. During his first student years, because of his involvement in demonstrations and the distribution of leaflets, he was twice exiled. Barred from completing his higher education in St. Petersburg, he managed in 1908 to get accepted by Yuriev University in Dorpt' (now Tartu, Estonia) from which he graduated in 1911. His long and fruitful teaching career, begun in 1914, was interrupted only by the Civil War and his political and administrative duties.

Ihnatoŭski was a prolific writer — he wrote over 30 scholarly works — and a gifted organizer. As a young teacher he was decorated with the Order of St. Stanislaus for his contribution to the book celebrating the tercentenary of the Romanovs — one of the details of his biography that was used against him in 1931 when he was accused by the GPU of conspiracy in the non-existent Union for the Liberation of Belarus. In 1915, he assumed the chairmanship of the Teachers' Council at the Minsk Pedagogical Institute. Political activity was always an integral element of his career. At his Institute in Minsk he immediately set up a Socialist Revolutionary group, *Nas Kraj* [Our Country]. The scale of his activities broadened in 1917, when the organization changed its name to "Young Belarus" and adopted a program modeled on the Belarusian Socialist *Hramada*.

Under the influence of its leader, "Young Belarus" became an autonomous unit, moving closer to the Belarusian Socialist Revolutionary Party and Ihnatoŭski himself was elected a member of the Central Committee of the BPSR, where he maintained "extreme leftist positions."⁽⁸⁾

Ihnatoŭski's contacts with the Belarusian sections of the Russian Communist Party developed only after the October *coup d'état*, but he remained for a while in the fold of the BPSR. His transition to the Bolshevik camp was marked by hesitation. In December 1919, he left the Socialist Revolutionaries with a group of activists and founded the Belarusian Communist Organization (BCO) in Minsk. Significantly, its program, written by Ihnatoŭski, included a demand for the establishment of the Belarusian Soviet Republic⁽⁹⁾ which was then problematic because of hostility to the very idea of a separate Belarusian nationality on the part of the local Bolshevik Russian leadership. In February 1920, Ihnatouski became chairman of the BCO and, in this capacity, he participated in drafting the second Declaration of Independence of the Soviet Socialist Republic of Belarus on July 31, 1920. (The first Declaration of the BSSR took place on January 1, 1919, but within four weeks that Republic was merged into the ephemeral Lithuano-Belarusian Republic that soon was made irrelevant by events.)

In the new Soviet Belarusian government Ihnatoŭski briefly held the portfolio of People's Commissar of Agriculture and then was appointed to the post for which he was best prepared and desired most — head of the Commissariat of Education, one of the many important positions in his meteoric career during the 1920s. His heart was in education, in rearing a generation of nationally-conscious intellectuals. At the ceremony opening the Belarusian State University in July 1921, Ihnatoŭski expressed his hope that "the spread of knowledge will give us a strong weapon for protecting our country."⁽¹⁰⁾ His contribution to "the spread of knowledge" lay as much in his influence on political decisions and his administrative tasks as in the conceptual framework which he elaborated for understanding the national past. "The past is prologue," wrote Shakespeare. Ihnatoŭski practiced this adage. The same view prevails today, as we see in the daily newspaper, *Zviazda*, which published an interview with the director of the History Institute of the Academy of Sciences of the BSSR, M. Kasciuk, on the rather dismal state of historical research and scholarship, under the heading, "History is a Science Directed toward the Future."⁽¹¹⁾

In modern times Ihnatoŭski was the first consistent "separatist" in Belarusian historiography. He gave his people a projection into the future drawn from the past. He transformed the story of the North-Western Region [*Severo-Zapadnyj Kraj*] — Belarus' official name between 1840 and 1919 — into a self-contained history of a people with its own national aspirations. The political argument of the Belarusian movement was reinforced by the broadly appealing reference to "historic destiny."

Ihnatoŭski divided Belarus' past into five periods:

1. The Principality of Polacak (9-12 cc.);
2. The Grand Duchy of Lithuania [Litva] or, in his terminology the Lithuano-Belarusan state (13-16 cc.);
3. The union with Poland, when Belarus lost its upper classes to Polonization (16-18 cc.);
4. Annexation to the Russian Empire and Russification (18 c. - 1917);
5. Liberation by the Revolution of 1917.⁽¹²⁾

In his periodization Ihnatoŭski applied state, political, and cultural criteria, rather than economic and social. He was reminded of this ideological "sin" in 1930, when he was accused of "substituting the national struggle for the class struggle," among a host of other charges.⁽¹³⁾ But this came later. In 1921 the skies cleared and the horizon opened for the soaring spirit of the national revival. Ihnatoŭski stood at the beginning of his politically reinforced mission as a nation builder. In December 1921 he published his thirteen theses on the preparation of Party cadre work, entitled "The Belarusan National Question and the Communist Party." Although his "theses" were not formally adopted as guides, practically speaking they were accepted and implemented throughout most of the 1920s.

The key "thesis" for the policies of the 1920s was the virtual lack of class differentiation in 20th-century Belarus. As a result of Polonization in the third period (the 16-18th cc.) and Russification in the following (19th) century, "the politico-social liberation" of the Belarusans brought about by the 1917 revolution was, according to Ihnatoŭski, "tantamount to national liberation; class and national composition of Belarusans almost coincided with each other." This fundamental conclusion was drawn from the following breakdown of the Belarusan nation into socio-economic groups (Thesis 6): 75 per cent small land holders "ruined by the war," 14 per cent landless peasants, and an insignificant number of factory workers in villages in towns. "Standing aside," said Ihnatoŭski, "is only the Belarusan homesteader whose political sympathies have been and are now tending toward the class of large-landed bourgeoisie."

With this social uniformity in view, Ihnatoŭski defined the immediate goal of his cadre policies (Thesis 7) as follows: "The task for the Communist Party of Belarus is clear. It is necessary to penetrate into this thicket of Belarusan working people with Communist educational activities ... without fear of losing the purity of the Russian literary language. One must educate and involve in Communism the Belarusan rural semi-proletarian and proletarian in his familiar, native, routine, everyday Belarusan tongue."

Commissar of Education Ihnatoŭski went further: he prescribed linguistic Belarusization of all of national life: "Belarusan culture," he said in Thesis 9, "is

the culture of the working masses of Belarus. It is a culture of the significant majority of these masses ... We have to develop and strengthen the courts, administration, and organs of the economy and government, where use of Belarusan and familiarity with Belarusan culture and everyday life would agree with the needs of the majority of Belarus' working masses."

This is essentially the rationale behind the program of Belarusization that characterized the policies of the Republic's government for the rest of the 1920s. A return to these policies is being urged today as a way of redressing the wrongs of Stalinism and Brezhnevism. There is, however, stubborn resistance to this reversal of Russification on the part of the Russified elements among Communists, as was the case in the 1920s. Ihnatoŭski was very much aware of this opposition and denounced it in his Thesis 10. There he speaks of "the deviation" that leads Communists, "who grew up and were educated in surroundings of the Great-Russian nation state," "towards imperialistic great-statehood, colonizing practices, and Great-Russian chauvinism." True, he also recognizes its counterpart — Belarusan "bourgeois-democratic nationalism" — and denounces both tendencies; but he emphasizes that the former is the cause of the latter. Only by uprooting the first deviation, he says, can the tendency towards bourgeois-democratic nationalism be eliminated. (Thesis 12).

In his major works, especially in his college course, *A History of Belarus in the 19th and Beginning of the 20th Centuries*, and in his methodologically "most mature"⁽¹⁴⁾ monograph, *The Year 1863 in Belarus*, Ihnatoŭski described in detail the politico-cultural mechanism of Belarus' subjugation by the Russian imperial center. Thus, General Governor Muraviov's Russification program in the aftermath of the 1863 Uprising foresaw as an end result: "the final and universal introduction of the Russian language, the placing of Russians in all positions, the dispatch by all the ministries of Russia of politically reliable bureaucrats, and the sizable settlement of Russians in Belarusan territories. This program was implemented in a fashion characteristic of Muraviov: by violence and terror."⁽¹⁵⁾

In much of what he said about the past century, Ihnatoŭski held a mirror before the Stalinists who were about to resume, in a new historical setting, Muraviov's goal of making "the province" pliable to the center. Naturally, the historian's expose of Russian imperialism had to be removed. The more so since it came from a man of high academic and moral authority. By the end of the 1920s Ihnatoŭski enjoyed the following positions, titles, or functions: author of fundamental historical works, President of the Academy of Sciences of the BSSR, Minister of Education, Deputy President of the Belarusan State University, Dean of its two faculties (Social Sciences and Education), Professor, member of the Central Committee of the CPB, and head of its Department of Propaganda.

The assertion by E. Iofe, mentioned above, that Ihnatoŭski's achievements "require detailed study and comprehension" because they "contain precious experience in the revolutionary transformation" of society, ⁽¹⁶⁾ is shared by others. For example, Dr. Leanid Łyč in a series of articles, "The National Self-Awareness of the Belarusians: Degradation and Revival," ⁽¹⁷⁾ is of the opinion that "in our time publications summing up the positive experience of the first Soviet Belarusization — which is very little known to contemporary people — would have very great significance." ⁽¹⁸⁾

In his series of articles Łyč bemoans the loss by the Belarusians of their national consciousness and this, he says, leads to a diminution of the nation's creativity and vitality. In juxtaposition to the Stalin-Brezhnev of denationalizing the Belarusians, he places the period of the 1920s. "Until the present time," he says, "perhaps nothing has influenced the formation of the national consciousness of Belarusians as much as the policy of *bielarusizacyja*." ⁽¹⁹⁾ Indeed, "Belarusization" has become the cry of the revivalists. However, progress is slow and painful. According to Łyč, "the years of *perestroika* have not brought noticeable changes in the national consciousness of Belarusians." ⁽²⁰⁾ The most rudimentary tools for upgrading national awareness are lacking. "In reality," says Łyč, "even today we have no real textbooks of Belarusian history for the grade schools, let alone for the colleges." And he reminds the readers of what the French leader of the union movement, Paul Lafargue, said: "In nations which have no history, development of the language stops." ⁽²¹⁾

Thus we return to Ihnatoŭski's interpretation of Belarus' past and his social analysis which was the basis of his rationale for Belarusization. How much relevance is there in them today?

As a historian Ihnatoŭski remains very relevant. He was a well-educated and honest scholar. In present circumstances, where the official textbooks of history are hopelessly biased and incomplete, his *A Short Outline of Belarus' History* remains the most well-rounded and balanced presentation of the past. True, much has been added to historical knowledge since he wrote his *Short Outline*; valuable monographs and encyclopedias have been published in the last two decades. But all of this must be integrated into a synthetic view of bygone epochs. Meanwhile, as the editors of the monthly *Krynica* affirm, Ihnatoŭski remains the teacher.

His sociological views, on the other hand, have become obsolete. Belarusian society has undergone dramatic changes since his time. The "proletarian and half-proletarian masses" of the 1920s are no more. The proportion of the rural to urban population has been almost reversed: the urban sector rose from 21 per cent in 1939 to 67 per cent in 1987.

No less dramatic changes can be observed in the cultural landscape of Belarus. Russification has made tremendous forays not only in cities and towns,

but in the villages, too. In Ihnatoŭski's time it was natural for villagers to speak their native tongues both at home and in the cities because the official policy favored and fostered the development of the national culture. High government representatives, schools, theaters, and publishing houses used mostly Belarusian. Other languages — Russian, Polish, and Yiddish — were also used. The aim of Belarusization was to advance and deepen the process of proportioned linguistic practice.

Today the language situation is totally different. First of all, mass communication is more intensive. Radio, movies, television, and video cassettes have arrived on the scene. Russian is spoken practically everywhere in the governmental offices. The vast majority of books, periodicals, TV programs and theatrical productions are in Russian. Higher education, the courts, science, and industry use mostly Russian. From the viewpoint of language practice, Belarus in the 1990s is essentially where it was at the beginning of the century: struggling for a foothold. There is, however, a significant exception, which is the Belarusian political state, a member of the United Nations, as well as numerous members of the intelligentsia who now, under the impact of profound changes in the Communist and Soviet worlds, are assuming a leadership role. They were successful in getting a law passed in January of 1990, making Belarusian the official language of the Republic, declaring its sovereignty on July 27, 1990, and its independence on August 25, 1991.

Rejecting the discredited past (especially impacted by the revelations of the Kurapaty mass graves near Minsk and the Chernobyl cover-up), Belarusian activists in increasing numbers are turning to the only positive episode in the history of the Soviet state, the 1920s. And there one cannot escape the ubiquitous and authoritative presence of Usievaład Ihnatoŭski, whose Herculean efforts permeated the entire cultural and political life of Soviet Belarus.

Ihnacienka and Karol, in their bio-bibliographical article on Ihnatouski, made an attempt to include his name in the Communist pantheon. They wrote: "The essence of U. M. Ihnatoŭski's complex and difficult road to Bolshevism is not that he was a member until 1919 of non-proletarian parties, but in the fact that he understood and accepted the ideas of the Party of Lenin, the ideas and the cause of the Great October." ⁽²²⁾ This statement is another example, either of the inertia of *partijnost* in some Soviet historians, or mere political subservience of the overcautious authors. The life of a man should not be evaluated without considering the ultimate goal he held before himself. Ihnatoŭski lived and worked for the cause of the rebirth of his Belarusian nation — its political, economic, and cultural development. Bolshevism for Ihnatoŭski was rather incidental. He reconciled himself to it, having in view an immediate goal — the national cause — and made an effort to use the official doctrine as an unavoidable companion of his lofty educational mission. In doing so, he remained an exponent of Nationalism — the powerful and inexhaustible force that is the main engine of events in our century.

THE VITALITY AND TIMELINESS OF NAŠA NIVA

Thomas E. Bird
Queens College, CUNY

Naša Niva: A Critical Lacuna in Belarusian History

Arnold McMillin has noted that “One of the most serious weaknesses of the Post-Stalin literary criticism has been the unavailability of many of the works with which critics and literary historians have been concerned in their increasingly sophisticated studies.”⁽¹⁾

What McMillin says is valid, in principle, for any literature. There are nations where 1,000 novels or 2,000 volumes of poetry are published annually. Few of them become part of the history of these national literatures — but all of them contribute to the *literary process*. The fact that Belarusian writers do not produce such an annual harvest simply provides an additional impetus for studying what is created in all its details.

Maksim Łužanin, reporting on the state of Belarusian poetry to the Fifth Congress of the Writers’ Union of Belarus in May 1966 said:

Justice requires us to say, although it lies beyond the scope of my task, that for the development of literature, for its analysis and understanding, we need a volume of the poets and prose writers who started publishing in *Naša Niva* to gether with Janka Kupała and Jakub Kołas, and for various reasons did not develop their talents, but nevertheless were directly related to the early period of our culture.⁽²⁾

A valid, authentic, rooted literary criticism must have access to the entire body of literary creativity which is produced. In this regard, the Belarusian literary process has been tragically inadequate because critics have lacked a view not merely of the *total* picture, but even of the *larger* picture. And when critics do not (or can not) fulfill their responsibility to critique the full panorama of letters, creativity suffers. In turn, the writers who lack the stimulus of critics are handicapped. And each party has keenly understood this impediment, this lack of resonance.

Łužanin was, of course, paraphrasing what he had heard from People’s Poet Jakub Kołas, one of the founders and chief contributors to *Naša Niva*. Two years before his report to the Union, Łužanin had published a book of Kołas’ recollections in which he recalled his early days with that newspaper, where he and Janka Kupała had been major contributors. “Our first steps were difficult,” Kołas wrote.

FOOTNOTES

1. Ilaryjon Ihnacienka, Alaksiej Karol, “Pad sciah čyrvony,” *Polymia*, Minsk, 1988, No. 5, p. 185.
2. *The UNESCO Courier*, Paris, 1990, No. 4, . 17.
3. E. Iofe, “Adzin z pieršprachodcaŭ,” *Nastaunickaja hazieta*, Minsk, 7 December 1988.
4. I. Ihnacienka, A. Karol, *op. cit.*, p. 176.
5. *Krynica*, Minsk, 1990, No. 1, p. 26.
6. Adam Zaleski, “ ‘Ab dzieviaci tezisach’ Uladzimira Konana,” *Litaratura i Mastactva*, [henceforth: *LiM*], Minsk, 15 September 1989.
7. U. Ihnatoŭski, “Karotki narys historyji Bielarusi,” *Krynica*, 1990, No. 4, p. 42.
8. E. Iofe, *op. cit.*, p. 173.
9. I. Ihnacienka, A. Karol, *op. cit.*, p. 173.
10. E. Iofe, *op. cit.*
11. *Zviazda*, 7 January 1990.
12. His views on the periodization of Belarus’ past are presented most concisely in his 13 “theses,” “The Belarusian National Question and the Communist Party,” in *Volny Sciah*, Miensk, 25 December 1921, No. 6 (8), p. 38-40.
13. I. Ihnacienka, A. Karol, *op. cit.*, p. 185.
14. I. Ihnacienka, A. Karol, “Ciažki šlach da isciny. Da pytanńia U. M. Ihnatoŭskaha,” *LiM*, 28 August 1987.
15. I. Ihnacienka, A. Karol, “Pad sciah čyrvony,” *Polymia*, 1988, No. 5, p. 178.
16. E. Iofe, *op. cit.*
17. *LiM*, 13 April - 11 May, 1990
18. *LiM*, 4 May 1990.
19. *LiM*, 20 April 1990.
20. *LiM*, 4 May 1990.
21. *LiM*, 27 April 1990.
22. I. Ihnacienka, A. Karol, *op. cit.*, p. 186.

This is a revised version of a paper presented at the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies at Harrogate, England on July 22, 1990.

There was little printing space. However, everyone had enough whose pen was guided by their soul. In *Naša Niva* a thick underbrush was growing up. If it were not for that, Janka Kupała and I would have dried up.⁽³⁾

Great forests seldom grow without an underbrush. The interconnected causality is evident.

Naša Niva had served as a crossroads for other Slavic literatures — Czech, Polish, Russian, and Ukrainian; as well as for writers in American, Bengali, Dutch, French, and Norwegian.

The Party's Hostility towards *Naša Niva*

As the intellectual nucleus of the *Adradžennie*, the popular movement for the rebirth of the nations and society, as the initiator of treatment of Belarusian history from the *national* viewpoint, as a cardinal element in the nation-building process, it is hardly surprising that *Naša Niva* was subjected to censorship and repression.

Defamed and dismissed as the “organ of the Belarusian bourgeois nationalists,” the newspaper was placed on a Soviet *Index Librorum Prohibitorum*, resulting in the removal of many essential issues from even the possibility of intelligent sustained analysis and discussion.

The story of the struggle to rehabilitate this newspaper and bring it into the public arena is a remarkable tale in itself. A few highlights will provide the flavor of what went on. Following the death of Stalin in March 1953, voices began to be heard, asking for the rehabilitation of *Naša Niva*. M. Larčanka asked in the pages of *Litaratura i Mastactva* as early as 1956 that both *Naša Dola* and *Naša Niva* be made available. The Central Committee of the Belarusian Communist Party replied unequivocally that “Leninist principles of *partiinost* in literature make this impossible.”

During the 1960s, when the CP machine in Belarus was making every effort to divert the attention of Belarusian literary historians from *Naša Niva*, some researchers emphasized the newspaper's cosmopolitan and internationalist character in an attempt to defend this depository of rich material against the deprecation and disparagement of Party members. One of the participants in a Minsk symposium devoted to literary translations, emphasized *Naša Niva*'s “multifaceted activity,” naming writers whose work had appeared in its pages, such as Nikolai Gogol, Eliza Orzeszkowa, Rabindranath Tagore, Multatuli, and Edward Bellamy.⁽⁴⁾

In 1963, M. Verabej requested, this time in *Polymia*, that the Party take a new look at the newspaper, in view of its stand on questions in the State Duma, on the chauvinistic policies of the tsarist regime, against the Polish *pameščyki*, etc. He was sharply attacked for having raised the issue.

Nevertheless, the following year, on the occasion of the 400th anniversary of the Russian press, S. Harbunoŭ wrote glowingly of the important role played by *Naša Niva* in the life and history of the national literature and culture of Belarus.

In November 1986 Professor Aleh Łojka of the Belarusian State University in Minsk called for opening literary museums devoted to *Naša Niva* and to the publication of a facsimile edition of the newspaper.⁽⁵⁾ A little less than three years later, his summons was heard. In October 1989 the announcement was made that the Minsk publishing house, *Navuka i technika*, would publish a facsimile edition of *Naša Niva* in six volumes, beginning with two volumes in 1990 and continuing through 1994. The publishers gave assurances that the full text would be published. It was projected that the last volume would contain commentaries, reference materials, and other scholarly apparatus.

But one more serious issue remains outstanding. Teachers constituted an important segment of the readership of *Naša Niva*, despite the fact that they were forbidden by the authorities to read it. When they trespassed even further and contributed to its pages, they had, of course, to resort to the use of pseudonyms. The identity of many of the writers in *Naša Niva* remains hidden under various noms de plume and initials, a number of which are yet to be deciphered. One hopes that this task will be taken up and that a glossary of the pseudonymous authors with their correct identities will be included in the final, sixth volume of the forthcoming edition. (Much valuable work in this direction has been accomplished by Janka Samalevič in his precious volume, *Sloŭnik biełaruskich pseŭdanimaŭ i kryptanimaŭ*, published in an edition of 4,000 copies in 1983. Still, considerable work remains to be done).

* * *

Some Background and Perspective

A word to the reader about *Naša Niva* to place it in context. The Vilnia censorship committee compiled a list of fifty-seven different newspapers appearing in the year 1906. Under number 43, *Naša Niva* was mentioned with the following characterization:

At the beginning more moderate than *Naša Dola* (its predecessor that was banned from appearing — T.E.B.), it began publishing articles of an instigating character, for which it was subjected several times to confiscation.⁽⁶⁾

Naša Niva and the literary-nationalist movement that gathered around it attracted a number of prominent intellectuals and young writers who gave it their enthusiastic support: the literary critic Anton Łuckievič; the historian Vaclauŭ Łastoŭski, the poetess Ciotka, the writers Bahdanovič, Biadula, Bujła, Harun, Kahaniec, Ułasaŭ, Źyłunovič, and on and on. It was not simply a newspaper

then, — from November 1906 to August 1915 — but the leading vehicle of the Belarusian national renaissance.

* * *

What is of particular interest here is the newspaper's versatile ability to camouflage its messages in literary form that would elude the censor.

"The sad experience of *Naša Dola*," writes Michaś Smolkin, "was taken into consideration. *Naša Niva* became more pliant, less straightforward. It was learning to fool the censorship, to speak subcensorial language, to evade censorial traps. It made wide use of tested forms of passing on 'explosive' material: allegorical articles, scientific articles with political connotations, purposeful selections of chronicles implying a wide revolutionary movement in Russia, and lithographic pictures with sharp captions."⁽⁷⁾

One of the frequent features that can be observed under a totalitarian regime is the emergence of literature as a substitute for a free press.

Nor was the response of the readership tepid. Their reaction to the appearance of the weekly was spontaneous, wide, and enthusiastic. Marking its fourth anniversary in July 1910, the publishers proudly reported:

We now see how the entire national movement follows *Naša Niva* From all corners of Belarus wherever the newspaper reaches out, letters and correspondence flows to us written by the hardworking and calloused hands of our peasants, or small-town artisans, or primary school teachers Thus, in the first three years of *Naša Niva*'s life it published 906 reports from its correspondents in 489 villages, townships, and various remote corners of Belarus. During the same three-year period *Naša Niva* published 246 poems by 61 poets and 91 short stories by 36 different writers. (8)

Indeed, it was not for nothing that *Naša Niva* was called "the General Headquarters of the Belarusian Renaissance."

And of course, belles lettres played a major role in this complex process of political maneuvering. Anthony Adamovich, Belarusian emigré literary critic and historian, has noted that "Our-Soil-ism" (the spirit of *Naša Niva*) survived "through the early years of the Soviet period. It was the first stage in the historical development of opposition to the Bolshevik regime."⁽⁹⁾

* * *

The Current Timeliness of *Naša Niva*

As Belarusians ponder the fateful question "to be or not to be," the full story of *Naša Niva* would suggest some concrete answers. Academician J. F. Karski's characterization of the newspaper is especially apt.

Naša Niva took as a goal to awaken the consciousness of the Belarusian people and in this task it did no small amount Among the merits of *Naša Niva* should be mentioned the fact that the newspaper avoided instigating one nationality against another (and there were several in Belarus) and related to them without any prejudice.⁽¹⁰⁾

A close study of the spirit and content of *Naša Niva* has pertinence not merely to the literary process of an important past epoch, when literature ineluctably fulfilled a political function, but to contemporary citizens and political activists who are being tested by perennial hardships and new challenges. Among the most consequential, of course, is the quest for a supportable independence and a viable democracy. What the newspaper's experience conveys is the assurance that the spirit of tolerance is an authentic expression of the Belarusian nation. Historian Fiodar Turuk gave this summary of that aspect of *Naša Niva* in 1921:

Having embarked upon the road of the national movement, devoid of "zoological" nationalism and chauvinism, *Naša Niva* became for a long time during the period of the Stolypin reaction the only center of Belarusian national life, "a mirror of the spirit and dreams of the Belarusian people," a spokesperson for the needs and interests of the popular masses, the leader and organizer of the Belarusian national intelligentsia.⁽¹¹⁾

Dr. Uładzimir Konan wrote an article of appreciation on the occasion of the eightieth anniversary of *Naša Niva*, calling attention to the disparity with which it was viewed at various stages of history.

"The time has arrived to draw a bottom line to these appraisals," he wrote, "because ... on a correct approach to ... our first weekly newspapers [*Naša Dola* and *Naša Niva* — T. E. B.] hinges much of how the contemporary currents and directions in our literature, arts, and serious journalism will develop."⁽¹²⁾

* * *

There is much discussion in the contemporary Belarusian press of how essential it is that a truthful history of the nation be ascertained and presented and how that authentic narrative should be playing a formative role in the upbringing of new generations of Belarusians. Animated debates about the new textbooks for schools and colleges are an established part of the intellectual climate in the Republic today.

* * *

We at the Belarusian Institute of Arts and Sciences in New York are naturally concerned with the same issue. Our discussions regularly return to the notion that a capacious monograph of the *Naša Niva* period would be an important addition

to the quest to appropriate the history of Belarus for present and future generations.

To conclude this apologia, let me offer an eloquent summation of the significance of this historic publication by the distinguished Chair of the Department of Belarusian Philology at Warsaw University, Professor Alexander Barszczewski.

What was *Naša Niva* for a large pleiad of potential Belarusian writers? Everything. The Alpha and Omega of their literary and national existence. What was *Naša Niva* for the peasant mass? First of all, a teacher, defender, national alphabet, primer with whose help the Belarusian peasant, subjugated socially and nationally, learned the sacred words "Motherland," "Native Language," "Equality of Peoples," and "Dignity." All those who ascribed to *Naša Niva* nationalism, the spread of animosity among nations, and subservience to the exploiting classes — all lied inhumanely. *Naša Niva* was a cultivator and a garden of good plants and flowers, a vineyard without the poisonous weeds of chauvinism, national animosity, or subservience to capital. The main ideas of *Naša Niva* have never lost their appeal. Their vitality and timeliness in many cases still manifest themselves.⁽¹³⁾

* * *

Professor Alexander Dallin has written that Belarus "has, unfortunately been something of a no-man's land in Western scholarship, and study of its experience is therefore doubly welcome."⁽¹⁴⁾

An attentive acquisition of the rich content of *Naša Niva* would provide not only a fuller grasp of this country that remains today a "no-man's land" to many, but would affirm the newly re-born Belarus state on its uphill journey to a stable democratic nationhood.

FOOTNOTES

1. Arnold McMillin, "Naša Niva," *Journal of Byelorussian Studies*, vol. 5, no. 1, 1983.
2. Maksim Łužanin, "Referat." *Litaratura i Mastactva* [henceforth *LiM*], May 17, 1966.
3. Maksim Łužanin, *Kołas raskazvaje pra siabie*. (Minsk: Bielarus', 1964), p. 282
4. D. Faktarovič, *LiM*, November 16, 1965.
5. Aleh Łojka, "Naša Niva," *LiM*, November 21, 1986
6. Michaś Smolkin, "Plamy carskaj cenzury," *Połymlia*, 1966, no. 3, p. 163.
7. Smolkin, *op. cit.*, p. 166.
8. *Naša Niva*, no. 27, July 1/14, 1910.
9. Anthony Adamovich, *Opposition to Sovietization in Belorussian Literature* (1917-1957), (New York: Scarecrow Press, 1958), p. 14.

10. Uladzimir Konan, "Pačatak, jaki nie zabudziecca," *Mastactva Bielarusi*, Minsk, 1986, no. 9, p.21.
11. Quoted in Jan Zaprudnik, "70-hodzdzie 'Našaj Nivy,' *Bielarus*, New York, November 1976, no. 23.
12. U. Konan. *Ibid.*
13. Aleksandar Barščeŭski, *Niva*, November 9, 1986.
14. Alexander Dallin, "Foreword," in A. Adamovich, *op. cit.*, p. 9.

УСПАМІНЫ МЕМОІРС

«Казённы дом і далёкая дарога»

(Успаміны)

« А мой-жа ты сыночак даражэнькі,
А дзе-ж была твая мазгавенька,
Калі ты пісаўся ў піянэры, —
Калі адцураўся і Бога і веры,
Калі звязваўся зь нячыстай сілай?
Ці для гэтага я цябе на руках наслы,
Ночы недасыпала, калыхала,
'Калыханкі' сьпявала?
Думала, чакала — станеш мне уцехай,
А ня людзкім сьмехам.
Вось і прычакала ...
Голаў табе адкруціць мала!»

Такімі прыблізна словамі «прывітала» мяне маці, калі я прыйшоў із школы з чырвоным гальштукам на шыі. Голаў яна мне не адкруціла, але вушам дасталося. Пазьней, калі прыйшоў із Грэскае сямігодкі з камсамольскім значком «КІМ» на грудзёх, толькі махнула рукою і плонула.

У 1930 годзе я закончыў Грэскую сямігодку і падаў заяву у Менскі Белпэдтэхнікум. Атрымаўшы паведамленьне, што мяне прынялі на пазашкольнае аддзяленьне, стаў рыхтавацца ў дарогу. Нейк зайшла да нас цыганка, і я папрасіў яе прадказаць маю будучыню. І яна прадказала: «Чакае цябе казённы дом і далёкая дарога...» Я ведаў, што «казённы дом» азначае вастрог, а таму з гневам паказаў пальцам на значок «КІМ» і сказаў: «Бачыш, прыгажуня, што гэта значыць?» Яна маўчала, а я тлумачыў: «Гэта значыць — пуцёўка ў жыццё, бязь ніякіх 'казённых дамоў'»

Цыганка тады, як у воду глядзела ...

У Менск я ехаў поўны радасці і надзеі. Там, у сталіцы Беларусі, — думалася мне, — маё шчасьце. Там я стану настаўнікам. А галоўнае — паэтам ...

«О, лобы Менск, мая сталіца,
Тваю балючую красу
Я, верны сын твой, горад-рыцар,
Празь непагоды, навальніцы
Ў гарачым сэрцы пранясу.»

Гэта напісалася пазьней. Тады-ж краса Менску мяне не расхвалывала ажно да паэтычнай узнёсласці. Менск нічым амаль ня розніўся з выгляду ад Слуцка. Вуліцы вымашчаны каменнямі, там-сям чарнеюць калдобіны, прабіваецца трава. Шмат драўляных дамкоў, такіх як у нашай вёсцы. А паміж гэтых карлікаў узнімаецца, як Гулівэр, цёмна-шэры Дом Ураду і такі-ж цёмны, страшны Дом ГПУ.

Ідучы па Савецкай, я напароўся на часавога, які маршыраваў каля чатырохпавярховага дому. Ён загадаў мне перайсці на другі бок вуліцы. Тады я здагадаўся, што гэта за будыніна, каго вартуе гэпэвушнік. Зь цяжкімі думамі і шэрымі вобразамі гэтых дамоў у ваччу дашкандыбаў я да Белпэдтэхнікуму. Ад двухпавярховага белага будынку, што прытуліўся да усвышша пад шатрамі жоўта-зялёных дрэў, у мяне ажно пасвятлела ў ваччу і мацней забілася сэрца.

Праз пару дзён я сядзеў за партай, слухаў лекцыі пра беларускую мову Антона Лёсіка, пра беларускую літаратуру — Алесі Аляксандравіч, пра «до»-«рэ»-«мі»-«фа»-«соль» нейкага Яфімава, а пазьней сьпяваў у хоры Тэраўскага, запісаўся ў літаратурны «кружок», дзе часта спрачаліся: Алесь Кучар, Максім Лужанін і студэнты старэйшых клясаў: Ул. Сядура, Лукаш Калюга, Сяргей Астрэйка і іншыя. Я нікога зь іх блізка ня ведаў. Пасябраваў толькі з Сяргеем Русаковічам, які пісаў добрыя апавяданьні, хваліў Калюгу і Астрэйку ды крытыкаваў Сядуру: «Ганарыцца наш 'Бялінскі', што напісаў сказ даўжынёю ад Камароўкі да Старажоўкі ...»

Спрэчкі на занятках «кружка» мяне ня цікавілі, а таму я махнуў на той кружок рукою і падаў заяву ў арганізацыю «Маладняк». Туды мяне прынялі, бо яшчэ перад прыёмам у часопісе «Маладняк» быў надрукаваны мой верш «З прастораў» ды пару вершаў у піанэрскім часопісе. Не памятаю яго назову. Друкаваўся ў «Вясне», літаратурным дадатку да бабруйскай газеты «Камуніст». Усё ішло так, як і мусіла ісьці для юнака з «КІМ»-ам на грудзёх. Ішло да пары-да часу: пакуль «высочныя гневу» не звярнулі ўвагі на мой гнеў, на мае паводзіны. Свой гнеў я ня мог трымаць за зубамі. Яго выпіхалі галодныя маршы кішак на кончык языка ...

А кішкі мае ігралі тыя "маршы" кожны дзень. Ня мог я не наракаць, выкалупваючы Із капусты белага чарвяка ... І гэтыя нараканьні «матаў на вус» бязвусы аднакурснік Васіль Туміловіч, пра якога пазьней мне сказаў сакратар камсамольскай арганізацыі нашага Аддзяленьня Уладзімер Давідовіч, каб я з Васілём быў «астарожны». Я паслухаў Уладзімера, стараўся трымаць язык за зубамі, але аднойчы мая «мара», зьбеларушчаная літовачка Бірута Дакальціс, ня прыйшла на заняткі, бо ГПУ арыштавала яе маці. Сяброўка Біруты, таксама зьбеларушчаная літоўка, сказала мне «пад сакрэтам», што Бірута перайшла вучыцца ў музыкальную школу. Пра арышт маткі Біруты прамаўчала. Даведаўся я пра арышт шмат пазьней ...

Ня доўга думаючы, я адзін раз пайшоў у музыкальную школу і спаткаўся зь Бірутай. Яна, бадай, дагадалася, што я ў яе закахаўся, а таму, а можа і не таму, павяла мяне ў школьную залю. Там стаяла піяніна. Бірута села на крэсла і пачала іграць сумную, сумную мэлёдыю. І раптам акорды абарваліся, беленькія рукі апусьціліся. Бірута глядзела дзесь далёка-далёка ... Я стаяў адзаду, памкнуўся было абхапіць яе за шыю і хоць раз пацалаваць, але не асьмеліўся ... Я паабядаў наступны раз прынесці ёй «Маладняк», дзе быў надрукаваны мой верш «З прастораў», але ня прынёс ...

Зазваніў у калідоры званок. Бірута пасьпяшыла ў клясу, а я да выйсьця. Аглянуўся я нейк нечакана і убачыў далекавата ад мяне ззаду Васіля Туміловіча ...

Блізкіх сяброў у Белпэдтэхнікуме меў мала: Сяргей Русаковіч ды Уладзімер Давідовіч. Хто былі іхныя бацькі, «кулакi» ці «падкулачнікі», я ня ведаў і ня ведаю. Затое ведалі ў ГПУ.

Уладзімер Давідовіч, можа, як сакратар камсамольскай арганізацыі, ведаў пра бяду Біруты і ведаў, што яна мне падабаецца, а таму папярэдзіў так, як і наконт Туміловіча. У музыкальную школу я болей не пайшоў.

Наведваючы літаратурны гурток, я часта бачыўся з студэнтамі старэйшых клясаў: Лукашом Калюгай, Сяргеем Астрэйкам, Уладзімерам Сядурай, Францам Гінтаўтам, Сяргеем Гайкай. Бачыўся я зь імі, як кажуць, здалёк, знаёмства не вадзіў. Крыху бліжэйшыя адносіны былі з Уладзімерам Гуцьком і Сяргеем Русаковічам. Гэта былі неаглядныя мройнікі. Бачылі яны сябе беларускімі Пушкінымі, Талстымі, Бялінскімі ... У палітычных адносінах, асабліва беларуска-нацыянальных — недаросткі. Паверыўшы незваротнасьці сталінскай беларусызацыі, кінуліся гуляць з агнём. Чаго варта хоць такая дурніца, якая, бадай, і паслужыла ГПУ стварыць «Саюз Вызвалення Беларусі». Не памятаю хто, ці то Астрэйка, ці хто іншы, але дадумаўся «перахрысьціць» СВБ, напісанае на значку Саюзу Ваяўніцых Бязбожнікаў, на Саюз Вызвалення Беларусі. І кансьпірацыю прыдумалі: насіць значок не на штрыфелі піджака, а пад штрыфелем. І я паддаўся гэтай гульні ... А гэтая гульня не прайшла незаўважанай тымі, каму трэба ўсё заўважаць. Пра Туміловіча не кажу, а вось і сакратар камсамолу, мой сябра Уладзімер Давідовіч заўважыў і спытаў: «Ты што, Язэп, згубіў свой значок 'СВБ'? » Зманіў я сябру, бо першы раз падумаў пра яго: «Ці ня разам яны бегаюць з Туміловічам у 'Менскую Лубянку' ? ... »

Дзесь у канцы 1931 году рана стала падмарожваць, і наш тэхнікум накіравалі ў саўгас Сьляпянку «на прарыў»: выбіраць бульбу. Трактар узарэ радок бульбы, а мы рукамі разграбаем зямлю, шукаем бульбу. А зямля сьцюдзёная, рукі качанеюць, а пагрэцца няма над чым: агню не распальвалі, бо ня было дроў. Праўда, можна было назьбіраць голья ў лесе, але начальства чамусь не дазваляла. Каб сагрэцца, хавалі рукі ў запазуху, у кішэні ... А пазьней пачуў я, што Сяргей Астрэйка, Лукаш Калюга, Уладзімер Сядура, Франц Гінтаўт і Сяргей Гайка «зматаліся з прарыву» ...

«А што — мы горшыя за іх?» — сказануў мне Сяргей Русаковіч.
І мы зматаліся ...

А перад гэтым нейк пасья працы, ня маючы што рабіць, блукалі да позьняй ночы па Камароўцы. Памятаю, былі там Сяргей Русаковіч, Сяргей Астрэйка, Сяргей Гайка і Уладзімер Сядура. Ня ведаю, ці быў Франц Гінтаўт.

Высокія сосны і яліны нешта шапталі паціху адна адной, а мы пералівалі, як кажуць, з пустога ў парожняе. І раптам з таго боку, дзе раскінуўся Менск, пачулася тарахценне матору, пісягі сьвятла паласнулі па дрэвах... Мы папрысядалі за кустамі, бо чулі ад кагосьці, што «на Камароўцы расстрэльваюць людзей...» Машыну мы ня бачылі, але рокат матору не змаўкаў і тады, калі зьніклі пісягі сьвятла. Там дзесь пачыналася «ліквідацыя ворагаў народу». Бяз змовы мы паціхутку, прыгнуўшыся, пусьціліся на ўцёкі...

Назаўтра, яшчэ завідна, пайшлі на тое месца, дзе прыблізна адбывалася расправа. Ubачылі мы дрэнна замаскаваную дзёранам і мохам вялікую магілу. Там-сям на магіле былі пасаджаны бярэзінкі і ялінкі...

Палямізуючы зь вершам Ніла Гілевіча «Камароўка», я пару гадоў таму назад пісаў:

«Прайдзі, паэт, каля Сьляпянкі.
Там у сасоньніку густым
Растуць бярозкі, як вакханкі.
На іх крывавыя лісты.

Папробуй соку тых красуняў.
Салодкі сок із мерцьвякоў?
Ляжыць нямала там бяз трунаў
Тваіх суседзяў, землякоў.

Не апранаяся ў плашч знаёмы:
Там не фашыст страляў якісь —
Яны ў трыццатым, трыццаць сёмым
Ляглі ад 'роднае' рукі!...»

Са знаёмых маіх там ляжаць: пісьменьнік Лукаш Калюга і дырэктар Белпэдтэхнікуму Южык.

Я часта ўспамінаю ноч, калі мы бадзьяліся па Камароўцы. Гэта-ж Астрэйкава была ініцыятыва. Як быццам нейкая сіла цягнула яго, а ён нас, да магілы, дзе неўзабаве і яго пасадзілі на край ямы і піхнулі на акрываўленьня трупы гарачым драбком волава... Праўда, не на Камароўцы.

Нас, яго прыхільнікаў, паклоньнікаў яго таленту, «гарачыя драбкі волава» абмінулі, таму можа, што мы паэмы, падобныя Астрэйкавай «Бэнгаліі», ня пісалі. Хаця, што там тая «Бэнгалія»? Ніякай кантррэвалюцыі ў ёй ня было. Быў і я запрошаны на кватэру, здаецца Калогі, дзе Сяргей Астрэйка чытаў сваю паэму. Пісалася ў «Бэнгаліі» пра цяжкую долю бэнгалцаў пад ангельскай акупацыяй. У пору было-б яе выкарыстаць у антыангельскай прапагандзе, а яе падлабызьнікі паэта ўзьнялі на пэдэстал антыкамунізму, махлюючы падабенствам назоваў Бэнгалія і Беларусь, ак-

упанты англічане — акупанты маскалі. Астрэйка не прычыў гэтаму і паплаціўся, бо быў лапух, як і ўсе мы ў той час. Я, начытаўшыся твору Серафімовіча «Ташкент — горад хлебны», выдумаў свайго героя-бяспрытульніка, які бадзьяецца па вуліцах Менску, начуе пад платамі, бо ягоны бацька загінуў у барацьбе з «бандытамі»-балахоўцамі, а маці з гора аддала Богу душу. Верш пад назовам «Бяспрытульны» панёс у Дом Пісьменьніка, дзе знаходзілася рэдакцыя «Маладняка». Там нейкі малады мужчына прачытаў мой верш і сказаў прыйсьці за адказам заўтра. Загаворы пагляд, якім ён праводзіў мяне да дзвярэй, не абяцаў нічога добрага. Так і сталася, калі я пайшоў назаўтра за адказам. На месцы учарашняга незнаёмага сядзеў Кандрат Крапіва. Ubачыў я яго першы раз, але пазнаў, бо бачыў яго фатаграфію ў нейкай кніжцы. Нізка нахіліўшыся над сталом, Крапіва правяраў якуюсь рукапісь і мяне не заўважаў. Праўда, неўзабаве заўважыў і, ня спытаўшы, хто я і чаго прыйшоў, палез у шуфлядку стала і дастаў мой верш. Напэўна атрымаў мае фізычныя прыкметы ад таго, хто перадаў яму майго «Бяспрытульнага». Прачытаўшы верш, пакруціў Крапіва галавою і апёк мяне як крапівай, словамі: «Болей такіх вершаў сюды ня прынось. Што ты тут расьпісаўся пра нейкіх бяспрытульных? Дзе ты іх бачыў?» Можа ён і ня бачыў, а я іх бачыў у Менску, але пабаяўся прычыць нашаму Крылову і толькі прамямліў: «У кнізе 'Ташкент — горад хлебны' пішацца...» Крапіва перакрывіў: «Пішацца... пішацца... Там пра грамадзянскую вайну пішацца. Тады былі бяспрытульнікі. Цяпер — няма. Ня трэба, таварыш Маёвы, выдумляць ды свае выдумкі ўпіхаць у форму санэта. Аджыла гэтая форма, як і тыя бяспрытульнікі грамадзянскай вайны...» Сказануўшы павучальныя словы, ён працягнуў мне лісток з «Бяспрытульным» і моўкна выйшаў у другі пакой.

Кандрат Крапіва быў стрэленая варона. Не, не варона, а крук. Каб быў варона, хутка абцялі-б яму крыльлі. Ходзіць і сягоньня ў ардэнаносцах. Абвінавачваць паэта, байкамі якога я зачытваўся, у тым, што ён данёс у ГПУ, не магу, бо на допытках мне пра «Бяспрытульнага» не ўспаміналі.

Вяртаючыся ў агульнажытак, я падтруньваў над сабою: «Вось, і зраўняўся я з Максімам Багдановічам у 'аджыўшай форме'. На каго-ж цяпер раўняцца? На Маякоўскага? Трэба будзе паспрабаваць...» І я паспрабаваў:

«Дагарае восень у лістве ружовай,
Хтосьці, бы эмальлю, выбеліў прастор.
Пад заваяў гойсы стыгне каляровасьць,
А ў грудзях юнацкіх: радасьць, сьпеў, задор...»

Ня «пахне» Маякоўскім. Ня «пахне» і «Бяспрытульным». Купалаўская ды Коласаўская напеўнасьць радка. Асабліва ў вершы «З прастораў»:

«Белыя,
белыя
вішняў пялёсткі
Ціха апалі,

упалі
на хвалі.
Пенна
усьпенены
срэбныя ўсплёскі
Далі
хапалі,
хвалі імчалі...»

Падобных вершаў я настрачыў нямала, у якіх славіў «сонечнае раньне», агні Асібуду. Пра «Бяспрыгульнага» стаў забывацца, але напаміла пра яго «нядрэмлючае вока» у асобе невялічкага плюгавенькага Алеся Кучара. І напамінуў ён ня ў прыватнай гутарцы, не на занятках літаратурнага гуртка, а на агульным сходзе студэнтаў. Што ён там плявузгаў, дакладна не памятаю, бо я яго ня слухаў. Ды ніхто яго, апрача начальства, партыйнага і камсамольскага, ня слухаў, бо аўтарытэтам Кучар у студэнтаў не карыстаўся. Нехта мяне штурхануў у бок і сказаў: «Слухай, слухай!» Пачуў я толькі такое: «Паявіліся ў нас Хваёвыя, Маёвыя, 'паэзію' якіх можна зрыфмаваць з словам, якое я не магу назваць...» Гэтая крытыка Кучара была ня так сабе, а, карыстаючыся вайскавай тэрміналёгіяй — артылерыйскай падрыхтоўкай перад наступленьнем...

* * *

У клясу зайшоў тэхнікумаўскі стораж дзед Лабанок і выклікаў мяне на калідор. Там, у канцы калідора, каля вакна, стаяла нейкая жанчына. Лабанок паказаў на яе рукою і сказаў, што тая жанчына хоча мяне бачыць. Я падыйшоў да яе і прывітаўся. Ёй было гадоў пад трыццаць, калі ня болей. Смуглявая, худая, вышэй сярэдняга росту незнаёмка паглядзела мне ў вочы неяк запытальна і суха спытала: «Зь Язэпам Лешчанка бачуся?» — «Так», адказаў я раўнадушна, але душа чамусьці пабегла ў пяткі. ««Пойдзем са мною!» — загадала і накіравалася да дзвярэй. Я, ня спытаўшы «куды» і «для чаго», паплёўся за ёю. Ходнікі былі пакрыты лядком, незнаёмка пасьлізгнулася і ледзь ня ўпала. Я падхапіў яе пад руку, але яна мяне адпіннула са словамі: «Не беспакойся, малады чалавек. Сама спраўлюся.» А мне чамусьці прыпомнілася пагаворка: «Самі з вусамі.» І сапраўды ў яе былі вусікі. У калідоры было цёмнавата, а на дварэ праз хмары прабівалася сонца, і я яе добра разглядзеў. Не спадабалася яна мне чамусьці. Сьнежаньскі вецер з марозам сталі мяне прабіраць, бо выскачыў я із клясы ў піджачку. Сьвітку сваю я, у тэхнікум ідучы, не апрапаў, бо агульнажытак знаходзіўся ў двары тэхнікуму, недалёка. А вяла мяне незнаёмка па Савецкай вуліцы даўгавата, я стаў замярзаць, а таму асьмеліўся запытаць: «Далёка яшчэ мы будзем кныпаць?» — «Ужэ блізка.» — адказала, — «пару кварталаў.» Гаварыла яна чыста пабеларуску. Была гэта сьледчая ГПУ, Надзежда Навіцкая. Прывяла яна мяне на чацьверты паверх «амэрыканкі». Так называлі новы высокі шэры будынак ГПУ на Савецкай вуліцы. «Амэрыканкай» празвалі таму,

што камэры былі пабудаваныя на амэрыканскі «стайл». А можа мільярдзёр Гамэр падарыў Сталіну гэтую катую? Цёмная справа, як і тыя «справы», што ў той «амэрыканцы» тварыліся. Стоячы каля зьлезных дзвярэй сьветлага, памаляванага ў жоўты колер пакою, я ня думаў пра Гамэра, бо тады нічога пра яго ня ведаў. Думаў я пра сваю бяду. Навіцкая зьнікла за бархатнымі занавескамі, працягнутымі ад сьцяны да сьцяны зьлева ад мяне. Пасярод пакою стаяў вялікі блішчасты карычневы стол і чатыры, такога-ж колеру, крэслы. Са сьцяны насупраць разглядаў новага «ворага народу» Фэлікс Дзяржынскі. Загіпнатызаваны «слаўным чакістам», я не заўважыў, калі і адкуль апынуўся за сталом высокі стройны шатэн. Ён не падобны быў да Дзяржынскага: усьміхнуўся, лагодна запрасіў прысесьці на крэсла і сам апусьціўся насупраць мяне.

Не памятаю, як ён «кось-коськаў», каб запрагчы мяне ў гэпэвушныя «аглоблі», але памятаю, што ён назваўся Браткоўскім і яго цікавілі мае сябры. Ён быў асьвядомлены, што мне на агульным сходзе далі «суровую вымову з папярэджаньнем» і пералічыў, каго із тэхнікуму выключылі за дэзэртэрства. Сказаў: «Ты, таварыш Лешчанка, яшчэ вучышся, пішаш неблагія вершы, але 'вымова', ды яшчэ 'суровая', ды яшчэ 'з папярэджаньнем' ходзіць за табою па пятах. Каб яна ад цябе адсталала, мусіш дапамагчы нам разьскаць тваіх былых сяброў. Зразумела?»

Што камсамалец мог сказаць? Толькі «Зразумела». Зразумеў я і тое, што ГПУ ведае, дзе знаходзіцца мае сябры, а Браткоўскі мяне выпрабаввае. Каб мяне не запрэглі ў гэпэвушныя «аглоблі», я надумаўся, як буду «дапамагаць»... Апынуўшыся на Савецкай вуліцы, дашкандыбаў да Валадарскай, сеў у трамвай і паехаў у БДУ.

Быў якраз перапынак. На калідоры сьнавалі туды-сюды студэнты. Я пабачыў Сяргея Русаковіча, хутка падыйшоў, павітаўся і сказаў: «Паклікай хуценька Астрэйку, Сядуру, Гінгаўта і яшчэ, хто тут з нашых... Справа неадкладная і справа дрэнь...» Русаковіч хуценька ўсіх пазнаходзіў, і мы, каб далей ад сьцёнаў, якія «маюць вушы», пайшлі за будынак, у нейкія кусты. Там я сказаў: «Я толькі што із ГПУ. Пыталі там у мяне пра вас, загадалі разьскаць вас і паведаміць, дзе вы знаходзіцеся.»

Перапалохаліся хлопцы. Сядура кажа: «Трэба ўцякаць у Польшчу...» Не памятаю хто, ці Астрэйка, ці Русаковіч засупярэчыў: «Палякі выдадуць...» Яшчэ штось меркавалі, але пачуўся званок, і хлопцы пасьпяшылі на заняткі. Я, каб крыху сагрэцца, зайшоў у калідор унівэрсытэту і там убачыў... Каго-б вы думалі? Убачыў свой «хвосцік» — Васіля Туміловіча... Недасьведчаны быў я тады ў дзейнасьці ГПУ, але-ж ня было сумлеву, што Туміловіч усё бачыў, і будзе Браткоўскаму данесена, як я яму «дапамагаю». Я ня ведаў, што мне рабіць, куды ўцякаць, бо з ГПУ так, як я паступіў, не «жартуюць». За такія «жарты» можна апынуцца на Камароўцы. Хадзіў я на заняткі, але нічога ў галаву ня лезла. Сядзеў і паглядаў на дзверы, ці не адчыніць іх дзед Лабанок? Ні разу не адчыніў. А за пару тыдняў пачаліся Навагоднія канікулы. Я паехаў у в. Покаршаў, адбыў там канікулы, адпачыў фізычна, але душэўна намучыўся, бо даведаўся шмат страшнага: арыштавалі суседа Івана

Зайца, дзядзьку Міхася Лешчанку, што жыў насупраць нашага дому праз вуліцу, "раскулачылі" мамінага брата, дзядзьку Катовага і шмат іншых. Ня рады быў, што прыехаў, але баяўся вяртацца ў Менск. Маці стала дапытвацца, чаму так доўга цягнуцца мае канікулы? Ня ведаю, як я адбрэхваўся, але ўсё-ж рашыўся ехаць. Прапусьціў я чатыры дні заняткаў. Дырэктар Южык выклікаў у канцылярыю, спытаў, чаму запазьніўся. Я зманіў, што прастудзіўся. .. Ці паверыў ён, ці не, але не пакараў.

Пацягнуліся шэрыя невясёлыя дні, тыдні за тыднямі. Стаў я пакрысе супакойвацца, ажно нечакана атрымаў ліст, у якім пісалася: «Язэп! Я хворая. Прыйдзі адведай! Надзя Навіцкая.» У мяне ажно ногі падкасіліся. «Што ёй ад мяне патрэбна?» — і тут-жа ўспомніў, што гэта-ж ёй я мусіў паведаміць пра месцазнаходжаньне маіх сяброў, бо Браткоўскі меўся «ехаць у відпуск» ... У ніякі відпуск Браткоўскі ня зьбіраўся, а як стала вядома пазьней, перадаў «Справу СВБ» сьледчай Навіцкай. Вось, і прыслала мне запрашэньне...

Крыку ачухаўшыся, я са злосьцю падумаў: «Каб ты сапраўды захварэла і ня ўстала, нягодніца. Будзеш ты доўга мяне чакаць, пакуль я да цябе прыйду...» Расшматаваў я тое «любовное пісьмо» на дробныя кусочки і выкінуў у кош, што стаяў у куце, каля вялікага люстэрка, на століку якога паптар клаў пошту.

Рашыў: калі Навіцкая прыйдзе ў тэхнікум другі раз і запытае, чаму ня прыйшоў «адведаць», скажу, што яе пасланьне не атрымаў. Як яна праверыць, атрымаў, ці не? Ліст не заказны, за яго я не расьпісваўся. Але апраўдвацца мне не давялося. Яна болей ня прышла. Я стаў актывізавацца. Вершы ня пісаў, але тэхнікум рыхтаваўся да Дня Чырвонай Арміі, драмкружок меўся паставіць п'есу «Граніца на замку». Запісаўся й я ў артысты. Далі мне ролю пагранічніка, які гэраічна абараняе межы Радзімы, змагаецца з польскімі лазутчыкамі.

Увечары 23 лютага 1933 году адбылася «прэміера». Заля грымела ад воплескаў. А пасьля ў бубны і літаўры біла вайсковая аркестра. Белпэдтэхнікум трымаў культурнае шэфства над артдывізіёнам, а таму з студэнткамі кружыліся ў вальсах артылерысты. Кружыліся і студэнты, але адзінкі. Сядзячы на пайцы хлеба ў трыста грамаў, студэнты страцілі ахвоту да танцаў. Артылерысты мелі лепшыя харчы. Яны нават прынеслі падарункі студэнтам: невялічкія сырнікі. Атрымаў адзін сырнічак і я. А Уладзя Давідовіч раздабыў дзесь «чацьвярцінку». Мы яе «раскалолі» у агульнажытку і вярнуліся «пад мухай» у залю. Я ня ведаў, што да нас, то-ж бо на адзначэньне Дня Чырвонай Арміі, прыйдзе Бірута. Пасьля заканчэньня пастаноўкі п'есы яе ў залі ня бачыў. А на танцы яна прыйшла.

Калі мы з Давідовічам зайшлі ў залю, аркестра заіграла вальц «На сопках Манджуры». Я стаў узірацца на дзяўчат, якія сядзелі на лаўцы каля сьцяны, каб якую папрасіць на танец, і ўбачыў чырвоную шапачку... Забыўшыся пра папярэджаньне Давідовіча «трымацца ад яе далей», я пасьпяшыў да Біруты, баючыся, што яе падчэпіць якісь лейтанант з чорнымі пятліцамі. І я пасьпяў захапіць сваю «мару». Ня ведаю, аб чым мы размаўлялі танцуючы, але ведаю,

што Бірута была задаволеная, што я яе запрасіў. Танец хутка закончыўся. Я хацеў праводзіць Біруту на яе месца, але нехта дакрануўся, ня вельмі далікатна, да майго пляча. Аглянуўся — нейкі незнаёмы маладзён у хромавай тужурцы. Ня ўсьпеў я яго разглядзець, як пачуў: «Выйдем на двор. Нам надо поговорить...» Я сказаў «пачакайце» і павёў Біруту да лаўкі. Бірута нейк зьмянілася ў твары, бо мабыць здагадалася, чаго мяне просяць на двор. А можа, такі-ж у хромавай тужурцы арыштоўваў яе матку? Там, дзе сядзела Бірута, я паклаў сваё старэнькае пальто. Узяўшы ў рукі маё пальто, Бірута прысела і працягнула мне пальто. Я сказаў, каб яна патрымала, бо я хутка вярнуся. Але «хромавая тужурка», якая стаяла адзаду, сказала: «Вазьмі пальто... Можаш прастудзіцца...» Добры гэпэвушнік трапіўся. Напэўне так «спачуваў» і тым, каго саджаў на беразе «общей могилы» на Камароўцы... А можа ён і не саджаў, а толькі забіраў, а саджалі тыя, што чакалі мяне на дварэ. Было іх двух у доўгіх шынэлях, у такіх, як у камандзераў артылерыстаў. Я было і падумаў, што гэта артылерысты. Нават тады, калі прыйшлі ў агульнажытак, прыйшлі без «хромавай тужуркі», я не жадаў верыць, што не вярнуся да Біруты, якой сказаў: «Пачакай. Я ня доўга...» Толькі тады перакруцілася ў вачах усё ўверх нагамі, калі адзін з «артылерыстаў» смалюнуў, як із гарматы: «Ты арыштаваны!..» Законнасьць «стрэлу» падмацаваў «ордэрам» на обыск і затрыманьне. Перапатрашылі шыткі ў тумбачы, забралі пару лісткоў, на якіх я нешта напісаў, і павялі мяне па Савецкай. На вузлу Савецкай і Камсамольскай былога камсамольца чакала Навіцкая. Мабыць доўга чакала, бо скулябілася ад холаду, прыціскалася да цаглянай сьцяны дому, выглядала, як Дзед Мароз. Белья сьняжынкі пабліскавалі, як зьнічкі, у сьвятле вулічнага ліхтара, разгульвалася мяцеліца. Каб пераканацца, што гэпэвушнікі вядуць мяне, а ня чорта ці д'ябала, падыйшла і рукой у рукавіцы падняла маю, апушчаную долу галаву, паглядзела ў мае сумныя вочы і да гэпэвушнікаў: «Вядзецце.» А сама пайшла кудысь па Камсамольскай.

Прывялі мяне на двор «амэрыканкі», запхнулі ў «чорны воран» і патарабанілі, як я пазьней пісаў у вершы, «у белы дом з вартавымі — вастрог.» Там завялі на другі паверх і адчынілі зьялезныя дзьверы чацьвёртай камэры. Можа таму, што я прыйшоў з двара, дьхаў сьвежым паветрам, із камэры мне дыхнула такім смуродам, што я ледзь утрымаўся на нагах. Як п'яны, апусьціўся тут-жа каля дзьвярэй на нары, паміж нейчых худых, як у рахітыка, ног. Паглядзеў на вялікую камэру. На нарах, на цэмэнтавай падлозе адзін каля аднаго ляжаць, хто на баку, хто на сьпіне нейкія стварэньні із Дантавага хіба «аду». Той, каля чых ног я прымасьціўся, падняўся, спусьціў з нараў ногі, прыціснуўся да мяне і папрасіў: «Можа маеш што паесьці?» Што я меў? Пры адходзе із агульнажытку узяў у тумбачы два драбкі цукру-рафінаду. Усё маё багацьце. Даў бедалагу адзін драбок. Падзякаваў і ўкінуў у рот. Нечакана, як па камандзе, падняліся стварэньні з зямлі, з нараў, наблізіліся да мяне, працягнулі рукі. Я спалохаўся, аддаў другі драбок у нечых рукі і замахаў рукамі, амаль крычучы: «Ня маю больш... Ня маю...» Два маладыя дахадзяткі не паверылі, абыскалі мае кішэнні, са злосьці штурханулі ў грудзі і плечы і адвяжаліся.

Лямпачка, заседжаная мухамі, ледзь міглася. Чуліся стогны, усхліпы, нібы хтось давіўся, храпеньне. Каля мяне ў кудзе стаяла «параша». Ад яе несла спаражнёньнямі, бо «палёгкаму» арыштанты апраўляліся ў парашу. Па «цяжкаму» канвой вадзіў у уборную. Але вадзіў тады, калі яму ўздумаецца. Тыя, каму рабілася неўмагату, грукалі: ў дзьверы, прасіліся, абзывалі канвойных «паразытамі». Абзывалі ціха, каб тыя паразыты не пачулі.

Я сядзеў на нарах ні жывы ні мёртвы. Хацелася прылегчы, але ня было дзе. Толькі каля «парашы» можна было ўціснуцца паміж нагамі, але я яшчэ не дайшоў да стану, у якім чалавек адключаецца ад успамінаў пра тое, што ён чалавек, а не бязьлікае стварэньне, для якога, што «параша», што магазын парфумы... Прасядзеў я цэлую ноч на нарах, крыху драмаў, а можа і не драмаў.

Раніцай стараста камэры запісаў у блакнот маё прозьвішча, сказаў, што пайку хлеба ў трыста грамаў мне выдадуць толькі на вячэру, «чаю» дасць. А яшчэ выдзяліў для мяне месца пад нарамі, каля братаў Макарэнкаў.

Браты Макарэнкi сядзелі за кантрабанду. Нешта яны праносілі праз польска-савецкую мяжу і папаліся. Сьледзтва па іх справе было закончана, чакала іх «вышка». Яны ведалі, што іх чакае, а таму былі жывымі трупамі: ляжалі пад нарамі, варочаліся з боку на бок, стагналі, да мяне не абзываліся, паміж сабою таксама, пайкі амаль ня елі, складалі ў куток, апраўляліся пад сябе. Я пажаліўся старасту, што не магу душыцца смуродам, але ён разьвёў рукамі: «Цярпі, братуха, можа кагось забяруць...» І я цярпеў. Цярпеў дзень, другі, а на трэйці аб'явіў галадоўку. Стараста патрабаваў «прычыну» майго паступку. Я сказаў, што мяне нізашто арыштавалі і ня выклікаюць на допыт... Стараста ўсьміхнуўся і стаў грукаць у дзьверы. Зьявіўся высокі гэпэзуншнік. Як я даведаўся пазьней, гэта быў нехта Шапавалаў. Казалі, што ён расстрэльвае «ворагаў народу». Ён і падобны быў на забойцу. Стараста «далажыў» яму пра мой намер. Шапавалаў запісаў сказанае старастам і выйшаў.

Галадоўку я трымаў чатыры дні. Сухую галадоўку. Ня ведаю, як доўга я харахорыўся-б, але паслухаў рады таго чалавека, якому я даў драбок цукру. Ён паклікаў мяне да сябе на нары і стаў угаворваць: «Ня зводзь сябе галадам. Нікога ты не дабэшся, а здароўе падарвеш...»

Мае пайкі хлеба стараста клаў на вакне. Ніхто іх не зачапіў. Быў турэмны няпісаны закон: хто возьме пайку галадаючага — «сякім башка». Зьняўшы галадоўку, я з чатырма пайкамі расправіўся за адзін дзень. А не наеўся, а болей яшчэ жадаў есьці.

Праз чатыры дні пасьяля заканчэньня галадоўкі ўвечары выклікалі на допыт. Везьлі ў «чорным воране» ў «амэрыканку». Везьлі некалькі чалавек, але ў «воране», бяз вокнаў, была такая цёмната, што адзін аднаго мы ня бачылі, а толькі дакраналіся плячыма, ці рукамі, калі «воран» падскакваў на ўхабах.

У «амэрыканцы» на чацьвэртым паверсе Навіцкая зачытала абвінавачаньне: «Прыналежнасьць да Саюзу Вызваленьня Беларусі і антысавецкая агітацыя.» Я вылупіў вочы, а Навіцкая падсунула мне пад нос тое

«абвінавачаньне» і загадала расьпісацца. Я заартачыўся: «Да ніякага Саюзу я не належаў, апрача камуністычнага саюзу моладзі, і падпісваць ня буду.» Навіцкая спакойна, не павышаючы голасу, растлумачыла: «Гэта не пратакол допыту, а дакумант аб тым, што мы прад'явілі табе абвінавачаньне. І толькі. А пра тое, вінаваты ты, ці сьвяты папа рымскі, мы яшчэ пагаворым.» Я падпісаў «абвінавачаньне», ня чытаючы. І дэрнна, па-дурацку зрабіў. Гэтае «абвінавачаньне» магло быць і маім прызнаньнем віны. У майстроў заплечных спраў усе сродкі «хороши».

Калі канваір вёў мяне па калідоры ў «чорны воран», я пабачыў каля сьцяны шарэнгу арыштаваных. Стаялі яны тварам да сьцяны, пазіраць на мяне ня мелі права. Я мусіў таксама глядзець толькі перад сабою, але вока ўсё-ж скасіў і пазнаў у тэй шарэнзе Уладзімера Гуцько. Мне здалася, што ён прамовіў: «Сып, сып, сып!..» Так Гуцько ня раз пад'ялдыкваў мяне на калідоры ў тэхнікуме. Словы «сып, сып, сып» меліся ў адным з маіх вершаў, прысьвечаным калгаснай тэхніцы, а менавіта трэяру. Гуцько як бы казаў праз гэтае «сып, сып, сып»:

«Хваліў ты, хваліў калгасны прыгон:

' Рукі ўмела

ў захапленьні

Подсып роняць у кашы.»

І засыпаўся.» Так, я засыпаўся, бо не засыпаў таго Гуцька за яго антысавецкія «вылазкі». Яму бадай было лягчэй стаяць тварам да сьцяны, бо ён ня пісаў хваласьпеваў трэярам ды гудкам — атрымаў, як кажучь, па заслугах. А я за што? Навіцкая неяк на допыце паказала мне паштоўку БНР, на якой быў намаляваны гэрб «Пагоня». Я бачыў тую «Пагоню» першы раз у сваім жыцьці, а Навіцкая казала: «Вось за што ты змагаўся...» Як я мог змагацца за тое, пра што даведаўся ад яе. А даведаўся я ад Навіцкай, што пад знакам «Пагоні» супраць савецкай улады змагаліся балахоўцы, бэнэраўцы і мы — нацдэмы. З бэнэраўцаў я нікога ня ведаў, але наш сусед, нават аднафамілец Міхась Лешчанка быў «балаховец». І другі сусед Іван Заяц таксама. І два браты Чарнушэвічы. Гэта былі ўдзельнікі Слуцкага паўстаньня, але іх чамусь называлі «балахоўцамі». Я ня ведаў раней, што гэта за «балахоўцы», а вось Навіцкая мне растлумачыла, што яны змагаліся за аддзяленьне Беларусі ад Расеі і за ўстанаўленьне ў Беларусі капіталістычнага ладу. «Добра паступалі!» — падумалася мне, бо ўжо савецкая ўлада далася ўсім у знак і расстрэламі, і ліквідацыяй кулакоў, як клясы, і ліквідацыяй «нацдэмаў»... Я падзякаваў Навіцкай за «лекцыю» з дэманстрацыяй нагляднага дапаможніка: гэрбу Пагоня.

Кажучы мэтафарычна, коньнік Пагоні падхапіў мяне на беллага каня і паймаў праз усё маё хыцьцё з гострай пікай змагага.

Аднойчы на допыце падвьяла мяне Навіцкая да вакна і паказала рукой на Савецкую вуліцу. Там я ўбачыў травурную працэсію. «Бачыш,» — пачуўся голас Навіцкай, — «як мы хаваем сваіх людзей?» «А каго-ж гэта так урачыста хаваюць, калі не сакрэт?» — спытаў я і пачуў: «Заслужанага

пісьменьніка Алеся Ліпнёвага... І цябе ня горш хавалі-б некалі, каб заслужыў... » А я ўспомніў характарыстыку Ліпнёвага і мяне, якую нам даў Кучар, і падумаў: «Не хавалі-б Ліпнёвага з такой 'помпай', калі-б ён ня выслужыўся перад ГПУ.» Услых-жа, каб чула Навіцкая, я прамовіў: «Шчаслівы ён чалавек. Мяне вы хіба павязяце ў 'чорным воране' ў лес, а ня так, як Ліпнёвага?» Навіцкая ўспыхнула: «Дурак... Ты нам яшчэ прынясеш карысьць... » Пасьля гэтых слоў яна пайшла да стала, выняла нейкую паперу із стала і махнула рукою, каб я ішоў да яе. Ададаўшы мне паперу, запаліла папяросу і пайшла ізноў да вакна. Я заўважыў, што яна ня можа знаходзіцца блізка каля мяне. Я ня думаў, што яна баялася, каб я ня прыдушыў яе. Верагодней баялася яна ўдушлівага «арамату», якім несла ад майго бруднага потнага цела...

У паперы, якую дала мне Навіцкая, нехта С. М. пісаў, што ён завербаваў мяне ў кантррэвалюцыйную арганізацыю... Я так абурыўся, што ня стрымаўся і ляпнуў: «Болей нічога абсурднага вы не маглі прыдумаць, гражданка Навіцкая? Як ён мог мяне завербаваць, калі я яго ні адзінага разу ў вочы ня бачыў?» А яна насьмешліва: «Завочна завербаваў... Па рэкамэндацыі твайго дружка... » Ну, калі гэтаўшніца пажартавала, дык чаму-ж і мне не адказаць жартам на жарт? І я адказаў: «Ніякі С. М. мяне не вербаваў ні вочна, ні завочна, а завербавалі мяне Вы... » Перастала Навіцкая смактаць папяросу, наблізілася хутка да стала, націснула на сыгнальную кнопку. А да мяне: «Дурак... » Гэтаўшнік па вінтавой лесьвіцы адвёў мяне ня вельмі далікатна ў «чорны воран», які адтарабаніў у востраг. Камэра спала трывожным сном. Да стогну, кашлю вязьняў далучалася бзыканьне вялікае чорнае мухі. Вязьні празвалі тую муху «вяшчуньняй сьмерці». Я падлез пад нары. Бзыканьне мухі заглушыў ляггат ключа. У камэру ўвайшоў «ахраннік» Шапавалаў. .. Камэра страпанулася, настаражылася. Усе глядзелі на вусны Шапавалава, чакалі, каго выкліча на сьмерць...

— Самуіл Шульц...

— Я... я... я Шульц...

— С рэчамі в колідор...

Шульц, яўрэй гадоў за семдзсят, зь белаю, як лунь галавою і зьбялелым ад страху тварам, седзячы на зямлі стаў зашнуроўваць брызентавыя туфлі, але ніяк ня мог патрапіць канцом шнура ў дзюрку: рукі дрыжалі, ня слухаліся... Шапавалаў хвіліну паназіраў за рукамі няшчаснага Шульца, ды як крыкне: «Долго буду я здесь торчать? Выходи босиком!» Шульц схпіў невялічкую торбачку і лапсардак і ссутуліўшыся, аглядаючыся на Шапавалава, пакавыляў да дзьвярэй...

— Макарэнка Іван!.. Макарэнка Васіль!.. С рэчамі!..

«Польскія шпіёны» ляжалі пад нарамі. Ведалі яны, куды іх выклікаюць, а таму не адклікаліся, залазілі далей у куток, прыціскаліся да сьцяны... Дрыжалі яны ўсім целам, ляггталі зубамі. Мне, іхняму суседу, глядзячы на іх, стала старшна. Я, каб ня бачыць іх гора, вылез спад нараў... Шапавалаў прыняў мяне за аднаго з Макарэнкаў і вызьверыўся: «Ты чого волянішь?.. А где брат?.. » Я, дрыжучы ад страху, сказаў: «Я ня маю брата... Я не

Макарэнка... » Шапавалаў да старасты: «Где Макарэнки?» — «Пад нарамі, гражданін начальнік. Я зараз іх выкуру... » І, нагнуўшыся, стараста крыкнуў пад нары: «Макарэнкі, не валяйце дурака!.. Вылазьце зараз-жа!.. »

Пад нарамі ні руху, ні слуху. Шапавалаў выйшаў у калідор і неўзабаве вярнуўся з двума «ахраннікамі». Шапавалаў стаў сьвязаць ліхтаром пад нары, а два гэтаўшнікі палезлі да Макарэнкаў і сталі цягнуць іх за ногі... Тыя небаракі-сьмяротнікі паднялі такі крык і лямант, што ўсю камэру кінула ў дрыжыкі... Не памаглі ні крык, ні халаньне рукамі за цэмэнт, за нары... Павалаклі...

Неўзабаве пасьля гэтай страшнай ночы мяне, каб не ганяць «чорны воран» па Менску, перакінулі із вострагу ў «страшны дом» на Савецкай вуліцы, бліжэй да сьледчых. У камэры, празванай «амэрыканкай», ляжалі голыя на цэмэньце Зьмітрок Паваротны і Чарняўскі. Імя не памятаю. Ня ведаю, у чым абвінавачваўся Паваротны, але ведаю, што ён на волі працаваў у нейкім выдавецтве. Адночы ён ад сьледчага вярнуўся з кветкамі ў руках і невялічкай пляшачкай. У тую пляшачку Зьмітрок упіхнуў кветкі, паставіў на падваконьнік, прысеў да невялікага століка і стаў нешта пісаць агрызкам алавіка на шматку паперы. Пісаў ня доўга і ўслых прачытаў:

«Цьвяточак мілы ландыш,
Са мной ты ўмесце вянеш,
У цюрму папаў са мной,
Цьвяточак мілы мой... »

Праз пару дзён «паэта» Зьмітрака Паваротнага выклікалі «с рэчамі». Выклікалі сярод дня. Куды ён пайшоў, на волю ці ў канцлягер, ня ведаю. Але не на расстрэл. У «амэрыканцы» застаўся я з Чарняўскім. За што яго арыштавалі, я не дапытваўся. Ня цікавіўся ён і мною. Ляжаў, цяжка ўздыхаў. На допыты яго таксама цягалі ўночы. Працаваў ён на волі настаўнікам у сямігодцы. Усё, што я пра яго ведаю. Выклікалі яго таксама «с рэчамі» таксама пасьля полудня. Застаўся я адзін.

Сумна было аднаму і страшна. Асабліва страх мяне апанаваў пасьля аднаго допыту, калі мне было прад'яўлена новае абвінавачваньне: удзел у падрыхтоўцы збройнага паўстаньня... Гэта было такім-жа абсурдам, як і той «Саюз Вызваленьня Беларусі». Пазьней гэты абсурд адкінулі, а тады страху нагналі. Прад'явіўшы новае абвінавачваньне, Навіцкая усьсела на мяне, дабіваючыся прызнаньня ў тым, каго я завербаваў у арганізацыю. Мне так усё гэтае абрыдзела, што нехта другі, што сядзеў ува мне і маўчаў, сьцяўшы зубы, ня вытрымаў і, падкрэсьліваючы кожнае слова, выгукнуў: «Завербаваў я Вашага сына... » Смуглявы твар Навіцкай зьбялеў. Дрыготкі палец націснуў на кнопку. Зьявіўся гэтаўшнік. Навіцкая: «У карцар!.. »

Адняны суткі прапакутаваў у карцары, ледзь не абамлеў стоячы. Пасьля, лежачы на нарах у «амэрыканцы», я думаў, што рабіць? Пачаў пералічваць свае грахі: суровая вымова з папярэджаньнем, верш «Бяспрытульны», кантррэвалюцыйная арганізацыя і агітацыя, папярэджаньне сяброў пра небяспеку, ня яўка на выклік Навіцкай, адмовіўся паступаць у «БВШ» (бе-

ларускую вайсковую школу), куды мяне накіравала камсамольская арганізацыя, а яшчэ гэтае «збройнае паўстаньне» !.. Як ня круці, як казалі Навіцкая, а ад «вышкі» не адкруцішся... Каб не чакаць і кожны дзень мучыцца, пакуль заскрыгочуць уночы дзверы і гэпэвушнік скажа: «Лешчанка, с вешчамі выходи!» — я адмовіўся ісьці на прагулку, спаслаўшыся на «баліць жывот», і рашыўся на самагубства. Калі гэпэвушнік сказаў: «Как хочишь», і за ім зачыніліся дзверы, я падыйшоў да вакна, узяў у руку завяўшы «мілы» ландыш, які ад радасьці забыўся ўзяць Паваротны, панюхаў і паставіў на століку. Тады адшукаў на вакне аськепак шкла, лёг на нары і шмаргануў з усёй сілы па вене на левай руцэ каля вялікага пальца. Чорная кроў сьвіснула на сьцяну. Ад болю я моцна ўскрыкнуў. Гэпэвушнік пачуў мой крык, уляцеў у камэру і пабачыўшы кроў, схаліў мяне за руку і павалок у калідор.

Там стаяў стол. На сталі — бінты, фляшкі, фляшачкі і за сталом — тоўстая «памочніца сьмерці». Моўкна зашыла рану, спыніла ёдам кроў і забінтавала. Гэпэвушнік пазваніў кудысь па тэлефоне і сказаў: «Пашлі!..» Правёў па калідоры ў куток і там пасадзіў у карцар. «Пасадзіў» — толькі так кажацца. Трэба было-б казаць «паставіў», а не «пасадзіў». Сядзець там ня было на чым, адно на цэмэньце. Але як там сесьці, калі на цэмэньце брудная сьмярдзючая вада? Ды і сесьці нельга было, бо карцар цесны, нібы стаячая труна. І цёмна, як у труне. І жудасна нейк, як на магільках уночы. І ногі млеюць. І ня ведаеш, як доўга давядзецца стаяць. І дыхаць няма чым: вільготнае паветра прасочваецца праз адтуліну паміж парогам і дзвярыма... Млявасьць падкасіла ногі, закружылася галава... Я стаў дзесь правальвацца, але ўсьпеў усё-ж крыкнуць: «Вады.. ва!..»

Апрытомнеў у «амэрыканцы» на нарах. Усётакі не далі загнуцца. Выцягнулі із карцара, прывалаклі ў камэру, далі панюхаць нашатырнага сьпірту... Калі расплюшчыў вочы, пачуў голас «памочніцы сьмерці»: «Ничего... будет жить.» І дзверы зачыніліся з скрыпам.

На століку стаяла конаўка гарачай вады, трохкі засалоджанай. Гэта — мая вячэра. Праўда, успомніў пра хлеб, але ня мог знайці: ці я яго дзе згубіў, ці зьёў у карцары... Выпіў ваду і лёг на цэмэньце. Там хоць трохкі было прыхладней. У калідоры чуліся галасы. За вакном — крокі часавога, званкі трамваю... Краты на вакне ня выдзяляліся паміж цёмных шыбаў. А гэта азначала, што была ноч. Ня першая ноч, калі я застаўся адзін, але прывычаіцца да адзіноты ня мог. Хоць і тады, калі побач былі Паваротны і Чарняўскі, мы болей маўчалі, кожны думаў пра сваю бяду, але ўсё-ж было весялей. Нават, каб у ночы выклікалі «с вешчамі», было-б сьмялей ісьці на сьмерць: гонар не дазволіў-бы «пуськаць у штаны» перад сябрамі ў няшчасьцю. А аднаму?.. Зашаркаюць каля дзвярэй боты часавога — сэрца ў пяткі!.. Ляжу і чакаю, ці заскрыгоча ключ у дзвярах... Не, паглядзеў гэпэвушнік праз «ваўчок», захіліў і адыйшоў... Два разы яшчэ заглядаў, а колькі разоў яшчэ заглядаў, ня ведаю: заснуў...

Адзін у камэры я прапакутаваў які тыдзень. На прагулку часавы выганяў. Пасьля прагулкі часам засынаў. Уночы амаль ня спаў: прыслухоўваўся, ці

не заскрыгоча ў дзвярах ключ. Але ключ заскрыгатаў удзень, як голас анёла, прагучэлі словы «анёла сьмерці»: «Выходи с вешчамі...» Ад радасьці я ледзь не абамлеў... Не спадзяваўся я, што мяне выпусьцяць.

Із «амэрыканкі» павялі мяне ня ў дзверы, што выходзілі на Савецкую, а ў працлеглы бок, на двор. Там запхнулі ў «чорнага ворана» і адтарабанілі ў вастрог, у тую-ж 4-ю камэру. Там ужо ляжалі на цэмэньце: Сяргей Астрэйка, Уладзімер Сядура, Сяргей Русаковіч, Уладзімер Гудька, Франц Гінтаўт і Сяргей Гайка. Яны, як кураняты курыцу, акружылі Сяргея Астрэйку, паціху шапталіся. Недалёка ад іх прылёг і я. Ніхто на мяне не зьвяртаў увагі. Прайшло якіх дзесьць хвілін, і Астрэйка пачаў дэклямаваць напамяць верш «Асначы», а пасьля яшчэ якісь верш. Не памятаю зьместу ні «Асначоў», ні другога вершу, бо ня вельмі прыслухоўваўся. Мяне займала думка пра перакідку із «амэрыканкі» ў вастрог. Што-б гэта магло азначаць? Спытаў нейк праз пару дзён у Русаковіча, а ён кажа: «Выглядае, што сьледзтва закончана і хутка будзем ведаць, што каму ўляпілі!..» Мяне ізноў асядлала страшнае слова «расстрэл». Праўда, гняло яно мяне нядоўга, бо-ж дзесь у пачатку сьнежня 1933 году, перад полуднем выклікалі ўсіх «нацэмаў» «с вешчамі». Не, ня ўсіх: Сяргея Астрэйку ня выклікалі... На калідоры гэпэвушнік стаў чытаць па сьпіску, каму колькі прысудзілі. Хто нас судзіў, ці выязная Маскоўская калегія, ці «Тройка», я так са страху і не разабраўся. Затаіўшы дыханьне, я чакаў, калі прагучыць маё прозьвішча... І дачакаўся: «Лешчанка Язэп — тры гады канцлягеру...» Мне здалася, што я другі раз нарадзіўся на сьвет. Канцлягер — гэта-ж няхай сабе Сібір ці Калыма, але-ж не Камароўка. Тры гады — ня трыццаць. Адбуду і яшчэ мал-ады вярнуся дадому, буду жыць. А гэта галоўнае.

Пасьля аб'яўленьня прыгавору загналі нас у склеп, у вялікую агульную камэру. У той-жа дзень мне далі працу: назначылі табельшчыкам у швейную майстэрню, што знаходзілася ў другім будынку, што прылягаў да вастрогу. У швейнай працавалі зэчкі, таксама ўжо асуджаныя. Не памятаю, ці плацілі мне штось рублямі, ці не, але да пайкі ў трыста грамаў давалі давесак у сто грамаў.

Аднойчы начальства дало мне сьпісак зэчак, што працавалі ў швейнай майстэрні, і казалі аб'явіць жанчынам, хто зь іх заўтра пойдзе на этап. Праглядаючы сьпісак, убачыў прозьвішча «Дакальская». Я здагадаўся, што гэта маці Біруты. А аб'яўляючы Дакальскай, што яна заўтра пойдзе на этап, спытаў: «Ці Вы маеце дачку Біруту?» Яна ажывілася і раптам асалавела, цяжка ўздыхнула і ціха прамовіла: «Я маю дзеве дачкі: Біруту і Міло... Але, як бачна, я іх болей не пабачу...» Я стаў яе супакойваць, кажучы: «Пабачыце... Адбудзецца пакараньне і вернецца назад у Менск...» А сам думаў: «ня вернецца яна ў Менск, наўрад ці вытрымае той 'этап' з такім здароўем», а здароўе у яе, жанчыны высокага росту, пажылое, бадай аднялі на допытах. Выглядала яна змучанай і слабой. Каб крыху пацешыць няшчасную, я сказаў, што кахаў і кахаю Біруту... Дакальскай заплакала. Каб і мне не расплакацца, хутка паціснуў худую руку, пажадаў усяго найлепшага і пайшоў шукаць жанчыну, прозьвішча якое стаяла пасьля

Дакальскай...

Праз пару дзён выклікалі з працы ў канцылярыю. Там каля сьцяны сядзела, нахіліўшы голаў жанчына. Яна штосьці шукала ў мяшку. Я па вопратцы пазнаў, што гэта мая «старушка»:

«Ты жыва, жыва, мая старушка.
Жив и я. Привет тебе, привет! . . .»

Яна падняла голаў, убачыла мяне і як закрычыць:

«А мой-жа ты сыночак мілы,
а што-ж яны з табой зрабілі?
А на каго-ж ты стаў пахожы?
А Божачка, мой Божа. . .»

Гэпэвушнік хутка прымусіў маю гаротніцу «замолчць».

Маці «замолчала», зьняла з сваіх ног чаравікі, абула мае падраныя, дала нацельную бялізну, булку чорнага хлеба і каўбасу.

«Свидание закончено» — аб'явіў гэпэвушнік. Заплаканая пайшла мая «старушка». Пайшла пехатою ізь Менску ў Слуцк. А гэта-ж 200 кілямэтраў. Бяз перадачы на плячо ісьці лягчэй. А ішла-ж зь перадачай у Менск. . .

«Помніш, мама, той горад вялікі,
Белы дом з вартавымі — вастрог?
На пабачаньні ты чаравікі
Мне зьняла з сваіх змучаных ног.

Вартавы падганяў: «Поскорее!»
Разьвіталіся мужна, бяз сьлёз.
А назаўтра туды, дзе ня грэе
Ўлетку сонца, цягнік нас павёз... »

Назаўтра мне аб'явілі, што і я мушу ісьці «на этап». Хоць я ня ведаў, што мяне і дзе мяне чакае, але быў рады. Пасьля ўсяго перажытага, канцыягер уяўляўся мне нейкім домам адпачынку... Цэлы дзень чакаў я, ня мог дачакацца таго «этапу». Ажно дзесь каля дванацатай гадзіны ночы загадалі «строіцца в колону». «Построили» на двары вастрогу і пад аховай канвойных павялі па засьнежаных вуліцах на таварную станцыю. Падаў густы сьнег. Было ціха і прыгожа, як на Каляды ў нашай вёсцы Покаршаў. Вуліцы былі бязлюдныя. Ліхтары на слупох быццам падміргвалі нам, казалі: ня бойцеся, усё будзе добра... Із-за вугла дому выскачыла нейкая жанчына зь мяшком на плячо. Хуценька падбегла да Максіма Лужаніна, аддала яму мяшок і пабегла назад да дому. Канвайры крыкнулі на яе, але не стралялі. Гэта была жонка Максіма Лужаніна, беларуская паэтэса, яўрэйка Пфляумбаўм...

. . .

Трыццаць суткаў ад Менску да Сібіры
Па Радзіме, засьнежанай, шыры

Поўз, не сьпяшаючы, як удаў,
Набіты «ворагамі народу» састаў.
«Ворагі народу» — настаўнікі, студэнты,
Адзінкі «сацыяльна-блізкага элямэнту»
З хуліганска-бандыцкімі харамі, —
Ляжалі на нарах, пад нарамі
Упрыцірку, як селядцы ў бочцы.
Кішэлі вошы ў нагавіцах, сарочцы,
Упяльвалі ў худзюшчае цела джала.
Думаць мазгавенька ні пра што не жадала,
Толькі адно мазгаўню сьвідравала:
Калі-ж прынясуць хлеба чэрствы кавалак,
Вады, хоць з іржой, адурманіць вантробы ...
Ськіголіў «удаў» па рэйках утробай.
На вокнах саставу іржавыя краты,
Смуродам «парашы» нат сьцены працяты.
У цялятніку брудным каля «буржуйкі»
Таўкліся за месца «контрыкі», «вуркі».
Даведзеныя голадам да адчаю,
Адчайдухі ў дзьверы грукацелі, крычалі:
— Гэй, канвой, дарагія браточкі!
Хлеба, вады! Антрацыту для печкі! . . .
Канвой не шманаў, у цяпле біў баклушы,
Ды часам, грукоцьці і крыкі пачушы,
Прыходзіў «лягаш», адчыняў злосна дзьверы,
Вінтоўку з пляча, сіплым голасам зьвера:
«Кто здесь стучал?.. Кто здесь орал?.. »
Моўкла братва: страх язык адабраў.
«Я постучу вас, в душу мать...
Я покричу вас...» За ногу — хваць...
Кувырк у сьнег зэк.
Быў і прапаў чалавек:
Прыкладам у плечы — у вагон «лягавых»
На расправу...
Не апраўдаешся, хоць канай:
За «попытку к бегству» — хана...

У нашым вагоне ледзь ня кувыркнуўся ў сьнег Уладзімер Сядура. Ня ведаю, ці ён грукаў у дзьверы, ці крычаў, але быў каля дзьвярэй і, як рашчынліся дзьверы, гэпэвушнік і скапіў яго за ногу... Але некалькі чалавек «нацдэмаў», якія стаялі блізка каля яго, скапілі за рукі, за вопратку і тузанулі назад. Гэпэвушнік ня ўтрымаўся за нагу, адпусціў. Сядура быў уратаваны. Гэпэвушнік мацюкнуўся і зачыніў дзьверы, пагразіўшы: «Другой раз я с вами рассчитаюсь». «Расчитываться» яму не давялося, бо ніхто не асьмельваўся болей стучаць і крычаць, хаця «буржуйка» стаяла халодная, кішкі ігралі пахавальны марш, ад салёнай «камсы» пякло ў глытаўцы і ў

страўніку, а вады не давалі. З усяго вагону-цялятніка адзін толькі Максім Лужанін пачуваўся трохкі лепш, бо пад галавою ляжалі сухары. На другім ярусе нараў каля Лужаніна ляжалі: Сядура, Гінтаўт і Гайка. Максім Лужанін, калі браўся за сухары, даваў па аднаму і суседзям. Я ляжаў на падлозе каля дзвьярэй. Праз шчыліну паміж падлогай і дзвьярыма вецер заганяў у вагон сьняжынкі. Я дрыжаў ад холаду. Максім Лужанін, бадай, бачыў, як я корчуся ад халадэчы, пашкадаваў мяне і працягнуў мне два сухары... Ад чалавечай цяплыні мне стала цяплей на сэрцы. Я ня ведаў, як адудзьячыцца «беларускаму Маякоўскаму». Так вялічалі Максіма Лужаніна студэнты Белпэдтэхнікума, дзе і ён калісь вучыўся. Я яго адзін толькі раз бачыў у тэхнікуме. А ён мяне? Наўрад ці зьяврунуў увагу на нейкага Маёвага, а вось-жа ў няшчасці зьяврунуў.

Каб людзей не палохаць,
не мазоліць вочы,
Тарахцеў састаў толькі ўночы.
Удзень заганялі ў тупік:
армію «ворагаў» із БССР
Папаўнялі «врагамі» із РСФСР.
І поўз «удаў», поўз...
Перапоўзшы цераз Урал,
Хуткасьць набіраў
І пад сонцам
Не баючыся палохаць пашахонцаў:
У стэпе зімою ні душы жывое,
Толькі ваўкі завывалі,
убачыўшы «удаў» з канвоем . . .
Часам уночы састаў заштапорваў.
Чуліся канваіраў глухія «разговоры»,
Нешта трашчала, нешта зьвінела. . .
«Кому какое дело? ..»
Пэўне рыдлёўкі, а можа кіркі?
Хавалі зэкаў бяз біркі ...
Ды ізноў чарапашым крокам
Праз тайгу ды праз стэп шырокі.
Затрымаўся цягнік. Дзьверы насыцеж.
«—Вылезай!» ... А навокал «ненастье».
Вецер круціць сьнягі, ажно сьвішча.
Здэцца й сонца скаваў маразішча.
Сьвежы подых штурхнуў з усёй сілы,
І мяне нібы штось падкасла:
Кувельнуўся ў сьнег галавою. . .
Ня было к шчасьцю блізка канвою:
Дабівалі сабакі ляжачых . . .
Із «нацдэмаў» хтосьці забачыў:
Падхалілі сябры небараку,

Давялі удваіх да бараку
«Перасылкі» у Нова-Сібірску.
Праз два дні — да Нікольск-Усурыйску. . .
Заськіголіў «удаў» тармазамі.
Зноў «Слезай!» Зноў вятры з маразамі
Штурханулі мяне, закружылі,
Ды ня даўся я ім: перажыліў...
Там па дэсяць гадзінаў да ўпаду
Будавалі вайсковыя склады...

На Далёкім Усходзе маразы гэтакія-ж лютыя, як і ў Сібіры. Зямля, як камень. Ніякімі ні ломам, ні кіркай яе ня ўгрызеш. Каб угрызці, на месцы, дзе трэба было закопваць слуп для закладкі фундаманту, распальвалі агонь. Калі зямля адтавала, пачыналі «грызці». Выскрабшы зямлю да цьвердзі, распальвалі агонь ізноў... А ямку трэба было капаць болей за паўмэтра глыбіні. Ня ведаю, як-бы я «грыз» тую зямлю, каб ня украінец Рыгор Крываручка, мой напарнік. Ён і слупы цягаў, і зямлю «грыз», а я толькі распальваў агні ды смаліў смалою камлі слупоў. Першыя дні норму ня выконвалі. Рыгор ня быў так змардаваны, як я. Яго судзіў «народны» суд, допытамі ня мучылі. Але адзін ён ня мог даць рады «норме». А хто ня выконваў «нормы», атрымліваў горшы паёк. Праўда, повар быў нейкі дабрадушны дзядзька, таксама украінец, не шкадаваў напаўняць «манашкі» аўсянаю кашай, а Рыгору, як земляку, напаўняў і другі раз. Рыгор-жа, вядома, дзьяліўся тым «дабаўкам» са мною. А ад аўсянкі, кажучь, коні тлусьцеюць і падбрыкваюць. Я не падбрыкваў, але паступова набіраўся сілы. Мы «норму» сталі выконваць, сталі атрымліваць кілё і сто грамаў хлеба ды па пары тлустых «камсінаў» (невялічкіх рыбак). У параўнаньні з трыста грамамі, якімі нас давялі да дахадзьягаў, кіляграм ды яшчэ сто грамаў — гэта-ж цэлы бохан хлеба. У нармальных умовах такі ядок, як я, ня даў-бы рады. Але-ж канцлягер ня дом, дзе хлеб у сухамятку ніхто ня еў, было і сала, і часам каўбаса, масла. Аб гэтым у канцлягеры толькі ўспаміналі ды аблізваліся. Хлеб быў галоўным прадуктам харчаваньня, а таму, каб далі і два кіляграмы, не заставалася-б і крошкі. Чуў я, што ў іншых канцлягерах на сто працэнтаў выпрацоўкі не давалі і кіляграма хлеба. Наш лягер у Нікольск-Усурыйску быў бадай выключэньнем, бо мы будавалі «военный объект». Казалі, што да лягернага пайку дабаўляе Ваенны Камісар'ят ад сябе нейкую долю прадуктаў. Ці так, ці не, мне не вядома, але кішкі «марша» болей ня ігралі. Праўда, фруктаў ніякіх не давалі, «баланда» варылася з канцэнтратаў, сухой бульбы і інш. А таму паціхутку падкравалася цынга. Але да гэтай бяды было яшчэ далёка.

Калі да аб'ёкі складоў спатрэбіліся дошкі, начальства адабрала маладых з малымі тэрмінамі зэкаў чалавек дэсяць і накіравала на Імань. У гэтую брыгаду чамусьці трапілі «вуркаганы», а паміж імі і я, адзіны «контрык». Брыгадзірам назначылі таксама адпетага вуркагана Пецю Цяперкіна. Каб Цяперкіну ня было сумна аднаму, ГПУ дало яму «жэну», блатнячку Мурку.

Блатныя падазравалі, што Цяперкін ніякі ня вуркаган, а замаскаваны гэпэвушнік. Так думалі ня ўсе. Некаторыя лічылі яго «сваім», а пра Мурку казалі, што яна сэксотка і прыстаўлена да Цяперкіна з тым, каб прыкончыць яго, калі ўздумае драпануць у Кітай. . . Да кітайскай мяжы ад Імана пару кілямэтраў. Драпануць мог кожны, хто пажадаў, бо-ж брыгада была вольнай. Цяперкін ды яго Мурка не змаглі-б упільнаваць. Драпаць амаль ніхто не спрабаваў, бо ўсе экі мелі малыя тэрміны зьнявольленьня, рызыкаваць ня было патрэбы. Праўда, знайшоўся адзін гэрой ... Але аб гэтым пазьней.

Першыя дні жылі мы ў асавіяхімаўскіх брэзэнтавых палатках на беразе Усуры. Асавіяхімаўцы дрыхлі там улетку, выкупаўшыся ў Усуры, а мы мусілі «загараць» у тых палатках у пяцідзсяціградусны мароз. Каб хоць крыху сагрэцца, пасярэдзіне палаткі расклалі агонь. Ламачча, якое ўдалося назьбіраць, было сырое, мёрзлае, гарэць не жадала, а толькі дыміла. Вокнаў у палатках ня было. Дым мог выходзіць толькі празь дзьверы. але не сьпяшаўся, а выядаў вочы, не даваў дыхаць. Каб ратавацца ад дыму, клаліся жыватамі на зямлю, накрывалі галовы лахманамі, але не памагала. Тады, пагрэўшы рукі і лахманы на агні, выбягалі із палаткі і хадзілі па беразе рэчкі аж пакуль мароз не заганяў ізноў у палатку. Так мучыліся пару дзён, а пасья сталі бушаваць. Вуркі — адчайдушны народ. І палец у рот ім не кладзі: адкуссяць. Каб добра пагрэцца, хтосьці з адчайдухаў падпаліў уночы калгасную канюшню. Згарэла канюшня і пару коняў. Старшыня калгасу, чуючыся вінаватым перад прыбылымі ў яго «княства» рабамі, дазволіў нам «использовать» мяса коней. Вінаватым ён пачуваўся таму, што не падрыхтаваў загадзя памешканьня для брыгады, і мы мусілі качанець у палатках. Мясца конскае мы «использовали» так, як галодныя сабакі. Хоць яно і сьмярдзела, але падсмажвалі на агні ў палатках і грызьлі. Грызьлі несалёнае, а таму цягнула ванітаваць...

На трэйці дзень, адпрацаваўшы дзесьці гадзін, Пеця Цяперкін павёў нас ня ў палаткі, а ў калгасны клюб, дзе для нас паслалі на падлозе салому. Пасьцель звычайная для экаў, але ўсё-ж лепшая за мёрзлую зямлю ў палатцы. Працавалі мы ў цыркуляры: расьпілювалі тоўстыя круглякі на дошкі для абіўкі сьценаў складаў у Нікольск-Усурыўску. Гэтую расьпілоўку паручылі мне і Саньку Берзіну, а рэшту «братвы» Цяперкін скарыстоўваў на «штурмавых» работах: на разгрузцы з платформаў бярвеньняў і пагрузцы дошак. А больш за ўсё «штурмавалі» бляцакі ў карты... Ня кожны дзень было «штурмаваньне». Праўда, часам прыходзілі вагоны і ўночы. Тады «штурмавікі» з мацюкамі вылазілі зь цяпла на маразішча і штурмавалі як належыцца. Мы-ж з Санькам ня штурмавалі, а шурвалі: падымалі бярвяно на варштат і пхалі канец бярвяна ў зубы круглае пілы (цыркуляркі). Адрэзаную дошку ськідалі з варштата, адцягвалі на транспаранту бярвяно назад і ізноў пхалі ў зубы. І так цэлы дзень, ад зоркі да зоркі. Праўда, зубы ў піле часта ламаліся. Тады мы мелі «перакур з дрыматай»: садзіліся на штабелі дошак і «пералівалі лягерную банду». Я ўжо ведаў, што Санька атрымаў тры гады за хуліганства: пад п'яную руку ад-

дубасіў на танцпляцоўцы ў Сьвярдлоўску якогась лейтананта, які, таксама «пад мухай» чапляўся да Санькавай «марухі». Пра сябе я Саньку наплёў, што і я з сябрамі-студэнтамі ў Менску ў агульнажытку накінулі на галаву паджак аднаму актывісту і адлупцавалі за тое, што ён выдаў дырэктару тэхнікума наш сакрэт. А сакрэт гэты заключаўся ў тым, што я і яшчэ два студэнты выкруцілі на калідоры лямпачку і ўкруцілі ў сваім пакоі агульнажытку. У гэтай «байцы» праўдай было толькі выкручваньне і закручваньне электрычнай лямпачкі. Ніхто дырэктару не даносіў, нікога ня ня лупцавалі. Маніў-жа я Саньку для таго, каб бляцакі ведалі, што я ня выпадкова трапіў у іхняе кодла. На самай-жа справе, трапіў я ў брыгаду Цяперкіна выпадкова: сакратарка УРЧ (улікова-разьмеркавальнай часьці) не дагледзела, што 74 стацьця угалоўнага кодэксу БССР азначае контррэвалюцыю, а кодэксу РСФСР — хуліганства, і ўпісала ў вольную брыгаду. Нейк адзін раз у такі «перакур з дрыматай» Санька запытаў ні з таго, ні з сьцяго: «Ты ня чуў нічога пра Валодзіна?» Пра тое, што Валодзін рызыкнуў уцячы ў Кітай ізь Нікольск-Усурыўска, я ведаў, але жыцьцё навучыла мяне, што можна ведаць і што ня ведаць. Тым болей, што пра Саньку я ведаў, што ён падпаліў канюшню, а таму адказаў: «Не, нічога ня чуў. А хто ён такі, каб я пра яго нешта ведаў?» — «Хто ён такі, ня важна.» — адказаў Санька. — «Важна тое, што ён уцёк у Кітай.» Я, доўга ня думаючы, адразу, як кажуць, « узяў быка за рогі»: «А што тут важнага? Я ў Кітай уцякаць ня зьбіраюся... » Санька ня быў лапух, укалола яго слова «ня зьбіраюся», бо ён якраз і зьбіраўся, а на злодзею, кажуць, шапка гарыць, дык і схамянуўся: «І я ня зьбіраюся, але ўсё-ж цікава, як там жывуць 'ходзі'... »

Гутарку нашу спыніла дырэктарка цыркуляркі, маладая ўкраінка Галя загадам: «За работу, хлопчыкі!» Піла зазьвінела, пайшлі мы шураваць. . .

А ўночы я прахапіўся ад крыку і валтузьні. Два гэпэвушнікі, а зь імі і Пеця Цяперкін, арыштоўвалі двух бляцакоў... Яны крычалі: «Бля буду, в тую ночь я из палатки не выходил... » Калі арыштаваных вывелі, я паглядзеў на Саньку. Ён прытвараўся, што сьпіць, але ня спаў, радаваўся, што не забралі яго, ды баяўся, што могуць раскапаць яго злачынства, а таму ... раніцай Санькі і дух прастыў. . .

Штурмавалі мы і шурвалі на Імані да лютага 1934 году, а тады ўкарочаную на тры чалавекі брыгаду адправілі на «Седанстрой».

Недалёка ад Уладзівастоку,
На паўстанку Сяданка,
састаў стаў.

Разгрузачны шухар,
Сьнежная завіруха. . .
Ад паўстанку зьлева,
Дзе сопкі, тайга ды зьмеі,
Таіўся канцлягер ад людзей і Бога.
«Запретная зона» — усцяж зьлезнай дарогі
Віселі «указкі» на кедрах, хвоях.
У тую Зону ніхто не зайшоў без канвою.

У той Зоне штыхі, кулямёты, аўчаркі,
А ў небе крычалі чайкі, кагаркі. . .
Чапляючы нагою за нагу,
Кавылялі зэкі ў тайгу . . .

Пракавылялі мы вузенькай сыцяжынай паміж кустарнікаў і тоўстых высачэзных дрэваў якіх хвілінаў дзесяць і затрымаліся каля «прапускной». Цяперкін зайшоў на вахту аформіць паперы, і неўзабаве мы апынуліся ў новых бараках, што раскінуліся на схіле сопкі. Баракі былі парожнія, зэкі былі на працы, сноўдаліся з кутка ў куток днявальныя. Баракаў, разьлічаных на сто чалавек, было каля дваццаці. Як я даведаўся ўвечары, усе будаўнікі складалаў у Нікольск-Усурыйску былі ўжо тут. У Нікольск-Усурыйску засталіся толькі плотнікі абабіваць склады дошкамі і крыць стрэхі. Спаткаўся я ў той-жа вечар з Рыгорам Крываручкам і Францам Гінтаўтам. Крываручка ўкалваў у катлаване, а Гінтаўту пашчасьціла трапіць у «канцылярскія прыдуркі», то-ж бо ў кантору УРЧ (улікова-разьмеркавальную часць.) Што чакала мяне на гэтым новым невядомым меісцы, ведаў толькі Бог.

З сопак у даліну празь бульнік, кусты
Мкнула рэчка Сяданка ў Рог Залаты . . .
У рэчцы Сяданцы бяз солі вада,
а ў Ўладзівастоку з вадою бяда,
І смаглі лінкоры, танкі . . . Японцам
Масква за прэсную воду плаціла чырвонцы.
Хадзіла між зэкаў такая «параша»:
Паклікаў Ягоду да сябе «папаша»
І кажа: «Послушай, товариш любэзны!
Дакеле мы будэм стоять над бездною?
Дакеле мы будэм опорожніваць кассу:
Платить самураям . . . а Сэданка лясы
Бить будэ й по сопкам куляцца? . . .»
Гані ў тайгу «заклейменных проклятьем»!
І прыгналі зэкаў лыгаць Сяданку,
Каб напіліся Ўладзівасток, лінкоры, танкі.

На Сэданбудзе брыгаду Цяперкіна загналі ў катлаван, які ўжо быў выкапаны і яго трэба было ўтрамбоўваць глінаю, стварыць дамбу, каб яна затрымала рэчку Сяданку, каб вада запоўніла шырачэзную даліну між сопкамі, стварыла прэснае мора, якое было ахрышчана «Другі Байкал». Сяданку на час капаньня і ўтрамбоўкі катлавану, узьвядзеньня дамбы пусьцілі па драўляным жолабе. Гліну для ўтрамбоўкі падвозілі трохтонкі. Утрамбовацных каткоў ня было і ў паміне. Утрамбоўвалі ручнымі трамбоўкамі дапатоўнай канструкцыі: камель бярвяна пудоў тры, мэтр даўжынёю з прыбітай трымалкай на танчэйшым канцы. Бярыся за трымалку, падымай трамбоўку, апускай . . . падымай, апускай . . . Ды падымай высока, каб трамбоўка «не цалавала гліну, а рабіла зь яе камень.» Так загадваў трам-

баваць брыгадзір утрамбоўшчыкаў. Цяперкіна дзесь забралі ад нас.

Мая трамбоўка бухала пару тыдняў па дзесяць гадзінаў у суткі, не адставала ад іншых, а пасьяла стала цалаваць гліну, а потым і прыліпаць да гліны . . . Балелі рукі, кружылася галава . . . Я паваліўся разам з трамбоўкай . . .

«А мой ты сыночак мілы,
А што-ж яны з табой зрабілі?
А на каго-ж ты стаў пахожы? . . .
А Божачка, мой Божа . . .»

Матчынае прычытаньне я ўспомніў, калі вярнуліся да мяне сілы і я стаў падымацца. Брыгадзір, хоць быў і «сука», але пашкадаваў: назначыў «укротителем ведьм», гэта значыць, ачышчаць камлі трамбовак ад наліплай гліны. Праца, здаецца, лёгкая, але за дзень так «навядзьмарышся», што ледзь ногі цягаеш. І я доўга не працягнуў: цынга падкасіла. Пайшоў у Санчасьць да «канавала». Даў ён мне выпіць шклянку разьведзёных вадою дражджэй і сказаў, каб ня ўхітраўся выліваць праз плячо, а піў настой кедрача. Гэтую «мікстуру» мусілі выпіваць усе зэкі пры атрыманьні на кухні «чаю» на сьнеданьне. Навар кедрача вельмі сьмярдзеў смалою, ня лез у глытаўку, і шмат хто ўхітраўся, каб ня ўбачыла раздатчыца «чаю», выліць навар праз плячо на зямлю. Ухітраўся і я. Але, калі «канавал» напалохаў, кажучы: «Ня будзеш піць навар, пойдзеш на кальмагу.» — я ня стаў выліваць кедрач, бо бачыў, як везьлі на кальмазе мёртвых цынготнікаў у тайгу . . . А яшчэ «канавал» парадзіў напісаць бацьком ліст, каб прыслалі часнаку, сушаных яблыкаў, сьліваў і іншых фруктаў. У лягернай баландзе «крупінка за крупінкай ганяліся за сьлязінкай ад івася (маленькай рыбка).» Ні морквы, ні капусты, ні яблыкаў —нічагуткі, што мае супрацьцынготныя вітаміны, ня было і ў паміне. Напісаў я ліст маме. Праз пару тыдняў атрымаў пасылку: часнок, сушаныя чарніцы, яблыкі і сьлівы. Яшчэ да пасылкі я пачуўся лепей, бо піў кожны дзень дрожджы і навар кедрача. Зь дзёснаў перастала сачыцца кроў, але на целе чорна-сінія кропачкі ня злазілі. Пазганяла іх маміная пасылка.

«Лыгалі Сяданку цынготнікі-недарэкі:
Расейцы, украінцы, беларусы, узьбекі
І другія «нацмэны».
Напруджвалі жылы і вены.
Цьвёрды грунт, маразішчам сыцяты,
Грызьлі кіркі, ламы — савецкі экскаватар.
Грызьлі ўсю зіму. Вяскою
У катлаван мэтраў два глыбінёю
Гліну згружалі трохтонкі.
Бухалі дапатоўныя трамбоўкі.
Загруваджвалі каменнем, цэмэнтам дамбу.
Прабэ зубрык сказаў: «Амба . . .»
Як вокам акінуць, разьлілося мора.
Прыступілі да будоўлі ваданараў . . .
Паміж Уладзівастокам і Сяданкай — дзістанцыя.

Спатрэбілася восемнаццаць ваданпорных станцый.
 Шумеў народ. Не змаўкалі «ў душу», «у Бога».
 Вызвыралася розная погань:
 Брыгадзіры — блатныя. І прарабы — «сукі».
 Мацкоком абкладаць не патрэбны навукі.
 Для пракладкі трубаў капалі траншэі.
 Ня злазілі брыгадзіры з ээкаў шы.
 Горш за брыгадзіраў падганялі нормы,
 Падсілу, хіба, вярблюдам двухгорбым.
 А ня выпаўніш «норму» —
 Не атрымаеш дадатковага падкорму:
 Чорнага хлеба скарынку
 Ды маленькую рыбку — «камсінку»...
 Будзеш «пайку» ў трыста грамаў цалаваць,
 Як малога цалавала цябе маці ...

У катлаване работы былі закончаны вясною 1935 году. Накіравалі мяне ізноў у брыгаду Цяперкіна. Для будаўніцтва ваданпорных станцый спатрэбілася цэгла. Цягельня знаходзілася на Другой Рэчцы, што недалёка ад Уладзівастока. Туды брыгаду і піхнулі. І сапраўды такая гарачынь, як у печы для апальвання цэгля, толькі можа быць у пекле. А мы мусілі ў тую печ лезці, браць із скірды яшчэ чырвоную ад агню цэглу, грузіць на тачку і вывозіць на двор, каб астывала. Каб не загарэліся валасы на галаве, завязвалі мокрыя анучы. Рукі, былі ў рукавіцах, але гарачыню ня ўтрымлівалі, рукі апякаліся. Тачка дыміла. Дым і гарачыня душылі. Кідаліся мы, як ашалелыя, у печ па чарзе. Ускочыўшы, хапалі штук пяць-шэсьць цаглін і выскаквалі на паветра. А паветра таксама было гарачае, бо ў траўні сонца сама што разгульваецца па блакітным небе.

За тыдзень мы тую пякельную печ апаражнілі, пагрузілі на плятформу і разам з цэглай вярнуліся на «Другі Байкал».

У вагоне ад вуркаў я даведаўся, што Саньку Берзіна пагранічнікі злавлілі і ў Хабараўску расстралялі. Двух «падпальшчыкаў» канюшні на Імані выпускалі, бо Санька прызнаўся, што падпаліў канюшню ён. «Падпальшчыкі» ў вольную брыгаду Цяперкіна не вярнуліся, на Сяданбудзе я іх ня бачыў.

Брыгаду Цяперкіна кінулі ізноў на небяспечную працу. Агонь і дым там не пагражалі здароўю, але пагражала вышыня ... Справа вась у чым. Першую галоўную ваданпорную станцыю будавалі ў Зоне, каля высачэзнай сопкі. Каб заащчадзіць грошы для Масквы, начальнік аб'екту, інжынер «рамзінец» Зубрык рашыў «прыляпіць» гэтую станцыю да скалы сопкі. Пры такой «прылепцы» на адну сыяну не патрэбны былі ні арматура, ні цэмэнт, ні пот ээкаў. Хаця пот ээкаў ня прымаўся ў разьлік, да цэмэнту і арматуры трэба было прыплюсаваць заащчаджаны час. А усё гэта разам дапамагала Зубрыку рапартаваць у Галоўную Управу ў Хабараўску пра «датэрміновае завяршэньне Другога Байкалу» і атрымаць узанагароды для сябе і сваіх памочнікаў. Зубрык, асуджаны на дзесяць гадоў па «шахцінскаму дзелу», яшчэ да пачатку будаўніцтва «Другога Байкалу» заслужыў на зьняцце

судзімасьці. На Сяданбудзе працаваў ён як вольнанаёмны. Працаваў аддана, лазіў у кожны куток, наглядаў, радзіў. Па яго парадзе інжынеры і сплянавалі прыбудоўцаў станцыі да сопак. Сопкі, каб яны мелі выгляд сыяны, трэба было «шліфаваць». Гэта значыць — узрываць амаль палову сопкі, а пасья раўняць. Для закладкі анамалу трэба бурыць у камені дзюркі. Вось на гэтую працу і паставілі брыгаду Цяперкіна пасья прыезду із Другое Рэчкі. Яшчэ да нашага прыезду падножжа сопкі было ўзарвана, каменье адвезена тачкамі ў кар'ер. Трэба было ўзрываць вяршыню сопкі, якая навісала над вырваным падножжам. Праца сама па сабе не цяжкая, але небяспечная. Каб дабрацца да выступу скалы, якую патрэбна было ўзарваць, заходзілі з другога боку сопкі, завязвалі канец вяршкі за дрэва, а другім абвязваліся ў поясе і спускаліся памалу ўніз. Самому спусціцца нельга, спускалі бурьльшчыка два чалавекі, якія стаялі на вяршыне каля дрэва і «тралявалі». Дабраўшыся да свайго месца працы, трэба было ўперціся нагамі ў скалу, амаль павіснуць на вяршкі і бурыць. Сучасных аўтаматычных буроў ня было і ў паміне. Бурам называўся стальны загостраны прэнт. Па гэтаму прэнту трэба было з усёй дахадзячай сілы лупіць малатком. Глыбіню буркі, якую трэба было прабурыць, вызначаў, судзячы па таўшчыні выступу, брыгадзір узрыўнікоў. Не памятаю, якая была норма, але канцлягерная. Нормы мы амаль усе выконвалі, бо месца буркі выбіралі самі, а ня брыгадзір. Ён цяляпацца на вяршкі не жадаў рызыкаваць, а мы адшуквалі ў скале мякчэйшую пароду, альбо шчыліны, і тады бур ішоў як у масла. А яшчэ «зараджалі тухту»: ашуквалі замершчыка. Як і брыгадзір, ён не хацеў рызыкаваць, а стоячы ўнізе, пытаў у бурьльшчыка: «Ну, паказвай, дзе твае буркі?» І бурьльшчык тыкаў пальцам у бок скалы: «Вунь мая бурка і вунь ... » Замершчык хітравата ўхмыляўся, але запісаў сто працэнтаў выпрацоўкі, а гэта «пахла» кіляграмам хлеба і «першым катлом», дзе ў баландзе плавалі косыці сушанае рыбы «трэскі», а яшчэ — ставіўся «залік»: зьмяншаўся адзін дзень зьявольленьня. Пасья замеркі бурак прыходзілі ўзрыўнікі, закладалі шашкі анамалу, і наша «тухта» разьліталася ва ўсе бакі. Тады ізноў цяляпаліся на вяршкі над усыпанай каменнем зямлёй, тымі-ж бурамі «шліфавалі» скалу ...

Аднойчы вялікі камень пры ўзрыве ўпаў на вузкакалейку, па якой падвозілі арматуру, цэмэнт, пясок. Тэрмінова выклікалі прараба Зубрыка. Ён зьявруўся да бурьльшчыкаў, якія толькі што расьселися каля сопкі распраўляцца з «баландою», з заманчывай прапановай: Хто з вас мае ахвоту разьбіць гэты камень кувалдаю?.. Хто разаб'е, пойдзе ў барак і атрымае сто працэнтаў... » Ахвотнікаў было шмат, але ... адзін размахнуўся кувалдаю, бухнуў разоў пару і махнуў рукою... За ім другі... Махнуў рукою на «такую ішачку». А за другім — я. Узяў я тую кувалду, размахнуўся і бухнуў... Аськепак адсочыў ад каменя і шаснуў у правае вока. Шчасьце, што я ня меў шмат сілаў бухнуць мацней: застаўся-б бяз вока. А так: ускочыла толькі бяльмо. Сто працэнтаў я не атрымаў, але атрымаў звальненне на цэлы месяц. Лягерны «каналав» накіраваў мяне ў Першую савецкую паліклініку ў г. Уладзівастоку да спэцыяліста. Гэтым спэцыялістам аказалася маладая

беларуска, мая зямлячка. Прозьвішча не памятаю, але памятаю, што яна паабяцала маё вока вылячыць. І вылячыла, але я і зараз на яго недабачваю.

З завязаным марляю вокам з тыдзень бадзюся па лягеры, заходзіў у баракі, дапамагаў днявальным падмятаць, выносіць на звалку сьмецьце.

Аднойчы ляжаў каля бараку на траве, любаваяся бялявымі хмаркамі, што плылі над зялёнымі сопкамі на захад. З гэтымі хмаркамі плылі і мае думкі туды, на Захад, у родную Беларусь ... Нечакана пабачыў каля бараку КВЧ лягернага фокусніка Валянтына. Ён, як і я, быў пакалечаны ў катлаване і ацраўся чамусьці каля начальства. Наблізіўшыся да мяне, Валянтын працягнуў руку і сказаў: «Такая Язэп справа. Начальнік КВЧ (культурна-выхаваўчай часьці) надумаўся нарэшце аднавіць культурна-выхаваўчую працу ў нашым чацьвёртым аддзяленьні Дальлагау. Кажу «аднавіць», бо ў пачатку будаўніцтва ў катлаване, як ты ведаеш, іграла бадзёрыя маршы і песьні аркестра і агіт-брыгада. Памятаеш песьню лёнінградзкага паэта Кесьлера:

«Это было на Седане.
Стройки только первый год.
Мы сидели в котловане,
А вокруг шумел народ ...»

«Не, Валянтын, я яшчэ ня быў тады на Сядане, а ў Нікольск-Усурыйску.» — «Гэта ня важна.» — перабіў мяне Валянтын. — Дык значыць, тыя маршы і песьні так-жа раптоўна закончыліся, як і пачаліся, бо не апраўдалі надзею начальства — падбадзёрыць нас актыўней працаваць. Зэкi, пачуўшы музыку і песьні, замест хутчэй махаць кіркамі і трамбоўкамі, спынялі працу і слухалі нябывалыя канцэрты і ня верылі, што яны знаходзяцца ў канцлягеры. З таго часу ніякай культурна-выхаваўчай працы не праводзілася. Зараз нешта пачынаюць рабіць. Будзе арганізоўвацца драмкружок, у клубе адчынілася выстаўка мастакоў. Там ёсьць твае два удалыя малюнкi: Асабліва мне падабаецца твой чырвонаармеец на ўздыбленым кані... А яшчэ ты мне хваліўся, што калісь намаляваў партрэт Джэка Лёндана. Можна для цябе было-б лепш, каб ты не захапляўся буржуазнымі пісьменьнікамі, а нашымі, савецкімі. Але гэта ня важна. Важна вось што. Начальнік КВЧ паручыў мне падыскаць мастака, хто-б змог намаляваць нашага Наркома Ягоду. Трэба намаляваць восемнаццаць партрэтаў, каб павесіць іх над дзвярыма ў кожным бараку. Думаю, ты не адмовішся. За сваю працу атрымаеш лішнюю пайку хлеба і манашку лепшай баланды. А галоўнае — добрую характарыстыку.»

Я маўчаў, думаў, што рабіць. Прапанова добрая, але адна справа маляваць Джэка Лёндана, а другая — Ягоду. Падобны быў Лёндан на сябе, ці не, ніхто мне пахлабучку ня даў, а за Ягоду?

«— Не, Валя! Я брацца за такую адказную працу баюся. Што, калі Ягода атрымаецца ў мяне падобны на Джэка Лёндана, а ня на Ягоду? Што мяне тады чакае? Манашка баланды ў глытаўку, ці куля ў патыліцу?»

Валянтын пакруціў галавою, што абазначала нязгоду з маімі словамі і пераканаўча сказаў: «Нічога дрэннага, апрача добрага, цябе не чакае. Калі

ты спартачыш 'пробны малюнак', разарвом пацхутку і выкінем на сьметнік. На тым уся справа і закончыцца. Так што — па руках?..»

Я ўсё-ж вагаўся і спытаў: «А чаму ты ня зьвернешся да лягернага мастака Пятра Палішчука? Ён-жа на чорныя работы ня ходзіць, толькі сядзіць у сваёй студыі ды малюе розныя нацюрморты ды прыгажуняў ...»

« У тым-то і справа, што ён заняты тымі 'прыгажунямі' ...»

Я ведаў, што тымі прыгажунямі былі жонкі начальнікаў УРЧ, КВЧ і інш., а таму болей не адмаўляўся, толькі сказаў, каб Валянтын даў мне чэснае слова, што пра першы малюнак Ягоды будзем ведаць толькі мы. Валянтын даў мне слова, і мы скрыжавалі худзюшчыя рукі.

Ужо пасья таго, як мы разыйшліся, я спахаліўся, што давядзецца-ж маляваць з завязаным вокам... Але махнуў рукою: «Што будзе, тое й будзе...»

Назаўтра я сядзеў за сталом у клубнай вялікай залі і чакаў, як дамовіліся, Валянтына. Неўзабаве ён зьявіўся з папкай паперы, алоўкам, памазком і фляшачкай «тушы». Паклаўшы ўсё на стол, сказаў, што мусіць пакінуць мяне аднаго, бо яму патрэбна «рыхтавацца да канцэрту» ...

Вышэй я ўжо назваў Валянтына «фокуснікам». Справа ў тым, што ён на волі працаваў у цырку камэдыянтам. Аднойчы выкінуў якісь антысавецкі «фокус» і атрымаў тры гады канцлягеру. Пра гэты «фокус» ведаў толькі я. Які «фокус» рыхтаваў Валянтын да канцэрту, я даведаўся толькі гадзінаў праз пару, калі ён ізноў прыйшоў да мяне пабачыць, што я намаляваў. «Фокус» яго ня із лёгкіх: меўся Валянтын «праглынуць» зьмяю. Слова «праглынуць» я ўзяў у коскі для таго, што зьмяю праглынуць можа толькі кракадзіл, а не чалавек. Валянтын мусіў глытаць так, каб гледачы ў залі не заўважылі, што зьмяя палезла ня ў рот, а за каўнер рубашкі. А гэты фокус-мокус не такі просты, бо зьмяя не загадаеш лезьці за каўнер, а трэба яе да гэтага прывучыць практыкаваньнямі, чым Валянтын і заняўся. Што ў яго атрымалася, пабачым на канцэрце ...

Я, калі за Валянтынам зачыніліся дзверы, расхіліў «папку». Там ляжала выразка із якогась часопісу. З выразкі глядзеў на мяне суровымі вачыма Ягода. Я вымяраў лінейкай даўжыню і шырыню фатаграфіі, падзяліў тое і другое на сантымэтры і разьлінаваў. Ягода глядзеў на мяне, як із-за кратаў. Такого-ж памеру «краты» я начарціў на лісьце александрыйскай паперы. Гледзячы на арыгінал, прыкмячаў, дзе рысы твару перасякаюцца з маімі лініямі (кратамі), і адзначаў гэтыя пункты перасячэньня на лісьце паперы маленькімі кропкамі. І тады ад кропкі да кропкі веў пунктырам адпаведныя лініі носа, ілба і г.д. Калі закончыў, абрадаваўся: Ягода ня быў падобны на Джэка Лёндана, а на варшавяка. А калі правёў па пунктах памазком з чорнай «тушшу», Ягода атрымаўся ня горшы, як на выразцы. Ня ведаю, як доўга я калупаўся, але Валянтын зьявіўся на часе і, зірнуўшы на малюнак, ускрыкнуў: «Маладзец, Язэп!.. Я так і думаю... Малайчына! Зараз-жа я пабягу ў КВЧ, заняў паказаць начальніку. Думаю: спадабаецца. Ты пасядзі, пачакай, я хутка вярнуся.»

«— Не, не вяртайся. Я забыў, што мне трэба было ехаць у Уладзівасток у паліклініку на перавязку... Я яшчэ ўсьпею. Прыйдзеш увечары ў барак.»

На тым і разыйшліся. Я зьездзіў на перавязку. Ездзіў я сам, без суправаду вохраўца. Заставалася мне сядзець за дротам шэсьць месяцаў ды і лічыўся ў вольнай брыгадзе Цяперкіна, так што начальства ведала, што не ўцяку.

Увечары прыйшоў Валянтын «фокуснік»... Гэтая клічка была як-бы другім прозьвішчам Валянтына, а таму толькі ў УРЧ ды КВЧ ведалі яго сапраўднае прозьвішча. І ў мяне ня было ахвоты дапытвацца. «Фокуснік і фокуснік», чым горшае за Іваноў ці Пятроў?

Але я адхіліўся ... Дык вось, «фокуснік» уручыў мне талёнчыкі на «дополнительную» манашку баланды і 300 грамаў хлеба тэрмінам на дзесяць дзён. Значыць, мой Ягода начальніку КВЧ спадабаўся. Мне-ж не спадабалася тое, што далі талёнчыкі толькі на дзесяць дзён, а не на дваццаць. Але — дзякуй і за гэта.

Каб ня ўтамляць незавязанае марляй вока, маляваў па два Ягоды ў дзень. Праз дзевяць дзён працу закончыў. Валянтын прынёс досыць прафэсійна зробленыя стальярамі рамкі, пафарбаваныя ў чорны колер. Рамкі зашклёныя. Удваіх мы паўстаўлялі абразы ў рамкі і паразьвешвалі над дзвярыма баракаў. Увечары экі пасяля працы, ідучы пасяля пераклічкі ў баракі, ня вельмі зьвярталі ўвагу на свайго ката, а некаторыя затрымліваліся, прыглядаліся і пыталі адзін у аднаго: «А што гэта за хлюст?..»

А мне «хлюст» адудзачыў: праз пару дзён пасяля выкананьня заданьня мяне выклікалі ў УРЧ і сказалі: «Кто не работает, тот не ест. Копать траншей для прокладки труб не пошлем с одним оком, будешь сидеть за столом и выписывать зекам пайки ...»

...

Каб я ведаў, што мяне чакае, ад «лёгкай» працы адмовіўся-б. Пайшоў-бы лепш капаць траншэі.

Праца мая выглядала так. Брыгадзіры ўвечары прыносілі сьпіскі сваіх брыгадаў. У канцы прозьвішча зэка стаялі працэнты дзённай выпрацоўкі: 100 працэнтаў, 110, 90 і інш. Я меў дакумэнт із УРЧ, у якім пісалася: «Хто выпрацаваў норму на сто працэнтаў і болей, мае атрымаць кіляграм і сто грамаў хлеба і першы кацёл. Хто выпрацаваў меней за сто працэнтаў, але болей за пяцьдзесят — шэсьцьсот грамаў хлеба і другі кацёл; хто ня выпрацаваў пяцьдзесят працэнтаў — штрафны паёк: трыста грамаў хлеба і трэйці кацёл.» Усіх зэкаў было ў лягеры каля тысячы. Я сядзеў цэлую ноч, ставіў справа ад працэнтаў пайкі хлеба і «катлы». Сьпіскі брыгадзіры пісалі алоўкам абы як, папера пакамечаная, лямпачка ледзь лыпае, а адным вокам як ні прыглядайся, працэнты мітусяцца, скачуць ... І я першую ноч наламаў такіх «дроў», што назаўтра раніцай брыгадзіры ледзь мяне не адлупілі. Я, змучаны бяссонніцай, толькі праваліўся ў нірвану, аж нехта схапіў за ногу, тармошыць і крычыць: «Ты што, такую тваю бабушку і мамушку, пананісваў філонам першы кацёл, а добрым работнікам штрафныя пайкі? Што я мог адказаць? Віна была мая, але прызнацца баяўся, а таму пайшоў у наступ. Праўду нехта сказаў: «Лепшая абарона — наступленьне.»

«Вы мяне ня вінавацьце, самі сябе. Якія сьпіскі вы мне прыносіце? Пакамечаныя, брудныя; сам чорт рагаты не разьбярэ, дзе сто працэнтаў, а дзе менш. А я яшчэ з адным вокам ...»

«Гэта нас ня тычыцца, з адным ты вокам, ці бяз вока. Мы жылы надрываем за што? За тую няшчасную пайку, а ты... Каб сягонья-ж людзі атрымалі тое, што запрацавалі ...»

Пахінулі брыгадзіры сьпіскі пакрыўджаных і адвязаліся. Я пабег у кантору і сеў за стол. Запоўніўшы лісты, аднёс у хлебарэзку і на кухню, начальнікім голасам сказаў: «Нарэжце дадатковыя пайкі хлеба па гэтых сьпісках. У часе абеду прыдуць па іх брыгадзіры.» Копіі тых-жа сьпіскаў аднёс на кухню, дзе таксама сказаў пра «дадатковыя манашкі супу». Вярнуўся ў барак і заваліўся на нары. Наступныя ночы правяраў сьпіскі па некалькі разоў. Болей брыгадзіры ня прыходзілі, за ногу не цягалі. А яшчэ знайшлася памагатайка-тэлефаністка Наташа Савельева. Маскоўская блатнячка, прыгожая і зграбная восемнаццацігодка прыглынулася начальніку «Трэйція часьці», перасьпеламу халасьцяку. Мяняў ён тэлефаністак, як цыган кабылаў, балазе маладзенькіх зэчак было хоць адбаўляй. Тэлефаністкі працавалі ў тры зьмены. Наташа трапіла ў трэйцю зьмену, бо начальнік, хоць і гэпэзушнік, высьцерагаўся, каб зэкам ды і іншым начальнікам, а асабліва іх жонкам, ня кідалася ў вочы, калі раннім-рана будзе па дарозе на працу заходзіць да яго ў дом маладзенькая зэчка. Ноччу — другая справа. Можна хадзіць, не асьцерагаючыся. І Наташа хадзіла, але ня вельмі часта. Асабліва тады, калі ўбачыла ў канторы мяне, маладзейшга за начальніка ды ... Хто яе ведае, што Наташа ўбачыла ўва мне, але стала часта прыбываць із калідору, дзе вісеў тэлефон, да мяне «дапамагаць» мне запаўняць рапарты. «Дапамога» яе выглядала так: сядзе за стол насупраць мяне і шмаруе сваімі нагамі аб мае ногі. Я рукою стукну пад сталом па яе каленях, супыніцца і, нібы нічога ня здарылася, вылупіць бессаромныя блакітныя вочы ў рапарт, што ляжыць перада мной, і пачынае ізноў шараваць ... Сказаць, што гэтая Наташына «фізкультура» мяне не раздражала, будзе няпраўдай, бо я ўжо крыху падслкаваўся... Талончыкі на атрыманьне хлеба і баланды былі ў маім распараджэньні. Сам я па баланду два разы не хадзіў, бо маглі застукаць. Хадзіў мой сябра Рыгор Крываручка. Жылі мы зь ім у адным бараку, былі суседзямі па нарах. Я хоць і ня доўгі час, але ўсё-ж даваў яму кожны дзень па талёнчыку на баланду. На хлеб не даваў, бо ў хлебарэзцы хлеб выдавалі толькі брыгадзірам, альбо ўпаўнаважаным брыгадзіра. Дык такім чынам я хоць трохі адудзачыў Рыгору. Вядома, гэта была з майго боку рызыкаўная «адудзачнасьць». Не для Рыгора, а для мяне, калі-б злавлілі. Але выдавальшчыцы баланды ня вельмі дбалі, хто колькі мае талёнчыкаў, і мы з Рыгорам падкормліваліся паціхутку. Так што я меў сілы задаволіць дамаганьні Наташы, але баяўся, бо ведаў, што мяне чакае, калі даведаецца яе халаль. А Наташа мабыць рашыла, што раскатурхала мяне сваімі прыёмам «масажу», кажа:

— Ведаеш, што, даражэнькі? .

— Не, ня ведаю.

— Пайшлі ў уборную, зачынiмся і там ... Нiхто нас не зашухарыць ...

У мяне аловак iз рук выскачыў ад яе слоў ... Гляджу на яе, а яна ажно зубамi стукае ад расквалыванасьцi. Што я мог рабiць? Кажу: «Ната, няўжо табе мала твайго хахаля? Ён-жа не такi дахадзяга, як я ...»

Наташа перабiла: «Я на яго глядзець не магу. Ён мне з сваёй 'резиновой зашитоў' апрацiвеў да немагчымасьцi. Я хачу вырвацца адсюль, каб мае вочы яго ня бачылi. А вырвацца я змагу толькi тады, калi забярэменьня. Мяне адправяць у лягер 'мамак'. Капыш, даражэнькi дахадзяга? Я хачу мець сыночка, цi дачушку ад цябе, а не ад нейкага бусурмана. Пайшлі ў уборную, ня муч мяне ...»

З гэтымі словамі Наташа ускочыла з табурэткi, схавала мяне за руку і стала цягнуць, прыгаворваючы: «Пайшлі, не пашкадуеш!.. Пайшлі! ..» Я перастаў упiрацца, падняўся iз-за стала, а ў гэтую хвiлiну ў пакой увалiўся Начальнiк Трэцiяй часьцi, Наташын хахаль ... Ад нечаканасьцi і ён і мы аслупянелi. Зiрнуўшы на руку Наташы, якая так і трымалася за маю, Начальнiк пранiзаў вачыма перш мяне, а тады Наташу, крутнуўся па вайсковаму «кругом» і стукнуў дзвьярыма.

Наташа пабегла за iм, нешта балбочучы, а я апусьцiўся на табурэтку, як падстрэлены трос, і доўга ня мог узьяцца за працу. Я ведаў, што гэта мая апошняя ноч «прыдурка», што ад кiркi ня выратуе мяне завязанае вока. Так яго і сталася.

Праўда, капаць траншэi не паслалi, а паслалi кiраваць лябёдкай. Праца, як кажуць, ня бi ляжачага. Сядзi сабе ў будцы і глядзi праз вакно ў той бок, дзе ўзрываюць сопку, робяць тую траншэю. Глядзi, калi нагрэзьяць ваганэтку, зачэпяць трос за ваганэтку і махнуць рукою, што азначала: «Цягнi!» Я ўключу рубiльнiк, вал лябёдкi пачне памалу накручваць трос і ваганэтка папаўзе па рэйках на ўзвышша аж да самае будкi. Каля будкi ваганэтку спыняю. Два зэкi, якiя iшлi з двух бакоў ваганэткi, адчапляюць трос і пхаюць ваганэтку ў кар'ер для разгрузкi. Разгрузiўшы, прыганяюць да будкi, чапляюць трос, і я ўключаю рубiльнiк для спуску ваганэткi з узвышша. I так цэлы дзень. I так «укалваць» можна сто гадоў, а мне пашчасьцiла толькi адзiн тыдзень, бо вярнуўся на «сваю работу» лябёдчык, якi тыдзень хварэў. Ды хоць-бы і не вярнуўся, мяне пазбавiлi-б блатнога прыстанiшча, бо вока маё зажыло, павязку дакторка зьняла.

Ганялi мяне па розных работах. Найцяжэй было бегаць з тачкаю па трапу, адвозiць зямлю, каменьне. Не памятаю, колькi належала кубамэтраў адвезьцi, але на сто працэнтаў толькi пару першых дзён выцягваў, а пасьяла стаў здаваць: калi на дзевяноста, калi на восемдзесят, але да штрафное пайкi не скацiўся. Наташу ўбачыў толькi ў клубе ў час «спектакля». Спаткалiся пры ўваходзе ў залю. Прывяла жанчынаў вохраўка. Хадзiць зэчкам самiм па мужчынскай зоне забаранялася. Гутарыць з мужчынамі «нельзя». Драмкружок, якi рыхтаваў нейкую п'есу, разагналi, бо «артысты» пасьяла рэпэтыцыi гасiлi сьвятло і качалiся з «артысткамі» па падлозе ... Вохраўку, якая пiльнавала «артыстак», ледзь самую не пакацiлi і ня згвалцiлi. Было шмат шуму і бяды «хулiганам»... Я ўсьпеў толькi махнуць

Наташы рукою, а яна сказала: «Прачечная ...»

Канцэрт меўся быць «вялiкiм», каб удзiўцiць вышэйшае начальства iз Хабараўска, якое мелася прыехаць для нейкай iнспэктцыi. Зь «вялiкага» канцэрт без пастаноўкi п'есы зьвёўся да выступу агiт-брыгады і Валянтына «фокусьнiка».

Агiт-брыгада, усе мужчыны, некаторыя нават прафэсыяналы, прасьпявалi некалькi песняў. Памятаю «По долинам и по згорьям» і асаблiва запамятавалася «Глухой неведомой тайгой.» На сцэне паставлi ялiнкi, кусты кедрачу і iнш., прыцямнiлi крыху сцэну. I вось выбягае, аглядаючыся «бродзяга», прысядзе за ялiнкай, прыслухоўваюцца, а за сцэнай пацiху сьпяваюць:

«Глухой неведомой тайгой,
Сибирской дальней стороной,
Бежал бродяга с Сахалина
Звериной узкою тропой ...»

Некаторыя жанчыны ды і мужчыны выцiралi сьлёзы. Хор выйшаў на сцэну, і прасьпяваў як-бы марш Сяданбуду «Это было на Седане». Я сядзеў і чакаў, калi-ж канфэрансье аб'явiць: «А зараз выступiць былы камедыянт Арлоўскага гарадзкога цырку Валянтын «фокусьнiк», — але ён аб'явiў пра выступленьне аўтара песнi «Это было на Седане», ленинградзкага паэта Кесьлера. Гэты паэт чытаў доўга і нудна, нiхто яго ня слухаў. Я таксама ня слухаў, а думаў пра Осiпа Мандэльштама. Неяк, калi я працаваў у канторы, спаткаўся з Францам Гiнтаўтам і ў гутарцы ён сказаў, што тут дзесь быў, нядоўга, паэт Осiп Мандэльштам, якi напiсаў верш супраць Сталiна. Я ведаў аднаго зэка Осiпа. Ён працаваў у катлаване «украцiцелем ведзьмаў». «Ведзьмай» зэкi называлi ручную трамбоўку, пра якую я ўжо ўспамiнаў. Да трамбоўкi прылiпала глiна. Яе трэба было саскрабаць. Гэтым саскрабаньнем займалiся дахадзьягi, якiя ўтрамбоўваць глiну не маглi, бо ня мелi сiлы падняць трамбоўку. Вось гэтых саскрабальнiкаў і празвалi «украцiцелямі». Паколькi «украцiцель» Осiп выглядаў на iнтэлігентнага чалавека, я і падумаў: «Цi не Мандэльштам гэты рыжы Осiп? Калi-б Гiнтаўт мне сказаў пра яго ў час, калi і я працаваў у катлаване, я мог-бы спытаць, як яго прозьвiшча. Пазьней, на волi ў г. Варонежы ў 1936 годзе Мандэльштам выступаў у гарадзкiм тэатры. Я прабрацца ў залю ня змог, бо заля была перапоўнена, у дзвьяры пралезьцi было немагчыма, але я усё-ж убачыў яго праз галовы «пробкi» ў дзвьярах. На рыжага Осiпа Мандэльштам быў не падобны.. Хутчэй на ленинградзкага паэта Кесьлера. Думаючы пра Мандэльштама, седзьячы ў залi, я прыпомнiў свае два радкi пра Сталiна:

«Сталiн — наша слава,
наша ганьба.
Вось, каб мне ў крэмлi
ды наган быў ...»

Iз задумы вывеў мяне голас канфэрансье: «... Валянтын ... поглынатель змей ...» Валянтын перад канцэртамі жалiўся мне, што зьямя яго падвядзе

пад дурнога хату, бо ня слухаецца: лезе туды, куды ня трэба. І падвяла ... Палезла не за каўнер, а на плечы, з плячэй сьлізганула на падмосткі, з падмосткаў у залу, пад ногі першага раду, дзе сядзела начальства із Хабараўска ... Падняўся крык і сьмех ... За свой фокус Валянтын дадатковы талёнчык на манашку баланды не атрымаў, а ад экаў атрымаў клічку «фокуснік».

Такую-ж клічку атрымаў і начальнік канцлягеру, здаецца, Арлоў. «Фокусы» Арлова ня цыркавыя, а гэпэвушныя: хадзіў па бараках, дзе жылі блатныя, і калі, ня дай Бог, лавіў кагось за гульнёй у карты, без папярэджаньня стралю, але не па блатных, а ў столь. Блатныя яго не шманалі, выстаўлялі яму задніцу і ўцякалі ў другі барак, але «укалваць» у катлаване не сьпяшылі.

... .

Два гады трамбавалі, бурылі
Покуль жолаб над дамбай перакрылі.
Покуль воду із новага мора
Заганяць сталі ў трубы маторы.
Палатнішча над брамай крычала народу:
«Ударным трудом заваюем свабоду.»

Заваяваў свабоду і я.

У тую апошнюю канцлягерную ноч, нібы прадчуваючы нейкую перамену ў сваім жыцці, я прагнуўся сярод ночы і ўжо ня мог заснуць аж пакуль днявальны ня выгукнуў: »Пад'ём.»

Як заўсёды, схадзіў на кухню па гарбату, перакусіў хлебам з гарачай вадою і пайшоў станавіцца ў калёну «на праверку». Пасьля праверкі пайшоў з брыгадай капаць траншэю. Папрацаваў якіх дзьве гадзіны, і брыгадзір сказаў, каб я ішоў у кантору УРЧ. Па якой справе, не сказаў. Звычайна ў УРЧ выклікалі для вызваленьня. Мне-ж да 23 лютага 1936 г., канца майго «сроку», заставалася якіх чатыры месяцы. Падумалася, ці не адправяць мяне ізноў у якуюсь вольную камандыроўку. Але я памыляўся. Мяне адправілі датэрмінова на волю ...

Разьвітаўся з Рыгорам Крывааручкам, з Францам Гінтаўтам. Ён сказаў, што ў гэты-ж дзень, што і мяне, вызвалілі сужэнца паэтэсы Канстанцыі Буйло — Калечыца. Не памятаю, ці даводзілася мне зь ім калі-небудзь гутарыць, ці побач «укалваць». Пайшоў разьвітацца з Наташай. У працаннай яна была адна. Шмат ня гутарылі, бо ў такіх спатканьнях гутаркі лішнія. Спытала, калі я ад'яжджаю. Я сказаў, што ўвечары. Яна аглянулася, ці няма нікога блізка каля нас, і ціха парадзіла: «Пастарайся завідна ... Цябе могуць у тайзе чакаць ...» Я сумеўся: «Хто, Ната, мяне будзе чакаць?» І пачуў: «Той, каму патрэбна твая 'ксіва'... Заб'юць, і адзін з банды паедзе з тваімі дакумантамі на волю ... Капыш, даражэнькі? ..» І мы моцна пацалаваліся. ...

Ня ўдалося табе, крамлёўскі сатрап,
Адправіць мяне ў зямельны «этап».

Над шмат кім спраўляе памінкі шакал.
Ня бачаць яны, як разьлёгся «Байкал»,
Ня чуюць, як стогнуць ваданаторы,
Заганяючы ў трубы блакітнае мора.
Сьпеце, сябры пад карэньнем, глеём,
Хай паэма мая будзе вам маўзалеём!

Я паслухаўся парады Наташы і пайшоў на паўстанак Сяданку завідна. Ішоў з аглядкаю: у страху вялікія вочы ... Нічога страшнага ў тайзе ня здарылася. Затое здарылася на паўстанку: ня пусьціў праваднік у вагон, бо мой «ліцэр» ня быў закампасаваны. Я пра тую кампасачыю нічога ня ведаў, у УРЧ ніхто мяне не папярэдзіў пра гэтую працэдуру. Цягнік сьвіснуў і пагрукаеў. Застаўся я на паўстанку, ня ведаючы што рабіць, куды падацца. Будыніны на паўстанку ніякай ня было, толькі невялічкая будачка, як сабачая канура, дзе прадавалі і кампасавалі білеты. Туды мяне начаваць ня пусьцілі, бо, як адыйшоў цягнік, будку замкнулі. Заставалася мне толькі начаваць каля будкі на зямлі, альбо ісьці назад у канцлягер, прасіцца, каб дазволілі пераначаваць. Восеньскія ночы сьцюдзёныя, начаваць каля будкі няма што і думаць, бо можна адубець за ноч. Мусіў бегчы назад у канцлягер. А там на вахце сказалі: «Ня маем права прапусьціць.» Добра яшчэ, што зайшоў начальнік вохраўцаў і, даведаўшыся пра маю бяду, дазволіў пераначаваць на вахце. Назаўтра раненька ўсхапіўся і пабег на станцыю, каб закампасачь «ліцэр», а там нейкі чмыр-касір, як доўбняй па галаве: «Цягнік Уладзіасок-Масква у восем ноль, ноль вечара перапоўнены, а таму закампасачь твой ліцэр не магу.» Адыйшоў я ад вакенца ні жывы, ні мёртвы, сеў на лавачцы, ледзь ня плачу. Хлеба і сушанае воблы мне выдалі на дэсяць дзён. Дзень я ўжо страціў. «А колькі мне яшчэ тут сядзець, чакаць, калі пашчасьціць закампасачь?» — пытаў сам у сябе і яшчэ болей прыгнятала распач. Бачу: ідуць па рэйках з усходу, ад Уладзіастоку, мужчына і жанчына. Падышлі, селі каля мяне. Спытаў у іх, ці яны маюць білеты на Маскву. Пытаньне было глупае, бо яны маглі адказаць пытаньнем: «А якая табе справа, маем мы, ці ня маем?» Але добрыя карэйцы адказалі дабрадушна: «Маем ...» Тады я ізноў: «А вашы білеты закампасаваны?» — «Так.» — адказалі. І я ім растлумачыў, чаму я пытаю, расказаў пра сваё бязвыхаднае становішча, а карэяц тады кажа: «Табе ёсьць толькі адно выйсьце: ідзі да наступнай астанюўкі. Ён назваў, як яна называецца, але я забыў. Ведаю толькі, што да той астанюўкі было кілямэтраў дэсяць. «На той астанюўцы яны,» — казаў карэяц, «злазяць,» а таму вызваліцца месца і мне білет закампасуюць.

«Дзякуй вам, добрыя людзі!» і я пашкандыбаў. Далекавата шкандыбаць, але была надзея сесьці на цягнік, а таму ўвіхаўся лічыць шпалы. Чамаданчык хоць і лёгенькі, але што далей шкандыбаў, стаўнавіўся цяжэйшым. Тады прысядаў на насыпе, адпачываў. Заняло мне якіх тры гадзіны хадзьбы. Дабраўся да мэты дзесь а дванаццатай гадзіне дня. Чакаў восем гадзінаў, пакуль прыйшоў цягнік. Яшчэ да прыходу зайшоў у касу і працягнуў маладзенькай касіршы «ліцэр» ... Я глядзеў на яе, як на мадону Рафаэля, як

на матку боскую, перад якою калісь уклечваў і прасіў, каб дапамагла паступіць у Белпэдтэхнікум ... Яна, чытаючы маю «ксіву», паглядзела на мяне, а прачытаўшы кажа: «Чэво ты так на меня смотришь?» А я з «задняй думкай»: «Таво, что ты такая пригожая ...» — «А что означает 'пригожая'?» — «По русски это означает 'красивая'...» Зачырванелася прыгажунья, узяла пячатку і шлёгнула па ліцеры... Дачакаўся цягніка. У цягніку трапіў на вагон, дзе ехалі матросы і нейкі камандзёр з жонкай і маладзенькай прыгожай дачкой. Праз пару дзён я ўжо ведаў, што тую дзяўчынку зваць Майя, што яны едуць у Ленінград у відпрук, а Майя ведала, што я еду із канцлягера ... Выгляд у мяне быў, напэўне, жалогодны, а Майя мела маладое добрае сэрца, а таму кожны дзень у полудзень бацькі Майі ішлі ў вагон-салён, а Майя даставала із чамадана жбан масла, белыя сухары і клікала мяне пальчыкам, каб я элазіў зь верхняй полкі да яе «у госьці ...» Шкада, што Майя з бацькамі ня ехалі да Масквы, а зрабілі перасядку ў Сьвярдлоўску. На разьвітаньне Майя дала «часовы» ленінградскі адрыв, прасіла, каб напісаў.

На сьвята Кастрычніцкай Рэвалюцыі спаў на цэмэнце ў залі Беларускага вагзалу ў Маскве. Разбудзіў мяне, даўшы ўсьпятка ў мяккае месца, міліцыянер і, штурхаючы ў плечы, вывеў за дзьверы. Там, на прыступках ганку, сядзелі такія-ж, як я, разявы... Міліцыянер і іх назваў «разявамі» і выгнаў, бо прыехала ў Маскву замежная дэлегацыя сталінскіх падлабзьнікаў-камуністых на «торжество Октября». Дэлегатаў спатыкалі з аркестрам. Яны із вагонаў ішлі ў залю, а міліцыя не дагледзела заўчасна, што ў залі сьпяць «шчаслівых будаўнікі камунізму»... Дык разявы-міліцыянеры і сарвалі на «разявах» злосьць ...

Сядзячы на прыступках, ходзячы каля станцыі, слухаў завываньне медных трубаў, глядзеў на шарэнгі дэманстрантаў, а мне здавалася, што сяджу ў бараку, слухаю завываньне гурагану і рокат матораў у страшную ноч пасья забойства Кірава. Тады тры дні нікога не пасылаі на працу, трымалі ў баракх, забіралі некаторых зь вялікімі тэрмінамі, саджалі ў «Чорны Воран» ...

Калі сьцягнула, сеў у цягнік Масква-Менск. Ехаў усю ноч. Спаў і ня спаў, бо побач сярод ночы прымасьціліся ўкраінскія «Наталкі-Палтаўкі». Яны везьлі кудысь у торбачках семачкі (підсолнухі). Сядзелі, «балакалі», лускалі тыя «підсолнухі». Адна «чорнобріўка» працягнула мне жменю зярняткаў са словамі: «Покоштуйте, товаришу ...» А пасья другая, а за ёй і трэйцяя ... Слаўныя «хахлушчкі», шкада, што зьлезьлі ў Бахмачах ...

Раненька на другі дзень «кастрычніка» зайшоў у залю на станцыі ў Менску. Ня буду апавядаць, як я пачуваўся, бо гэта цяжка перадаць словамі. Скажу толькі, што быў я, як кажуць, на сёмым небе. Як там на тым небе нехта маецца, ня ведаю, а я ў залі ня вельмі доўга плаваў у думках па тым сёмым небе». Не пасьпеў я ўціснуцца паміж двух калгаснікаў каля сьцяны на лаўцы, падыйшоў нейкі хлюст і : «Пайшлі са мною, таварыш 'морьяк' .» Слова «морьяк» ён прамовіў тонам падкалупкі, у якой пачуўся голас «лягавай», трапіўшай на сьлед зайца. Я сапраўды падобны буў на «морьяка» з разьбітага карабля. Пасья вызваленьня купіў у Уладзівастоку на

таўкучы матросаўскую шынэль. Форму яна мела вайсковую, але гузікі былі цывільныя: чорныя, а ня блішчастыя зь якарам. Гэтая шынэль мяне і выдала: выклікала падозру ў «сакрэтнакаў», якімі, як прусакамі за комінам, кішэла заля на станцыі Менску.

Завёў мяне хлюст у невялічкі пакойчык начальніка жалезнадарожнага ГПУ. За сталом кляваў гарбатым носам у паперы чарнагаловы «очкарык». Хлюст нешта яму сказаў на вуха, «очкарык», не падымаючы галавы: «Ксіва!» «Ксіва» — блатное слова і абазначае «паперы». Як ён, ня зірнуўшы на мяне, адгадаў, што я былы эк, каб патрабаваць не «паперы», а «ксіву»? Напэўне ад мяне несла канцлягерным духам, ці што. Але, чорт зь імі, сабакамі.

Разгледзяўшы праз вялікія акулеры «ксіву», гэпэвушнік прыплюшчыў адно вока, пахіліў на бок голаў і праз тонкія вусны і зубы з залатымі каронкамі працадзіў: «Почему ты не ехал в Слуцк через Гомель, а приехал в Минск?» Прызнацца, я й ня ведаў, што ў Слуцк можна трапіць із Гомеля, не заяжджаючы ў Менск. Апраўдвацца гэтым «няведаньнем» ня было сэнсу, бо ГПУ такім «байкам» ня верыць. «Ды зрэшты, — падумалася, — чаму я не магу прыяжджаць у Менск? Я — вольны чалавек ...» Але я ня ведаў тады яшчэ, што я вольны, але ня зусім: у сталічных гарадох і ў прыгранічнай паласе (сто кілямэтраў ад граніцы) я ня меў права паяўляцца... Пры вызваленьні ў мяне начальнік УРЧ спытаў, ці далёка жывуць мае бацькі ад мяжы. Я ня ведаў дакладна, як далёка, а сказаў: «Прыблізна 150-200 кілямэтраў.» Начальнік УРЧ пашукаў на мапе Грэскі раён, але не знайшоў, бо напэўне мапа друкавалася, калі яшчэ ніякага Грэскага раёну ня існавала, а быў Грозаўскі. Таму мне сакратарка і выпісала «ліцер» у в. Покаршаў, Грэскага раёну. А гэта-ж усяго ў сарака кілямэтрах ад Польшчы. Ды і Менск, здаецца, мала што далей. Таму мяне і заграбасталі. Апраўдаўся я тым, што віну зваліў на сакратарку УРЧ Чацьвэртага аддзяленьня Дальлагу ОГПУ, якая выпісала мне ліцер у вёску Покаршаў ... Гэпэвушнік выйшаў у другі пакой, кудысь званіў па тэлефоне, а вярнуўшыся, аддаў мне «ксіву» і сказаў: «Поезжай домой, может тебя там и пропишут ...» Слова «пропишут» ён так сказануў, што і дурань зразумеў-бы, што не прапішудь. Я спытаў: «Таварыш начальнік, магу я схадзіць у Белпэдтэхнікум? Я там да арышту вучыўся і хачу ўзяць спраўку...» Атрымаўшы «можешь», пайшоў у Белпэдтэхнікум... Праходзячы міма «страшнага дому», затрымаўся, паглядзеў праз вуліцу на вакно «мае» «амэрыканкі» ў зямлі. «Хто там пакутуе зараз?» — Цяжка ўздыхнуў і пашкандыбаў. Тэхнікум апаліў сэрца бялізнай сьценаў, цішай у калідоры, маладымі тварамі студэнтаў і студэнткаў, што віднеліся праз шыбы ў дзьвярах клясаў. Каб ня раніць душу ўспамінамі, хуценька ўзяў у канцлягеры спраўку і пасьпяшыў на станцыю. Ужо недалёка ад станцыі, у невялікім сквэрыку, перайшлі мне дарогу дзьве дзяўчыны. Адна зь іх, меншая ростам, зірнула на мяне, і ў мяне закружылася галава ... Пазнаў я ў тым кругленькім тварыку Біруту ... Яна, бадай, мяне такаса пазнала, бо, не жадаючы спатыкацца са мною, штурханула сястру Мілю, і яны ўвялічылі хуткасьць крокаў. Я закрычаў два разы: «Бірута! . Бірута! ..» Не зьвярнулі ўвагу, уцяклі...

А назаўтра раным-рана зьлез із цягніка ў Слуцку і пашкандыбаў у Покаршаў. Да роднай вёскі дабраўся падвечар. Ісьці ў вёску пасаромеўся суседзяў. Асабліва свайго першага каханьня — Марушкавай Алеські. Ведала яна-ж мяне як студэнта, які, ня жартачкі, вучыўся ў Менску ... Рада была спатыкацца з студэнтам, але наўрад ці пажадае з «вастрожнікам». Пабяжыць, як Бірута з сястрою. Таму рашыў ня ісьці ў вёску завідна, а пачакаць зьмярканьня. Чакаць трэба было пару гадзінаў, а халапень прабірала да касьцей. Выручыла будка на дубе наўскрай лесу. Тую будку мы, хлапчукі, змайстравалі, калі пасьвілі коні. У той будцы я і чакаў, пакуль вечар выпіша мне пропуск. . .

Сядзеў і думаў:

Шуміць, як тайга, Вераб'ёўская пушча ...
Вятры калашмацяць непраглядную гушчу,
Сьцюдзёным агнём зелень плаваць у чырвань.
Не адно гураган дрэва з каранем вырваў.
Чарнеюць карчы, як шкілет дыназаўра,
І птушак прылётных замоўклі літаўры.
Як сьцюжы нахлынулі з поўначы хвалі,
Яны, як адна, ў цёплы край паўцякалі.
Прымчаць лягуны на гняздоўе вясною.
Маўчаць і тубыльцы, жыхарства лясное:
Сініцы, вальдшнэпы, дразды, асаеды ...
І дзікіх зьвяроў ані гуку, ні сьледу:
Пачуўшы зімы дух, марозны, ў трывозе
Схаваліся ў дуллы, у норы, ў бяглозе.
Тут тыграў амурскіх няма, паласатых,
Ды безьліч зубатых, рагатых, касматых:
Мядзьведзі, алені, ваўкі ды лісьці,
Вавёркі з хвастамі, нібы бліскавіцы.
Прыціхлі зьвяры, толькі хвоі, яліны
Уздыхаюць, паклаўшы на хмары вяршыны.
Страйнюткія дрэвы, хоць рэж іх на шчоґлы,
Стаяць, як дакора завялых, зьнямоґлых.
А колькі тут ягад: маліны, суніцы,
Як чорнае мора, чарнеюць чарніцы.
А колькі грыбоў ... Як у вёсцы казалі:
Лапатай грабі ды вазі іх вазамі.
Багатая пушча, прыгожая пушча.
Таму, хто на волю із пекла адпушчан,
Яна нібы Мэкка, як Райскі прыпынак,
Як родная маці для люблага сына ...

Так: усё было дарагае, хвалюючае: і пушча, і паплавы, што раскінуліся паміж лесам і вёскай, дзе яшчэ ня так даўно, пасьвячы коні, варушыў у траве палявыя чмялі, дапамагаў сёстрам грэбіці сена, а ўвечары сьпяшаў у саўгасны клуб глядзець кіно «Хвоі гамоняць», альбо на спатканьне з Алеськай. . .

Шмат перадумаў усяго, седзячы ў будцы. Калі-ж сьцямянела, зьлез з дуба і пасьпяшыў на грэблю, што вяла праз паплавы ў вёску.

Ня буду апавядаць пра спатканьне з матуляй, сёстрамі. Былі радасьці сьлёзы, а пасья разьвітаньне ...

Схадзіў у Грэзак, каб прапісацца, а там, у мліцы, казалі, каб за дваццаць чатыры гадзіны «пакінуў пагранічную зону» ...

«А мой-жа ты сыночак даражэнькі,
А куды-ж панясуць цябе ізноў ножанькі?
Ці-ж ты мала стаптаў тых дарожак?..
А Божачка, мой Божа! ..»

І яшчэ ня раз галасіла Майсейчыкава Мар'яна ...

1990 г.

Язэп Лешчанка.

ЗАЦЕМКІ NOTES

Яшчэ раз пра Антона Луцкевіча

Александра Бэргман

У 1974 годзе ў «Пшэґлэндзе Гісторычным» быў зьмешчаны мой нарыс пра Луцкевіча, а яшчэ крыху раней, у 1972 г., ягоная біяграфія. Для некаторых гэта было нечаканасьцю, бо ў 60-ыя гады я была больш зацікаўлена Грамадой і КПЗБ. Пра Луцкевіча я ведала вельмі мала, аднак чытала ў шматлікіх артыкулах і кніжках, што ён — «найбольшы вораг і КПЗБ і Грамады.»

Луцкевіч мяне цікавіў. Але ў тагачасных абставінах сама не магла-б узяцца за такую тэму. А сталася гэта проста гэтак: у 1970 ці 1971 г. я нечакана атрымала ліст ад Польскага біяграфічнага слоўніка (ПСБ), у якім была прапанова апрацаваць біяграфію трох асобаў, у тым ліку і Луцкевіча. Гэты ліст зрабіў на мяне вялікае ўражаньне, і нязручна было адмовіцца. Я згадзілася пісаць пра Луцкевіча і неадкладна пачала зьбіраць матар'ялы.

Супраць гэтага былі асабліва даўныя дзеячы з кіраўніцтва КПЗБ ня гледзячы на тое, што яшчэ ў 1962 г. я пісала пра Луцкевіча, што ён разам з Р. Астроўскім «адыграў ганебную ролю, калі пасья дэлегалізацыі Грамады блякаваўся адкрыта з санацыяй (гэта значыць выступаючы ў адным блёку). (1) Выкарыстанае сфармуляваньне найлепш

паказвае тагачасны стыль пісаньня. У канцы я сабрала шмат больш матар'ялаў, чымсьці было неабходна да біяграфіі ПСБ. (2)

Пазьней, калі я даведлася больш пра Луцкевіча, мае адносіны да ягонае асобы значна зьмяніліся. Упярышню я чытала такую масу ягонае публіцыстыкі й гісторыі беларускай літаратуры. Асаблівае ўражаньне зрабілі на мяне ягоныя артыкулы ў «Нашай Ніве» і яе календарох, ягоны спосаб пісаньня. Вялікае ўражаньне зрабілі таксама ягоныя працы ў Беларускам музэі ў 30-ыя гады і ўдзел у Беларускам Навуковым Таварыстве ад пачатку да канца яго існаваньня (1918-1939). Штотраз дакладней я бачыла ў ім чалавека, які ў вялікай меры тварыў гісторыю культуры беларускага народу. Вось на гэтым фактычна й абпіралася ягоная роля ў гісторыі. (3)

Але як аб гэтым пісаць?

Гэта аказалася найважнейшым пытаньнем.

Тагачасная польская цэнзура «ня любіла», каб пісалі аб тым, што нявыгадна Савецкаму Саюзу. А ў БССР Луцкевіча лічылі ворагам да такога ступені, што яго прозьвішча нельга было ўспамінаць ні ў прэсе, ні ў кніжках. Калі ў 1956 г. зрэгабілітавалі бальшыню беларускіх дзеячоў, арыштаваных у 1930-1953 гг., сярод іх ня было Луцкевіча. (4)

Апрача таго, адзіным часапісам, які ў 70-ыя гады прыймаў мае працы на беларускія тэмы, быў «Пшэглэнд Гісторычны». Аднак-жа галоўны рэдактар два разы казаў мне, што ў яго «пыталіся,» чаму ён так цікавіцца беларускімі справамі?

Былі й іншыя цяжкасьці. У Польшчы не хапала многіх беларускіх газэтаў, якія Луцкевіч выдаваў пазьней за «Нашу Ніву» (ад 1915 да 1922 г.). Я вельмі слаба ведала гэты пэрыяд яго жыцьця, які прыпадаў на 1917-1922 гады.

Праўда, памаглі мне ягоныя сваякі, аб якіх я да гэтае пары нічога ня ведала, як і яны аба мне. Ня гледзячы на ўсе цяжкасьці, біяграфічны нарыс пра Луцкевіча ўсё-ж такі выйшаў, абыймаючы ў асноўным цэлае ягонае жыцьцё. Зь Нью Ёрку я атрымала зусім неаблагодзі рэцэнзіі. Даходзілі да мяне таксама весткі, што на Беларусі нарыс трактаваўся як рэгабілітацыя Луцкевіча. (5)

Калі цяпер я яшчэ раз прагледзела мой нарыс пра Луцкевіча, дык выразна зразумела, што далёка ня ўсё было ў ім высветлена належным чынам. Зашмат месца я тады прысьвяціла праблеме, якую можна было акрэсьліць як: «КПЗБ і Луцкевіч». Ці васьм дзеля гэтага зьбіраюся пісаць новую ад пачатку да канца біяграфію? Не, гэтым хай займаецца маладое пакаленьне. (6) Я хачу дадаць толькі некалькі фактаў зь яго жыцьця, аб якіх я даведлася пазьней (пасля выданьня нарысу), а якія, па-мойму, важныя дзеля пазнаньня яго асобы.

Перш-наперш хачу сказаць аб тым скандальным выступленьні Луцкевіча на працэсе Грамады ў 1928 г. у Вільні, у якім ён казаў: «Ні арганізацыйна, ні ідэялягічна я з грамадаўскім рухам нічога супольнага ня меў.» За гэта я яго крытыкавала можа й зашмат, бо абвінавачвала яго ў тым, што «ня мог зразумець, якое значэньне для ўсяго беларускага народу мела зьнішчэньне Грамады». Ня гледзячы на тое, што ў яго асьведчаньні ўсё фармальна згаджалася, я ўжо тады ведала, што ён захаваўся гэтак толькі таму, што хацеў «за ўсялякую цану» выйсці з турмы. А як сёньня ацэньваю яго сапраўдныя адносіны да Грамады?

Нядаўна я чытала дакумант пра інтэрв'ю, дадзенае Луцкевічам супрацоўніку віленскай гэбрэйскай газэты «Цайт» на тэму Грамады 25 студзеня 1927 г., гэта значыць два тыдні пасля арышту яе паслоў. (7)

Вось што пісаў «Цайт» пра Луцкевіча: «Ведамы беларускі дзеяч і былы прэм'ер першага беларускага ўраду А. Луцкевіч між іншага казаў: 'За апошні час назіраецца вялікае эканамічнае і палітычнае ажыўленьне сярод беларусаў. З палітычных арганізацыяў найважнейшай зьяўляецца Грамада, якая налічвае 90,000 сяброў і 1800 гурткоў. У Сойме кірунак гэты прадстаўляюць паслы: Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі, Валашын, Мятла і Сабалеўскі. Меншую ролю адыгрываюць Сялянскі Саюз і Хрысьціянская Дэмакратыя.' » Далей чытаем: «Гаворачы аб закідах, што Грамада працавала за чужыя грошы, Луцкевіч сьцьвярджае, што Грамада мае так шмат сяброў, што не патрабуе загранічнай дапамогі.» На пытаньне «Які яго пагляд на апошнія арышты?», Луцкевіч адказаў, што «падставы да іх былі вельмі слабыя. Арышты беларускіх дзеячоў ёсьць пачаткам уціску беларускага народнага руху (падкр. -А.Б.). Адносіны беларускіх арганізацыяў да гэтых арыштаў нэгатыўныя і штотдзённа адбываюцца пратэстацыйныя сходы» і што ён асабіста зьвяртаўся ў гэтай справе да пракуратуры.

Адным словам выразная розьніца з тым, што ён сам гаварыў на працэсе. Гэтае інтэрв'ю карэспандэнта газэты «Цайт» з Луцкевічам, прывяло мне на памяць адну важную дэталю зьвязаную з 1927 годам. Зусім нядаўна я дайшла да высновы, што беларускімі справамі ў 1927 г. (пасля арышту кіраўніцтва КПЗБ і Грамады) кіравалі дзьве асобы: Луцкевіч і Дварчанін. (Прыпамінаю, што Луцкевіч быў арыштаваны 10 месяцаў пазьней за ўсё кіраўніцтва Грамады).

Гэта быў якраз час выбараў у гмінныя самаўрады, у якіх грамадаўцы здабылі значныя уплывы. (8) Тое, што Луцкевіч прыймаў актыўны ўдзел у выбарах 1927 г., відаць з актаў сьледзтва ў працэсе Грамады.

З гэтага штараз ясьней вынікае, што працэс ня высветліў поўнае праўды, тым больш што Луцкевіч не перастаў супрацоўнічаць з грамадаўскімі газэтамі. (9)

Але ведама таксама, што ўступаць у сябры Грамады Луцкевіч не хацеў: сварыўся з кіраўніцтвам Грамады ад 1925 году. Усё паказвае на тое, што ён быў супраць падзелу Беларускага Соймавага Клубу. Ён быў кіраўніком Беларускага Выбарчага Цэнтральнага Камітэту (у 1922 г.) і для арганізацыі гэтага клубу прысьвяціў шмат: фактычна адыграў у ім найважнейшую ролю. Ён усведамляў сабе важнасць гэтай першай у гісторыі беларусаў інстытуцыі, якой быў Польскі Сойм. Таму падзел клубу ўважаў за вялікую памылку. І хаця на гэту тэму я нічога ня чытала, але ведама гэта з выказваньняў а. Адама Станкевіча і Ул. Самойлы, зь якімі Луцкевіч блізка супрацоўнічаў таксама ў 30-ыя гады, фактычна аж да сьмерці. Кс. А. Станкевіч адкрыта гаварыў, што падзел клубу ня быў карысны для беларускага сялянства. Як выявілася потым, на падзеле гэтым залежала Камуністычнай Фракцыі Сойму. А ў арганізаваньні Грамады, як масавай арганізацыі, прыёмалі ўдзел усе сябры Беларускага Клубу, г. зн. і тыя, што не хацелі супрацоўнічаць з Камуністычнай Соймавай Фракцыяй. (10) Непрыпадкова былыя грамадаўцы, зь якімі я гутарыла ў 70-ыя гады, гаварылі: камуністы прыйшлі ў Грамаду «на гатовенька».

Сьведчаць аб гэтым таксама матар'ялы з III-й канфэрэнцыі КПЗБ, на якой кіраўніцтва загадала свайму актыву прымаць удзел у працы Грамады. III-я канфэрэнцыя КПЗБ адбылася ў студзені 1926 г., камуністы ўключыліся ў гэты рух ад паловы 1926 г., а Грамада паўстала ў чэрвені 1925 году. (11)

Луцкевіч спрачаўся з грамадаўцамі (асабліва з Тарашкевічам) яшчэ з тае прычыны, што ён лепш за ўсіх беларускіх дзеячоў ведаў, якой палітыкі можа Беларусь чакаць з боку Масквы. Асабіста быў ён звязаны зь некаторымі выдатнымі дзеячамі БССР, якія лічылі яго «шэрай эмінэнцыяй» і вельмі высока цанілі, прысылалі да яго спэцыяльных эмісараў.

Між іншым, нельга выключыць і таго, што ягоная адмова кандыдаваць у Сойм была ў пэўнай меры вынікам яго размоваў зь сябрамі з БССР. (12)

Ужо ў 1926 г. Луцкевіч ведаў, што беларускую інтэлігенцыю чакаюць два галоўныя абвінавачаньні. Па-першае, наступяць рэпрэсіі за «нацыяналізм», па-другое, з прычыны ўмацаваньня дыктатуры й цэнтралізму, распачнецца змаганьне з дэмакратыяй. Між іншым, якраз адтуль у адносінах да беларускай інтэлігенцыі бяруцца закіды пад назовам «нацыянал-дэмакратызму.» Апрача гэтага, Луцкевіч

шмат раней за іншых ведаў аб пачатку калектывізацыі, гутаркі аб якой фармальна пачаліся толькі ў 1927 годзе.

Усё гэта не давала надзеі, што стараньні Грамады аб атрыманьні дапамогі ад БССР прынясуць нейкія вынікі.

Паўстае пытаньне: няўжо лідары Грамады ў 1926 г. ня ведалі аб зьменах, якія адбываюцца ў БССР? Гэта здаецца немагчымым, хаця маглі даведацца аб гэтым пазьней за Луцкевіча. А што найважнейшае — яны дзейнічалі ў нязвычайным руху, пацягнулі іх за сабой масы.

Апрача гэтага, Тарашкевіч, найважнейшая асоба Грамады, быў іншай як Луцкевіч думкі у адным з самых істотных пытаньняў. Тарашкевіч цьвердзіў, што палякі са сваёй культурай і традыцыяй хутка асымілююць беларусаў, а з Масквой яны (г.зн. беларусы) і самі справяцца. І моцна тут памыліўся. (13)

Варта тут успомніць таксама пра ліст, які я нядаўна атрымала ад старэйшага сына Луцкевіча — Юрыя. Ён, між іншым, піша аб размове яго бацькі з Тарашкевічам. Дакладна ня ведае, у каторым годзе размова адбылася. Але ён аб гэтым чуў, а нават бачыў яе запіс у аднэй з бацькавых папак 50 гадоў таму. Варта аб гэтым прыпомніць. Паводля Юрыя яна мела такі зьмест: Тарашкевіч быў думкі, што ў кароткім часе на сьвеце павінна выбухнуць «рэвалюцыйнае паўстаньне», і што варта да яго прылучыцца. На гэта Луцкевіч, праўдападобна, адказаў гэтак: «Сусьветная рэвалюцыя калі й выбухне, то ня так хутка, а калі вы прыедзеце за 10 гадоў, дык маёй заслугой будзе, што прыедзеце ў Заходнюю Беларусь, а не ва Ўсходнюю Польшчу. А мяне можаце арыштаваць і расстраляць.»

Гэты ліст я атрымала 9. III. 1990 г. У ім відаць ня толькі розьніцу паглядаў Тарашкевіча й Луцкевіча, але паўстае таксама дзіўнае пытаньне: чаму Луцкевіч у 1939 г. не ўцякаў зь Вільні? Тым больш што на гэта ўгаворвалі яго іншыя, ды ён і сам ведаў, што чакае яго з боку саветаў.

Ад некалькіх віленскіх сем'яў я даведалася, што спачатку кіраўніцтва Чырвонай Арміі абяцала Самойлу, Уласаву і некалькім іншым, што яны змогуць займацца беларускай дзейнасьцю, якая будзе ім адпавядаць. Магчыма, што ў выніку гэтых абяцанак яны й не ўцякалі зь Вільні. Але здаецца, што была яшчэ адна, важнейшая прычына, а менавіта — зьяднаньне Беларусі, пра якое Луцкевіч гэтак доўга марыў, а пра усё іншае забыўся.

На заканчэньне застаецца яшчэ некалькі справаў. Напрыклад, справа сьмерці Луцкевіча, яе месца й часу.

Калі я пісала гістарычны нарыс пра яго, ягоныя сваякі із ЗША прыслалі мне ліст (бяз подпісу), напісаны нібы яго сястрой Эміліяй,

якая ў той момант ужо ня жыла. З гэтага ліста я даведалася, што Луцкевіч пасяля арышту ў Вільні быў праз даўжэйшы час у турме ў Вялейцы. Там яго й шмат іншых трымалі аж да пачатку вайны зь Нямеччынай. І толькі тады, у 1941 г. усіх іх пагналі на ўсход, расстрэльваючы па дарозе слабейшых. Сярод іх быў, здаецца і Луцкевіч. Шмат гадоў пазьней я даведалася, што якраз так скончылася жыццё Самойлы, Рэйзэна й іншых. Але сыны Луцкевіча, якія жылі ў Савецкім Саюзе (і самыя мелі дзеці) далі мне іншую інфармацыю. Я выкарыстала яе ня толькі таму, што на ліст із ЗША было-б у тыя часы цяжэй паклікацца. Я ведала, што не адзін (нават зь пісьменьнікаў) таіўся з тым, што яго бацькі былі рэпрэсіяваныя. Якраз гэтым фактам я галоўным чынам кіравалася. (14)

Антон Луцкевіч быў зрэгабілітаваны Пракуратурай Летувіскай ССР 31 сакавіка 1989 году. З дакументаў Пракуратуры відаць, што Антон Луцкевіч, сын Івана, быў арыштаваны 30. IX. 1939 г. і праз «Особое Совецание» пры НКВД БССР быў засуджаны на 6 год лягеру. Зрэгабілітавалі яго на падставе Пастановы Прэзыдыяму Найвышэйшай Рады БССР ад дня 16. I. 1989 г. « Аб дадатковых правілах вяртаньня справядлівасці ў дачыненні да ахвяраў рэпрэсіяў, якія мелі месца ў 30-40-ых і на пачатку 50-ых гадоў.» (15)

Заканчэнне. Наколькі мне ведама, арыштаваных НКВД, а асабліва людзей такіх, як Луцкевіч, прымушалі пісаць аўтабіяграфіі. У былым Цэнтральным Архіве ЦК ПАРП (PZPR) такія дакуманты (ня ўсім даступныя) знаходзіліся. Трэба старацца здабыць аўтабіяграфію Луцкевіча з актаў НКВД.

КАМЭНТАРЫ

- (1) “Białoruska Włościansko-Robotnicza Hromada,—” Z Pola Walki”, 1962. Nr. 3, st. 92.
- (2) Сабраныя матар’ялы былі асновай наступных артыкулаў: у 1972 г. — «Беларускі тыднёвік Наша Ніва» — “Kwartalnik Historyczny”, том III, st. 563-582 ; у 1973 г. — Біяграфія А. Луцкевіча ў ПСБ, том ХУІІІ/4 (сшытак 78), ст. 514-515 ; «Антон Луцкевіч - біяграфічны нарыс у “Przegląd Historyczny”, сшытак 4, ст. 667-695. На старонках артыкулу Януша Гарневіча ў сшытку гадавіка “Acta Baltico-Slavica” — рэцэнзія ў “Studia dziejów ZSSR i Europy Środkowej” — том XXIII, ст. 437-442 ; «Антон Луцкевіч» (на 100-ыя ўгодкі народжаньня), — «Ніва», Беласток, 29. I. 1984. Там-жа — іншыя.
- (3) У 80-ых гадох малодшы сын Луцкевіча, Лявон, падрыхтаваў «Бібліяграфію працаў Антона Луцкевіча», якая ад 1987 г. знаходзіцца ў Бібліятэцы Варшаўскага Ўнівэрсытэту у адзеле

рукапісаў, — сыгн. 32-75.

- (4) Мне ведама, што некаторыя палякі (прыкладам, Е. Путрамэнт) ня былі здаволеныя з выхаду ў сьвет майго нарысу пра А. Луцкевіча. Тое самае адчувалася і ў Беларусі.
- (5) А. Багровіч, «Александра Бэргман: Антон Луцкевіч, біяграфічны нарыс», “Przegląd Historyczny”, Варшава, сшытак 4, 1974 г. — «Запісы», № 13, ст. 119-124. Паказваючы на цэлы рад памылак аўтара, Багровіч аднак у цэласьці аданіў «аб’ектыўнасьць, рэдка спатыканую ў камуністычных публікацыях».
- (6) Гэта ўжо пачалося: у 1989 г. беларуская студэнтка Аўгенія Шымчук апрацавала магістэрскую працу на тэму «Беларуская праблема ў міжнародных адносінах у 1915-1921 гг.», г. зн. дакладна той пэрыяд, якога не хапала ў маім нарысе і ў якім Луцкевіч адыграў вельмі важную ролю.
- (7) Тэкст інтэрв’ю Луцкевіча аб беларускіх справах, дадзенага гэбрэйскай газэце «Цайт» пад загалоўкам «Варшаўская Прэсавая Інфармацыя, Варшава, вул. Вільча 32/3, тэл. 24651», перанесены ў Архіў Новых Актаў, аддзел VI.
- (8) A. Bergman. “Białoruska Włościansko-Robotnicza Hromada” — Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej, ст. 127.
- (9) Таго-ж аўтара - «Аб Бр. Тарашкевічу», ст. 144, кам. 21. Сэнатар Васіль Рагуля цьвердзіў, што ў часе існаваньня Грамады галоўным рэдактарам грамадаўскіх газэт заставаўся Луцкевіч. Васіль Рагуля, «Успаміны», Нью Ёрк, 1957 г., ст. 61.
- (10) “Sprawy Białoruskie”, ст. 124, камэнтар 98.
- (11) Справаздача Корчыка й Лагіновіча на ІІІ-й канфэрэнцыі КПЗБ у 1926 г. у был. САКС PZPR, аддзел КПЗБ.
- (12) Паводля некаторых дадзеных ведама, што да Луцкевіча прыяжджалі людзі зь іншых краінаў, а таксама зь Менску, — між іншых нейкі Ільющонак. Пар. “Zarys Ruchu Białoruskiego” у былым Цэнтр. Архіве ЦК ПАРП, м/ф. 730, разьдз. 25, а таксама ліст старэйшага сына Юрыя ад 8. ІІ. 1990 г. (у прыватных руках).
- (13) Успаміны пасла ў сойм (1922-1928) Вацлава Бітнэра, б. школьнага сябры Б. Тарашкевіча, гл. асабістую папку Тарашкевіча у б. ЦА ПАРП, № 5941.
- (14) Апісаньне канца жыцьця Луцкевіча ў нарысе было проста памылкай, і нажаль, не адзінай. З гэтага відаць, што заўсёды трэба лічыцца зь сям’ёй. І дзеля гэтага я тутака хачу дадаць яшчэ адну справу, аб якой я дагэтуль маўчала. Бо, гаворачы, як Луцкевіч

паводзіў сябе на працэсе, я брала пад увагу толькі палітычныя справы. А вось ня можна выключыць, што вялікую ролю адыгралі й асабістыя. Пасьля выхаду з турмы ў 1929 годзе Луцкевіч перажыў сямейную трагедыю: шмат маладзейшая і быццам вельмі прыгожая яго жонка учыніла самагубства. Найбольш праўдападобна, што Луцкевіч бачыў-бы іншую разьвязку гэтай справы, калі-б ён быў на волі.

(15) Копія дакуманту, ськіраванага да Інстытуту Літаратуры АН БССР, далучана да «Бібліяграфіі працаў Луцкевіча», падрыхтаванай тым-жа Інстытутам у 1989 г. (у прыватных руках).

Notes on Belarusian-American-English Literary Relations

Vitaut Kipel

Belarusian Institute of Arts and Sciences

The interrelationships among American, English, and Belarusian literatures, the theme of *Belarusica* in English-language belles-lettres, and that of America in modern Belarusian literature are virtually unexplored despite the plethora of materials available for analysis. The notes that follow are intended to signal these topics as areas awaiting their researcher.

Belarusica in American Literature

Notions about the poetic aspects of Belarusian folklore appeared in America at the beginning of the 19th century. (1)

A major twentieth-century literary figure who took notice of Belarusian immigrants in this country was Upton Sinclair. In his classic *The Jungle* (1906), which inter alia, depicts the life of a Lithuanian immigrant, the author says (p. 263): “One night he was caught by a thunderstorm, and he sought shelter in a little house just outside of a town. It was a working man’s home, and the owner was a Slav like himself, a new emigrant from White Russia. He bade Jurgis welcome in his home language, and told him to come to the kitchen fire and dry himself.”

(2)

Most descriptions of Belarusians and Belarusian scenes occur in literature generated by Jewish authors; this is fully understandable, because many hundreds of thousands of Jewish immigrants to the United States came from Belarusian territories of the Pale.

One of the first to describe Belarus and Belarusians was Mary Antin. It is unfortunate that Antin and other Jewish writers use ethnic/geographical terminology that is inaccurate, describing Belarusian writings and individuals with the term “Russian,” which compounded conceptual and terminological confu-

sion. It somehow escaped many of these writers that, although the Belarusian peasants were Orthodox Christians, they were, like the Jews, also oppressed by the regime. But here and there distinctions were made. Mary Antin wrote: “When I was a little girl, the world was divided into two parts; namely, Polotzk, the place where I lived, and a strange land called Russia. ...” (3)

Antin was followed by a legion of Jewish writers, poets, and playwrights who wrote in Yiddish and English and touched on Belarusian themes. Many of these authors originated in Belarus, among them: the poet Morris Vinchevsky, born in Janava, southwestern Belarus; the playwright David Pinski, born in Mahiloŭ; the theater critic and story-teller, Bernard Gorin, born in Lida; the major poet and story-teller, Avrom Reyzin, born in Kojdanaŭ; the poet David Einhorn, born in Kareličy; the classical poet, H. Leivik, born in Ihumien (all these localities are in central Belarus); the poet and novelist Chaim Grade, born in Vilnia; the poet Anna Margolin, born in Biełastok. From the Biełastok region, the township of Klaščeli, comes the bard of Belarusian landscapes, Peretz Hirshbeyn; the important literary critic, Shmuel Niger (Charney) born in Dukory; Borekh Glazman, the writer of short stories and commentator on literature and theater, born near Mazyr, and so on. (4, 5)

The classical triumvirate of Yiddish literature is made up of Mendele Mokher Sforim, Sholem Aleichem, and Y.L. Perets. Mendele, considered the grandfather of modern Yiddish literature, was born in the town of Kapył, central Belarus. As one prominent critic of Yiddish letters, A. A. Roback, has noted, “Mendele originated from White Russia and was looked upon as a Litvak.” Many of Mendele’s works touch upon Belarusian themes and people in their relationship to the Jewish population. (6, 7, 8)

The prominent playwright, Leon Kobrin, who was born in Viciebsk, treats Belarusian themes in his famous play, *Yankl Boyle, or the Village Lad* and in his stories “A Lithuanian Village,” and “From a Lithuanian Townlet to a Tenement House.” (9) Kobrin describes the life of Jews and their relations with the local Gentile population, which, although not always harmonious, were often enough amicable, especially where young people were concerned. Kobrin’s writings are seasoned with typical Belarusian sayings and reveal his knowledge and familiarity with the life of the peasants among whom thousands of his fellow Jews resided. Belarusian themes are also reflected in Abraham Cahan’s *The Rise of David Levinsky*, and in the first volume of his multi-volume autobiography, *Leaves from My Life*. (10)

Thus the concept of “Belarus” — though often not called by that name — was presented to a broad readership. In many cases, Jewish authors, in writing about Belarusian elements, infused their work with affection and nostalgia for “the old country.”

This characteristic is perhaps best expressed by Julius and Frances Butwin in their introduction to the Sholem Aleikhem's translation of *The Old Country*. They write:

Both of us came from the Old Country, I more recently than my husband, but it was he who had the deeper sense of identification with the past. He was brought to America at the age of one from Walkowisk in Lithuanian Russia. For forty years — that is, all of his life — he lived in a middle-sized city in Mid-America. He walked its streets as a native, he knew its buildings and people, its history and politics intimately. The tempo of this life suited him. And yet his roots were elsewhere. He used to say that he knew the geography of Walkowisk as well as that of St. Paul ... For all of those towns, real or mythical, in White Russia or the Ukraine, in Galicia or Lithuania, belong to the same country to which our parents and grandparents referred to when they spoke of *in der heym* or home." (11)

As Charles Angoff and Meyer Levin have written in their book, *The Rise of American Jewish Literature* :

Civilization never dies, it only changes its address. In the first two decades of the present century the centers of Jewish civilization moved to America. Vilna moved to New York, Grodno to Philadelphia, and Minsk to Boston." (12)

The tradition of associating Belarusian themes within English-language literature by American Jewish writers continued well into the last quarter of the twentieth century. One outstanding contemporaneous representative of such literature was Maurice Hindus, who referred to his "native Byelorussia" in several of his writings. (13)

Literature, however, is only one way in which Belarusian themes and Belarusian-Jewish relations have been conveyed to readers in America. The development of Jewish culture in general in the old country was the product of centuries-old friendly and peaceful coexistence between Belarusians and Jews. This fact is unfortunately not often enough underscored.

The experiences of the Belarusian people during the World War II have been depicted by numerous writers. An English writer, Anthony Richardson, features a Belarusian lad as one of his heroes. (14) An English woman, Emma Smith, concludes her memoir of a visit to Soviet Belarus with these philosophical reflections: "In my head I went over and over the men and women, boys and girls, that I'd met while I was staying in Vertelishky, their faces, their voices, what I'd heard them saying, seen them doing. And I was conscious that running through all the dancing and singing, the telling of jokes and tales, the feasting, there had

been the same thread, a sort of steadiness, the opposite of flippancy, leading back to a still centre in each person that wasn't the stillness of death but the stillness, rather, of a deeply-planted growing root. And it came to me, at last, sitting in the airplane flying away from Belarus, that the Belarusian people had learnt what humanity's ultimate meaning is from having suffered under the most horrific of all possible teachers, extreme inhumanity, and that instead of allowing their experience of an evil which destroyed one quarter of the population physically to destroy the remaining three-quarters of them spiritually, they had somehow — *somehow* — transformed it into a profound appreciation of life itself; a profound understanding that life is made good or life is made hideous by man's behavior to man; a profound resolve that now and always the teacher of humanity to their children should be humanity. It was this wisdom, distilled from a knowledge dreadfully gained, heroically assimilated, actively applied, that I saw in the calm bright gaze of scores and scores of Belarusians, a gaze that could come only from the conquerors, not the survivors, of catastrophe. But what I carried away with me for further consideration was the word *somehow*." (15)

Events of World War II and consequences of war years were depicted also in Australian literature. (16)

Belarusian-American Literature

American writers of Belarusian descent who wrote in Belarusian, began to appear in print at the beginning of the century. The newspaper *Nasha Niva*, published in Vilnia, included two poems by a Belarusian-American, I. Dubovik, in 1909 and 1910. During the 1920s and 1930s there were a few Belarusians in America who wrote in Belarusian. (17)

A book by Rev. John Tarasevič is especially important because it is the first one to be written by a self-aware Belarusian who records and analyzes the life of a Belarusian-American. He presents vivid impressions of America as compared to the homeland he left behind, after long years of separation. Father Tarasevič became a successful poet and prose writer, contributing to numerous publications in addition to his role as pastor of a Belarusian parish.

An upsurge of Belarusian-American writing began after the post-World War II wave of immigration during the late forties and early fifties. Many well-established Belarusian writers and literary critics in their prime arrived in this wave and made their literary debuts in various publications. These included Natalla Arsieńnieva, Jurka Vičbič, Uładzimir Dudzicki, Anton Adamovich, Alaksandra Sakovič, Lavon Kryvičanin, Stanistaŭ Stankievich, Ryhor Kazak Majsiej Siadnioŭ, Michaś Kavyl, Janka Zołak, Anatol Biarozka, Janka Šakun, Uładzimir Kliševič, Janka Juchnaviec, Uładzimir Hłybinny, Antoš Halina, Hipalit Niamiha, Siarhieŭ Jasieŭ, Aleś Zmahar, Aleś Vałoška. Two Belarusian-Canadians were writing in this same time frame, Mikoła Viarba, and Kastuś

Akuła. Numerous Belarusian-American poets and writers have created collections of works dedicated to American themes, depicting landscapes, urban life and analyzing problems facing modern American society and reflecting Belarusian thinking in a new environment. Several of them became bilingual and composed in both languages. (18) .

Works of Belarusian-American writers and poets have appeared in numerous periodic publications, books, and in an anthology of Belarusian writers abroad; they constitute a separate series, "Belarusian Poets and Writers," initiated by the Belarusian Institute of Arts and Sciences. Belarusian-American writers, poets, and literary critics have contributed dozens of articles and analyses of Belarusian literature to English-language publications, thus broadening a knowledge of Belarus and Belarusian culture among Anglophone readers. (19)

Belarusians in the United States have produced a substantial amount of memoir-type literature, some of which have a claim to literary significance. (20)

Belarusian-American literature is at the present time in a transition stage. Authors who came to the United States after World War II have either died or are now advanced in years. New Belarusian poets and writers continued to produce works in Belarusian during the fifties, sixties, and seventies, now for the most part in English. It suffices to examine youth publications such as *Vici* and *Byelorussian Youth*, to observe that dozens of new authors were published, Vera Zaprudnik, Eva Zemojda, Berni Hutyrzyk, Andrew Gosciejew and others forming a chain of continuity with their Belarusian-speaking and -writing colleagues. (21)

America in Modern Belarusian Literature

America has received attention in Belarusian literature since the beginning of the century when the newspaper *Nasha Niva* published material translated from English. Remarks about America (meaning the United States) were made in that newspaper by Janka Kupała. In his review of A. Novich's novel, *Amerykaniac* (The American), Kupała wrote: "Novich captures the reader's feelings by the sincerity and simplicity of its account ... Everything is so sweet and gentle that one wants to ask the author: 'Since there are so many Americans in Belarus (i.e., Belarusians who returned to Belarus after living for a time in the United States. - V.K.), why are there so few of the kind described by A. Novich?'" (22)

Maksim Bahdanovič also took note of the United States: he expressed his unhappiness at the way Americans treated Belarusian emigrants. (23)

An interesting remark of a political nature was made about the United States by the classical writer Aleś Harun. He wrote in 1917:

The tsar has been overthrown. What shall be done next? The best thing would be to establish a system such as the one that exists in America. There the people elect their head instead of having a tsar as the head of state. (They call that person "the president.") He is in office for three [sic] years. If he is good, he is re-elected for another three years. If he is bad, they will bid him farewell. This is the reason why the Americans respect the law, because all the citizens — including the president — are governed by the law ... (24)

With the establishment of the Belarusian Soviet Socialist Republic in 1919 and the development of Soviet Belarusian literature, America began to be mentioned in memoirs (e.g., by Aleksandar Sienkievič) as well as in belles-lettres and in translations. (25) No less a personage that Wilhelm Knoryn, then an influential political figure in the Belarusian SSR, said the following:

"Let us say that we need a new type of Man, we need people like American gold prospectors, American pioneers, the type of people who go forward, risking everything in order to achieve their goal. We need such people now ..." (26)

During the twenties and thirties American themes entered into many works by Belarusian writers. Views on American literature were well expressed by Janka Kupała: "American literature at present is one of the most interesting and brilliant literatures in the world. In the Soviet Union American writers are widely known and diligently read. Poe and Whitman, Cooper and Bret Harte, among the earlier authors; Theodore Dreiser, Upton Sinclair, Ernest Hemingway, Erskine Caldwell and many others are published and republished and find numerous and eager readers. ..." (27)

Unfortunately, at the same time as Belarusians were becoming acquainted with many aspects of American literature, the political factor began to interfere and became dominant during the post-World War II period. Dozens of Belarusian writers, poets, and journalists, especially those who visited the United States — for the most part as members of various delegations — felt that it was their duty to write about what they call "the decayed conventions of bourgeois society, the tragic contradictions of the capitalist system," to criticize the American way of life, find evil on Wall Street, and show Ford and General Motors as representing the enslavement of the workers rather than the agency of their progress up the social scale. By and large, a 1930s-Depression image of the United States continues to be conveyed in ways that show a misunderstanding (and misrepresentation) of people and events, and that provide a partial, out-of-focus, and skewed picture of American society, politics and life. (28)

Anti-American writings continued well into the mid-eighties and became the stock-in-trade for journalists as well as many "official" visitors to the United

States. Let us look at one of them. The poet is Uładzimir Karyzna, well established and the author of numerous collections of poetry. After visiting the United States in 1984, a series of poems about his visit appeared in the newspaper *Zviazda*. In general his meager poetry describes the United States as a warmongering nation, preaching arms, arms, and more arms instead of bread and butter. "The more arms," he writes, "the closer Washington gets to Arlington," (i.e., the closer the seat of decision-making moves to the Department of Defense, as well as to Arlington National Cemetery, a double entendre). Karyzna strongly implies that ideologically America's working class is on the same side as the Soviets in a "desire for peace" and that the fracture in the "Liberty Bell" is growing.

The bulk of these pieces about the United States, dealing with American thematics are stereotypical, clichéd, superficial and weak from a literary point of view, revealing almost total ignorance of America and its culture. One can well imagine that many Belarusian literary critics and their readership were ashamed of this kind of "literature" but could do nothing about its production and distribution. Perhaps, at some point in the future, these writings will be analyzed in terms of how Socialist Realism was able to deform and ruin talent, promote mediocrity, and contribute to confrontation, tension, and misinformation. There are very many such writers and poets in Soviet Belarus who specialized in insulting America, but A. Bažko, P. Broŭka, L. Jaŭmičnaŭ, M. Mušynski, P. Pančanka, S. Paŭtaŭ, A. Stuk, and M. Tank were among the leaders in this approach. (29)

A considerable number of Soviet Belarusian writers touch on the subject of Belarusian immigrants in the United States. For them there are always two groups of immigrants: the good guys — the old emigrants who were usually members of various "Russian progressive" groups — and the bad guys — those who belonged to Belarusian national organizations. The "old guys" love Belarus, visit the country, are very loyal to the Soviet system and are envious that there are no such accomplishments in the United States. The "bad guys," i.e., the immigrants of the post-World War II period, are anti-Soviet and feel very comfortable with the American system.

The thrust of their hundreds of stories, especially those put out by the publishing house "Hołas Radzimy," is rather simple, stereotyped, and naive. Usually it goes something like this: a poor peasant lad from a backward Belarusian village went to the country of the "golden devil" to make a few dollars, planning to return home and buy some land. Life in America was not easy, but somehow this poor immigrant remained for many years. Now he re-visits the country of his birth. Well! What a surprise he finds there!

Life there has changed completely. Everything is so good there now: so inexpensive, especially medicine, education, cultural events, and entertainment. By contrast, the United States is presented as a country where everything is

expensive, of poor quality, and inaccessible to the working class. Regardless of all the bad things in the "capitalist USA," the visitor decides to go back. As he returns, he may pick up a little Belarusian soil and takes with him a few loaves of braed — "tasty bread that one can find nowhere in America." (30)

Understandably, the American theme and all the lamentation about the working class in America were modified during Gorbachev's regime, but even during that period, a sarcastic line or two would appear in the press every now and then, a reminder of the "bad old times." One can only hope, that the adverse attitude to America, the mistrust and subjectivism in literature belongs to the past.

Translations

While the interference of the party officialdom was an ingredient in all Soviet literatures, including Soviet Belarusian literature, the latter was nevertheless little by little becoming enriched with numerous translations of important works and authors.

Translations into Belarusian from English

Once again it was the newspaper *Naša Niva* that pioneered in providing translations from English into Belarusian. (31) And from the time that newspaper inaugurated this practice, it has continued.

The American writers who have been translated into Belarusian constitute a very impressive cross-section of U.S. literary figures representing virtually every literary genre and providing a remarkably complete chronological overview of America from Colonial Massachusetts to post-Vietnam Washington.*

Beginning with the earlier favorites, Harriet Beecher Stowe, Edward Bellamy, Henry Wadsworth Longfellow, Robert Louis Stevenson, O. Henry, and Jack London (as well as his biographer, Irving Stone), Belarusian translators have made available Leftist sympathizers such as Howard Fast, Michael Gold, Albert Maltz, and John Reed; and African-American writers such as Claude McKay, Richard Wilbur, and temporarily — black writer, John Griffin.

In addition to poet Anne Sexton, humorist Art Buchwald, and playwrights Edward Albee, William Inge, Arthur Miller, Eugene O'Neill, and Tennessee Williams, the Belarusian reading public has been given access in their own language to excellent selections of belles-lettrists, Ray Bradbury, William Faulkner, Sinclair Lewis, Carson McCullers, William Saroyan, John Steinbeck, James Thurber, and Kurt Vonnegut, Jr.

* I wish to express my thanks to Professor Adam Maldzis and Ms. Hanna Jakaŭleva of the Institute of Literature at the Academy of Sciences of the Belarusian SSR, for their assistance in identifying the American writers who have been translated into Belarusian.

Thus, although there is a distinct tilt discernible in the authors selected for translation toward a discussion of the social and psychological problems found in American society, the quality of American writing chosen for distribution in Belarus cannot be gainsaid.

It has remained, perhaps appropriately, for three Americans of Belarusian descent, to render the complexities of Ezra Pound's poetry into Belarusian. (32)

No less impressive are the splendid translations which have been made from English literature, including the works of Shakespeare and other classics. But that is a separate topic, deserving its own treatment.

The field of translations — in terms of authors as well as in the scope of literary interests is steadily growing and one can hope that the Belarusian reading public will have a broad and objective view of American literature.

It is projected that the newly-begun series of "Treasures of World Literature" and "The Library of Foreign Prose" will publish hundreds of volumes of translations from the world's languages. This is a development whose importance cannot be exaggerated.

Translations into English from Belarusian

Although translations started in the twenties-thirties — generally of Kupala and Kofas — the flow began in earnest in the 1960s. Credit for the first anthology of Belarusian poetry published in English must go to the English poet and translator, Vera Rich, whose volume, *Like Fire, Like Water*, was undertaken at the initiative of UNESCO. (33)

Rich's anthology was followed by *Stories by Byelorussian Writers* and an *Anthology of Modern Byelorussian Poetry* by Walter May, published in Minsk and Moscow, respectively. (34)

The 1980s witnessed numerous translations of the works of Kupala, Kofas, Aleś Adamovič, Uładzimir Karatkievič, and other prose writers and poets; as well, of course, as the numerous titles written by Vasil Bykaŭ.

Translations continue to appear covering Belarusian classics such as Maksim Bahdanovič, Žmitrok Biadula, and Aleś Harun, as well as modern Belarusian writers and poets from Soviet Belarus, from the Bielastok region of Poland, and from the diaspora.

Additionally, a medieval classic, the 16th-century Belarusian version of the *Tristan* roman, has recently been rendered into English and published by a leading American scholarly press. (35)

Regardless how unexplored the topic of Belarusian-American-English literary relations was, it has enough material and one will hope will be studied pretty soon.

FOOTNOTES

1. Kipel, V. *Zapisy*, No. 17, 1983. pp. 124-125
2. Sinclair, Upton. *The Jungle*. New York, Viking Penguin Inc., 1985. p. 263
3. Antin, Mary. *From Polotzk to Boston*, 1899. 80 p.
The Promised Land. Boston, 1912. p.8.
4. *Enc. Judaica*, Jerusalem, vol. 7, 1971. p. 810; vol. 10, 1971. p. 1123; vol. 11, 1971. pp. 1318-1324; vol. 13, 1971. p. 550; vol. 16, 1971. p. 154.
5. *Ethnic Groups*, London, vol. 4, 1982. pp. 85-101.
6. Roback, A. A. *The story of Yiddish literature*. New York, 1940. pp. 95-103, 190-362.
7. Madison, Charles A. *Yiddish literature*. New York, 1968. pp. 134-199.
8. Liptzin, Sol. *The maturity of Yiddish literature*. New York, 1970. pp. 109-115.
9. Kobrin, Leon. *A Lithuanian village*. New York, 1927. 193 p.
10. Cahan, Abraham. *The Rise of David Levinsky*.
Cahan, A. *Bleter fun Mein Leben*, vols. 1 & 2, New York, 1969
11. Sholom, Aleichem. *The old country*. New York, 1946. pp. XI-XII.
12. Angoff, Charles and Meyer Levin. *The rise of American Jewish literature*. New York, 1970. pp. 8-9.
13. Hindus, Maurice. *Red bread*.
New York, 1931. 1st ed.; 1988. 2nd ed. 372 pp.
— *House without a roof*.
New York, 1961. 218 p.
— *The Kremlin's human dilemma*.
New York, 1967. pp. 181, 188.
14. Richardson, Anthony. *No place to lay my head*.
London, 1957. 254 p.
15. Smith, Emma. *Village children ...*
Moscow, 1982, pp. 69-70.
16. Keneally, Thomas. *A family madness*.
London-Sidney, 1985. 315 p.
17. *Zapisy*, No. 19, 1989. p. 90.
18. *Bietaruski Śviet*, Grand Rapids, MI, No. 48, 1987. pp. 17-20; *BINIM Archives*, Biographical file.
19. Stankievich, St. *Belorussian literature*.
In: *Discordant Voices*, Oakville, Ont. 1975, pp. 29-46.
Kipel, V. *Belorussian literature*.
In: *Reader's Adviser*, New York, 1977. pp. 474-476.
Adamovich, A.: *BINIM Archives*.
20. Палягошка П. *Успаміны з жыцця пад савецкай уладай і з пабудовы Беларускага каналу*. Нью-Ёрк, 1968, 91 б.
Рагуля В. *Успаміны*. Нью-Ёрк, 1957. 128 б.

21. *Byelorussian Institute of Arts and Sciences*, New York, Archives.
22. *Naša Niva*, No. 50, 1913.
23. *Naša Niva*, No. 14, 1911.
24. *Hramada*, Miensk, No. 2, 1917.
25. *Здравохранение Белоруссии*, Минск, № 12, 1972. pp. 47-51.
26. *Асьвета*, Менск, № 2, 1928, p. 14.
27. *International Literature*, Moscow, World's Fair Issue, 1939, p. 47.
28. *Byelorussian Institute of Arts and Sciences*. New York, Archives.
29. *ibid.*
30. *Бібліятэка газэты «Голас Радзімы»* (NYPL)
31. Bellamy, Ed. *Наша Ніва*, 4, 11, 18, мая 1907.
32. *Zapisy*, No. 19, 1989. pp. 150-157.
33. Rich, Vera. *Like Water, Like Fire. An anthology of Byelorussian poetry from 1828 to the present day*. London, 1971, 347 p.
34. *Colours of the native country*. Stories by Byelorussian writers. Minsk, 1972, 267 p. May, Walter. *Fair land of Byelorussia*. Moscow, 1976, 367 p.
35. *The New York Public Library Catalogues*.

ДАКУМЕНТЫ

Алег Латышонок
Кракаў

Ведамы беларускі сьвятар і нацыянальны дзеяч у Амэрыцы, а. Ян Тарасэвіч, у 1935 г. наведаў родныя Клешнякі. Падарожжа на бацькаўшчыну прынесла яму шмат радасьцяў, але нямала й гора, спрычыненага польскімі ўладамі. Шчучынскі стараста Кавальскі клікаў яго на падрабязныя допыты, насылаў паліцэйскіх і шпіёнаў. Да таго кс. Цыраскі, дзекан у Васілішках, прысьвяціў аднойчы сваю казань праясьненьню парафіянам, што ніякіх беларусаў сярод іх няма, што ўсе яны палякі, а ксяндзоў-беларусаў слухаць ня можна.

У Архіве Новых Актаў у Варшаве захавалася перапіска датычная асобы а. Тарасэвіча, перад усім ліст шчучынскага павятовага старасты наваградзкаму ваяводзе. Паколькі дакумэнт гэты дасканалы адлюстроўвае псыхіку дробнага польскага чыноўніка і матывы ягоных паводзін, цытуем яго in extenso:

“Starosta Powiatowy
w Szczuczynie
Nr. BP. 353/64
Ks. Jan-Michal Tarasewicz
-pobyt

Szczuczyn, 1. VII, 1935
Poufne
Do
Pana Wojewody
w Nowogrodku
Wydział Spol.-Polit.

Donoszę, że w dniu 23 VI rb. do wsi Kleszniaki gminy Wasiliszki przybył z Ameryki obywatel Stanów Zjednoczonych, ks. Jan Michał Tarasewicz w odwiedziny do swego brata Wincentego Tarasewicza.

Ks. Tarasewicz, jak ustalono jest doktorem teologii i wykłada w jednym z seminariów duch. w Ameryce Północnej historię filozofii /w m. Albany/.

Po przybyciu do Polski i kilkudniowym pobycie we wsi Kleszniaki ks. Tarasewicz dał się poznać jako szowinista białoruski, ponieważ do miejscowej ludności pomimo, że może dobrze rozmawiać po polsku — rozmawia tylko po białorusku, do stykającej się z nim ludności zabrania wogóle rozmawiać po polsku, mówiąc że oni są białorusinami, a nie żadnymi polakami i z tego powodu muszą rozmawiać tylko po białorusku.

Jak dało się zauważyć, że to ks. Tarasewicz wogóle zdradza niechęć do polskości i swoim zachowaniem się zraża ludność lojalna względem państwowości polskiej i za czas swego pobytu może dużo zrobić złego dla polskości. Niewykluczone, że ks. Tarasewicz przybył w obecnym okresie przedwyborczym w celu określonym.

Ludność dzięki dostępności w obcowaniu z ks. Tarasewiczem garnie się do niego coraz bardziej i obdarza go swoim zaufaniem. Ma tu wielkie znaczenie to, że Tarasewicz pochodzi ze wsi Kleszniaki, gdzie mając krewnych uważany jest za swego, co mu ułatwia prowadzenie działalności szowinistycznej.

Wobec tego, że ks. Tarasewicz przybył do Polski na podstawie paszportu amerykańskiego Nr. 1999655 wydanego mu przez Dep. Stanu w Waszyngtonie w dn. 27. V. rb. z terminem ważności na 2 lata, oraz wizy Kon. Gen. RP w Newyorku Nr. 1727 z dn. 31 V. rb. z terminem do 14. VI. 1936 r. i pomimo, że pobyt swój w Polsce określił do 2 miesięcy, jednak ze względów wyżej przytoczonych, proszę o zarządzenie wydalenia z granic Państwa ks. Tarasewicza na podst. art. 10 p. B rozporządzenia Prez. R.P. z dn. 13. VIII. 1926/Dz. Ust. R.P. Nr. 83 poz. 465.

Starosta
/—/ W. Kowalski”¹⁾

Як відаць са слоў самога старасты, адзіным праявам беларускага «шавінізму» а. Тарасэвіча было карыстаньне беларускай мовай у зносінах зь сям'ёй і знаёмымі. Гэтага хапіла, каб пусьціць у рух бюракратычную махіну.

Ваяводзкі ўрад у Наваградку зьвярнуўся да Міністэрства Ўнутраных Спраў з пытаньнем, ці ня мае яно засьцярогаў супраць высяленьня кс. Тарасэвіча з увагі на дачыненні з ЗША. Ваяводзкі ўрад адзначыў, што “podzielając stanowisko starosty powiatowego w Szczuczynie byłbym za niezwłocznym wysiedleniem go z granic RP”.²⁾ Міністэрства Ўнутраных Спраў зьвярнула з гэтым самым пытаньнем да Міністэрства Замежных Спраў, якое сыцьвердзіла, што ніякіх засьцярогаў ня мае.³⁾

У далейшым аддайма голас а. Тарасэвічу:

Raz przyśoiŕy ranicaj z kaścioła da chaty, byŭ ja nadta ŭ dobrym nastroju. Hawaryŭ z chatnimi, ŕartawaŭ, śmiajaŭsia. Aŕ tut — trach, rapam i palicyjančyk u chatu uvachodzie. Prosim sieści i adpačyć. Čalawiek, zdajecca, z dobrym sercam. Słuchaje, siadaje. Hutarym ŕ jim praz daŭŕejšy niejaka čas, dy ad času da času na mianie niejaka z sympatyjaj pahladaje. Urešcie nia śmiela hawora: mnie tut dali niejakuju papierku dla ksiandza. Čaj ksiondz budzie łaskaŭ jaje pračytać dy rašpisacca wo tut na druhoj papiercy, što jaje atrymali. Biaru dakumant dy čytaju:

“Na podstawie art. 10 lit. b. i 11 rozporządzenia Prezydenta Rzeczpospolitej z dn. 13 sierpnia 1926 r. o cudzoziemcach (Dz. Ust. Nr. 83, poz. 465) i art. 75 pkt. 3 rozporządzenia Prezydenta R.P. o postępowaniu administracyjnym z dnia 22. III. 1928 r. (Dz. Ust. R.P., Nr. 36, poz. 341) postanawiam wydalić z granic R.P. obywatela Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej cudz. ks. Jana-Michała Tarasewicza.

“W związku z tem wzywam cudzoziemca ks. Jana-Michała Tarasewicza do dobrowolnego wyjazdu z Polski w terminie 15-todniowym od dnia otrzymania niniejszej decyzji w dowolnym kierunku za wyjątkiem w. m. Gdanska. W razie nie zastosowania się do powyższego cudzoziemiec ks. Jan-Michał Tarasewicz zostanie przymusowo wydalony zagranicę.

“Decyzja niniejsza jest ostateczna w administracyjnym toku instancyj. Wojewoda Nowogródzki Stefan Świdzki.”⁴⁾

Змораны прасьледамі, а. Тарасэвіч пакінуў Клешнякі і Польшчу, не чакаючы тэрміну, і праз Рым вярнуўся у Амэрыку. Канчаючы сваё падарожжа, пісаў аднаму зь віленскіх знаёмых: «Даяжджаем пад Нью Ёрк. Тут ніякіх Кавальскіх і Цыраскіх ужо не баюся.»⁵⁾

Зацёмкі:

- 1) Archiwum Akt Nowych, Akta MSZ 5290
- 2) Там-жа.
- 3) Там-жа.
- 4) Я. Тарасэвіч, «На бацькаўшчыну,» Вільня 1935, бб. 75-76.
- 5) Беларуская Крыніца, Нр. 36:1935, б. 2.

К Н І Г А П І С B O O K R E V I E W S

The Belarusian Tristan

Translated by Zora Kipel
New York & London: Garland Publishing, Inc., 1988, 163 pp.
General Editor: James J. Wilhelm.

Although the romance of Tristan and Isolda became widely known in Western Europe, it may come as a surprise to many that one version had, by the sixteenth century, reached the East Slavic world and had been translated into the Belarusian language. In a scholarly thirty-page introduction to the Belarusian Tristan done into English, the translator, Zora Kipel, traces the legend in all its disparate forms in verse and prose, back to French and German writers of the twelfth century, in particular Thomas d'Angleterre. Originally part of a cycle of Irish legends, the romance spread through the Brythonic world to France, Germany, and Italy where the *Tristano Veneto* of 1486 became the model for a Serbian version, now lost, of which the Belarusian Tristan of c. 1580 is the latest, and arguably the most exotic among the many hundreds of versions extant in most of the European languages.

The Belarusian Tristan [BT] was not the only Arthurian legend to reach Belarus by way of Venice and Serbia: the romances of Ancelet (Lancelot) and Bovo (Bevis) shared the same common source. By reference to other arts, such as printing, book ornamentation, architecture, iconography, and music, the fifteenth and sixteenth centuries were a period of “intensive Serbo-Belarusian

interrelations.” The Southern Slavs shared with the Belarusians a Byzantino-Gothic tradition forming a part of a watershed civilisation between East and West, characteristic also of the cultures of Karelia, Slovakia, Moldavia, and the Italo-Greek world of Venice, Cyprus, Crete and the Ionian islands.

The tragic romance of a forbidden love between “the crown of knights” and the fair betrothed, entrusted to his care, of a Cornish king who falls in love after mistakenly drinking a magic potion, a love which inevitably ends in death, is a story so familiar as to need no relation here. European literature bears ample witness also to the durability of this ideal of knightly valour and chivalry.

The translator’s introduction comprises the available particulars of the author and the Belarusian audience to which he addresses himself, the aesthetic content of the work, the sources of an influence on the romance, and the approach adopted by the translator in preparing the work for publication. Although the original author of *BT* has not been identified by Zora Kipel, she draws a number of interesting inferences as to his origins and cultural background by reference to the language of the text and the Codex of which it forms part. This was an heirloom of the noble family of Unichoŭski, originating from the Navahradak region of Western Central Belarus. The eminent Slavist, A. Brückner, who, in 1886 identified it as being in the Belarusian language, suggested that Hrehory Unichoŭski had a hand in producing the copy, although, as the translator convincingly shows, the work was “almost certainly dictated by two or more persons,” because of differences in vocabulary and the spelling of proper names. The siting of *BT* in its geographical and historical context is essential, given the derivation of its sources and its unicity in the East Slavic world.

The lateness of *BT*’s appearance in the sixteenth century may well have influenced the original compiler’s approach, which combines a nostalgia for a vanished age of chivalry with a rambling, and arguably satirical attitude towards the conventions of the mediaeval romance. We are not far from the spirit of Cervantes’ *Don Quixote*. Perhaps, as Zora Kipel suggests, the secret love of the Grand Duke Sigismund for Barbara Radziwił, helped to sustain the appeal of the Tristan romance. Alternatively, the popularity of this outdated literary form may have simply been the result of a cultural “time lag,” analogous to the survival into the seventeenth century of the chroniclers (*Barkulabaŭski lietapis*), Skaryna’s mediaeval Akafisty Hymns in the form of Byzantine kontakia or Andrej Rymša’s heraldic and courtly verse. At all events, was not the national emblem — the *Pahonia* — a mounted knight in tournament array, defending the nation against the incursions *inter alia* of the Tartars and their Muscovite vassals of Kipchak?

Вер ми, гербов не дають в дому сядящому,
Але з татарми в полю часто гулящому,

Не з голою рукою, з шаблею острою
Завжды будучы готов до смертного бою.

A. Rymša
Epigram for Count Skumin
Vilnia, 1591

Certainly no one could have taxed the Belarusian Tristan with “idling at home,” for the entire work, as Zora Kipel stresses, is devoted to his knight-errantry in the field rather than his dalliance in the solar. He is involved in no fewer than forty fights, tournaments, and single combats, often ending in bloodshed, if not death. Such accounts of joustings, recorded with gory detail, must have had a considerable appeal for nostalgic readers in the age of prosperity, not unsimilar perhaps to present-day reminiscences of memorable football or boxing matches from times past.

Although the work is divided stylistically into two parts by reason of its dual authorship, evidenced by changes in orthography of personal and place names, e.g., Velivera [Guenevere] becomes Zhenibra and Kenish [Kay] — Geush, a certain unity of character is maintained. The break comes at King Marko’s beautiful dream of the rosebush, some two-thirds of the way through the romance, when Tristan decides to embark on his quest to rescue King Artiush and his knights from captivity after their defeat by King Samsizh. In his subsequent “island-hopping,” Zora Kipel traces a possible influence of Greek mythology and the wanderings of Odysseus, a plausible theory, bearing in mind the Serbian connections of the romance. Whether Tristan undergoes a change of character after the break in the story is something of a moot point. From the outset, he appears to enjoy merriment and conviviality, resorting to his harp to ease his grief and pain, and this aspect of his humour may have been developed by the second compiler from the Serbian, possibly in an attempt to demystify and humanise this “crown of knights.” Knights were not anchorites, and in both parts of the story Tristan is only too eager, “as is common among knights,” to participate in “merriments,” “frolic in a round dance,” or taunt his opponents in the heat of mortal combat.

To what extent Tristan departs from the high standards of chivalry and is depicted later in the romance as “being quite cruel and violent at times,” must also be viewed in perspective. Given that Arthurian romances are largely devoted to violent tournaments and mortal combat, it is hardly surprising that blood should flow and death ensue. That was what the readership expected, along with poison chalices, treasure-guarding dwarves, and treacherous healers and, because of his knightly prowess, Tristan, not unusually, emerged the victor of these.

Much of the interest of *BT* lies in the detail of the rules and manner according to which joustings and sword-play were conducted, from the setting up of shields

outside tents as a challenge and the casting down of the proverbial gauntlet to the binding up by homeopathic womenfolk of the contestants' wounds. The manner of bearing arms had its particular significance: a knight carrying two swords indicated his readiness to fight two knights simultaneously. Prior to engagement, helmets and armour were strapped up and checked; banners were borne and lances presented to the cry: "Knight, on guard!" Fair damsels' kerchiefs were not much in evidence, though their wanton glances no doubt inspired many a knight to deeds of valor (p. 39). Successive onslaughts then ensued, the shivering of lances being followed by the clashing of shields or shoulder-plates used as butts (hence the fearsome shoulder spikes of some tournament armour) in an endeavour to unhorse the rival combattant. As often as not both contestants were unhorsed simultaneously. If not too gravely injured, they continued to fight on foot in bouts of violent sword-play, "chasing each other like two lions." If tired, they call a truce and rest for a few moments, before resuming the fray, sometimes casting away their shield to hack their way with mighty, two-handed blows through their opponents' armour. Their attitude, if death ensued, was not one of recrimination for cruelty or violence, as Zora Kipel perhaps suggests, (p. XVIII), but as Galiot says of Tristan: "If he kills me, it will be the end of my sorrow, but if I kill him, no one will consider it a disgrace, only knightliness" (p. 87).

Occasionally jousts were not above resorting to dirty tricks such as using poisoned spears, or even worse, running away. Once again human frailty faults the armour of chivalry. After the contest, if fairly fought and innocent of death, the wounds were carefully examined, counted, and minuted with all the meticulous precision of a Heidelberg duelling doctor, before the healing ladies with their intriguing herbal remedies moved in.

Interesting as these rehearsals of Tournament Rolls may have been to the reader, one cannot help feeling that the compiler of the latter half of the romance, the child perhaps of a later era, wearied of these repetitive duels and decided, like Tristan, to have a little "merriment" by introducing one or two pleasingly burlesque episodes, if only to bring the hero back to human dimensions. The splendidly told story of Tristan, disguised as a Latin merchant, landing on the Black Island of King Samsizh with his "sisters," Zhenibra and Izhota, dressed up as nuns, and King Arthur's captor offering to stake a third of his kingdom in a game of chess to win the younger nun, "white as paper and as beautiful as a rose," is quite obviously written with a tongue in the cheek. One senses something more than a touch of Greek-rite mischief in the King's barbed aside: "He is a true Latin; the Bishop is the most important with them." Instead, they settle for a joust, with Tristan in turn inferring that the Latins (in context, the Poles perhaps ...) never got past the stage of children "who began to fight with wooden swords, running down the streets." After a burlesque decking out of Tristan in armour and a

comical lesson in self-defence from his kingly adversary, Tristan shows his true colours in combat, "leaping like a lion," and serving blow for blow. As he deftly snicks through Samsizh's wrists, he mocks him waspishly saying, "Why did you drop your sword? If it is too heavy, give it to me and have my sword." Samsizh's severed hands remain, of course, gruesomely clutching his felled weapon.

Later, after impudently challenging the aged knight Librun, who "forty years ago had dismissed his horse and hung his armour and his lance, so that it had become covered with moss," Tristan and Antsolot are soundly trounced by the good-humoured old warrior, who grabs them from their horses, one with each hand, and seats them "in opposite directions athwart his horse ... and patted each one on the jaw with his hand, and then said, 'Go with God; you are both good knights.' They left on the one hand very saddened and, on the other hand, laughing." The Arthurian Paladin is become Till Eulenspiegel.

Tristan's equivocal attitude towards women as the romance unfolds, appears perplexing, given the traditional respect borne by the knight errant towards the gentler sex, and indeed Tristan asks himself, 'How could I kill a woman? [.....] I will never be happy for as long as I remember it.' Yet he does so, and is taxed with "passive acceptance" of his horrible deeds. However, the few women he encounters and dispatches in this way were seductresses, poisoners, outlaws, or harridans who, on balance, perhaps deserved the fate Tristan meted out to them; decapitating the repulsively drooling princess with a Cybele-like obsession for castrating handsome knights, sprawling snakelike on her couch or cushions, was surely a clear-cut act of chivalry and public service.

Elsewhere, however, it is interesting to note the robust sexuality of Tristan and his peers in both parts of the romance which departs somewhat from the chaste image of the "very parfait knight" — an image forbidding him at the precocious age of thirteen from yielding — at least where there was a danger of being discovered (p. 19) — to the sultry embraces of the French King Peremont's beautiful daughter. Neither, on the vessel sailing from Orledea, does he lose any time after drinking the love philtre, in carrying off Isolda to the cabin to "consummate their desire." There seems also little doubt this would have happened in King Marko's garden, shortly after his marriage to Isolda, had Tristan not spotted by moonlight the shadow of the king spying on them from the branches of an apple tree! His courtship of Librun's beautiful wife, Tsvy-tazhia, was even more perfunctory. "Tristan and Antsolot halted before the town and sent for this lady, saying 'Come out of the castle; one of us will make love with you'." It was left to elderly Librun to brush off the moss from his lance and teach the raunchy pair to mind their manners.

The translation of *BT* makes available a text in which there is no shortage of colourful passages, and which calls to mind the charm of Malory's *Morte d'Arthur*. There is the poignant death of King Apolon who directed "that his

body be thrown into the river and drowned. And when they threw it into the river, there was a greyhound, which never left the king's side, but swam after his master down the river; he found him in a very deep whirlpool, seized him by his hand and pulled him onto the bank with his teeth. He dug a hole with his paws and put his master into it, and covered it with sand, so that no animal could reach him, and sat on this grave to guard it."

The birth and naming of Tristan is also movingly related, and Zora Kipel sees in this episode the characteristic reflex of the "Slavic soul," in the acceptance of the joys and sorrows of *dola* — fate. "'Give me my child,' says the dying Queen Eliobela. 'My son, I wished so to see you, but when I behold you, by God's grace, the most wonderful child I have ever seen born of woman anywhere, yet your beauty will not do me any good — only my death from the torment that I have had with your birth. I came to this place sorrowfully, and with sorrow I gave birth to you; my sorrow changed to joy when I gave you birth, yet this is my end. You were born in Sorrow, and so let your name be Sorrow. May the Lord God change your life into a joyful and happy one and guide it.' Having said that, she handed the child to the handmaiden and gave her soul to God." The fact that the father of the newly-named Tristan ("Tristesse," signifying "sorrow" in Norman French) was at the time heartlessly, not to say incongruously "seeing at night a marvellous thing you have not seen for a long time" in the arms of a maiden met during a hunt and lured her to castle bed-chamber by an age-old trick, that would not have deceived a schoolboy, conjures up a tragi-comical situation in a few exquisitely chosen (and translated) words which a Chaucer could hardly have bettered.

There is no dearth of other "purple passages" in *BT*, including a choice "poison drink in a silver chalice" scene. One of the finest is King Marko's allegorical dream, which is worth quoting *in extenso*, as it is apparently unique and not to be found in other Tristan texts:

Then King Marko said to fair Izhota: 'I had a dream: there was a very fine kingdom and within it grew a very pretty rose bush with beautiful flowers on it ... The lord of this kingdom was saying, 'The kingdom is mine, but the rose is not mine; whoever will pick the rose flower will have the bush.' Many knights came to this kingdom ... but no one could take [a flower of the bush]; then came one knight and extended his hand to this bush and took away the rose bloom ... This knight was very happy about the rose, but when he wanted more flowers, he was not able to grab them. At this time I woke up from my dream.

Zora Kipel may be right in suggesting a link between this passage and a similar text in the French *Romaun de la Rose*. At the same time, however, we find in Belarusian folk-literature the theme of the mystical *Kniha hakubinaja* which fell from the clouds into a dark forest which many knights came to read,

but could not, save only King David, or *Car bielaruski*, which suggests that the quest to find the key to some mystical enigma was not unknown to Eastern Slavs, whether from an Eastern or Western source. (Cf. Karski, *Bielorussys*, III, 502).

The chivalrous sparing by Tristan of the vanquished yet unyielding knight Blamor (p. 71) is an edifying tale which rises above the automatism of some of the Tournament-Roll type accounts of joustings; after a convincingly described and varied contest, the victor appeals to the Orlandean King whose honour he is vindicating, to release him from the duty of dispatching his valorous opponent.

Most entertaining of all, perhaps, is the semi-poetic, semi-burlesque episode of Tristan's journey to Black island, disguised as a "Latin" in order to release King Artish and his knights from the power of Samsizh, which has already been referred to. In a few simple words the author is able to evoke scenes that have all the jewelled charm of a miniature from some Burgundian Book of the Hours.

"The king entered the tent, and found the ladies playing chess with figures of very beautiful crystal; "Tristan came out in full armour, and on his helmet was a crown of very beautiful flowers;" or "Lord Tristan ordered that amusement be brought ... trumpets, pipes, lutes, harps, organs, chess and checkers — everything very marvellously decorated in lordly fashion, and they began to make merry."

Well might the reader join in King Artush's thanksgiving:

"O most exalted knight Tristan, let your great chivalry be praised by all knights and all people in all four corners of the world! Yor valour has no equal on earth, near or far."

Passages such as these, with their considerable literary value and high moral content, make them ideal material for inclusion in contemporary Belarusian school-book readers.

The standard of the English translation of *BT* is generally high, and matches the dignity and flow of the original, without lapsing into artificial archaism. There are a few minor stylistic lacunae: heraldic terminology would demand "charge" or "device" rather than "insignia" (p. 67); "gauntlets" are more usually cast down as a challenge rather than a "glove" (p. 70); to describe a fight over a lady as a "scuffle" (p. 124) is unorthodox, though, given the semi-burlesque character of the encounter, not entirely out of place. Notwithstanding a recent temporary sojourn of King Arthur's Court in Washington, expressions such as "get out of bondage" (p. 80) or "the lord king" (p. 98) sit unhappily in an otherwise carefully balanced text. The image of a princess lolling on her cushions is perhaps more faithfully projected by the simile of "a snake on a sandhill" rather than on a "mound" (p. 119). There are one or two misprints — "unclr" for "uncle," but these are minutiae.

On the other hand, the translator has wisely retained the Belarusian spelling of proper names and locations, which better preserve the Slavic flavour of the

original version. A full glossary provides the more familiar Western equivalents: Artiush = Arthur, Galets = Galahad, Izhota = Isolda, Orlandea = Ireland, Kazhyn = Kay, and so on. Although there is little to be gained by seeking to identify Celtic place-names with clearly defined geographical localities, in versions of a romance become remote from its original source, reference to Celtic toponomy is of assistance in explaining the derivations of “velikie” and “malye kraini” for Great Britain and Brittany (Bryth. pret-, prydd-, preiz- = land). The ancient capital of Camolodunum seems plausible for Artius’ Damalot/Camelot after the reestablishment of British hegemony over the Saxons from his country Londresh/Lloegr — possibly the Londinium Augusta of his forebears. “Dolnye ostrovy” or the “lower islands,” where BT tells us Joseph of Arimathea landed, must refer to the isles and crannogs of Glastonbury/Avalon in the then flooded flatlands of Somerset. Whether or not Orashy is a Serbism, it seems to refer to a land inhabited by Giants which was not christianised by Joseph, possibly a part of Ireland, linked with Finn mac Cumhail’s Giants’ Causeway in Antrim, though there is some confusion here with a castle also called Orashy, but located in another country.

In addition to their interest for Celtic, Slavic, and medieval linguists and historians, the romance of the Arturian cycle form the counterpart in Belarusian literature to the 12th century *Lay of Ithor’s Host*, relating the exploits of the princes of Polacak and Kiev, and illustrate a further aspect of the watershed Byzantino-Gothic culture of Belarus. They have been unjustly neglected in recent times for reasons having nothing to do with their literary merits, which Zora Kipel has succeeded so skilfully in bringing to the fore. Though frankly tedious in parts — as Dickens and Kupala can be — BT not infrequently breaks out in the radiant imagery of an illuminated manuscript, which instantly captivates the casual reader, and places it on a par with those other classics of medieval and renaissance literature — *The Lay of Ithor’s Host*, the *Irmios hymns*, and sermons of St. Cyril of Turau, the *Prefaces* and *kantakia* of Francis Skaryna (1485 - 1545), the interesting *Diary* jottings of Todar Eŭlašėŭski, the heraldic verse of A. Rymša, and many others.

Prudently the translator presents the material and makes observations on sources, the language, style, and content, leaving it to the reader to form an opinion on the merits of the work as a whole. A literary work so excellently translated and edited speaks for itself.

One can only look forward to the speedy publication of the parallel texts in old and modern versions, for the benefit of those for whom this fascinating part of the Belarusian cultural heritage has remained a closed book for far too long.

Guy Picarda

Ісаевіч, Я. Д. Літаратурна спадшына Івана Федарова.
Львiв, «Вища школа», 1989, 191 ст.

Пра Івана Фёдараву шмат пісалася расейскімі, украінскімі, а гэтаксама й беларускімі аўтарамі. Найбольш выдатныя зь іх у вапошнім дзесяцігодзьдзі — гэта Е.Л. Неміроўскі ды сам аўтар, выдатны украінскі дасьледнік Яраслаў Ісаевіч. Дзейнасьць Фёдараву разглядалася з усіх бакоў— ягоная друкарская й літаратурная спадчына, разглядаліся паасобныя ягоныя кнігі, пэрыяды ягонага жыцьця, ці-то Маскоўскі, Заблудаўскі, Львоўскі ці Астроскі. Аднак асаблівай увагі заслугоўвае гэтая апошняя кніга Я. Ісаевіча, у якой сабраныя ўпярышыню прадмовы й пасьляслоўі да ўсіх дасюль ведамых Фёдаравіч выданьняў.

Насамперш, Ісаевіч у зьмястоўным, аб’ектыўна-навуковым уступе аналізуе дзейнасьць Фёдараву як выдаўца й літаратара на фоне агульнай тагачаснай гісторыі ўсходнеславянскіх літаратураў; разглядае першыя кірылічныя друкарні, ды падкрэсьлівае іх значаньне для ўмацаваньня між-славянскіх літаратурных сувязяў. Як належыцца, Скарыну адведзенае пачэснае месца, як аснавальніку ўсходнеславянскага друкарства, як першадрукару. Аднак, да рэчы гэтта зазначыць невялікі канфуз у тэрміналёгіі: абодвум, Ф. Скарыну і Івану Фёдараву, дадзены адметны ганаровы тытул першадрукара. Скарыну — мімаходзь, а Фёдараву — усячасна й безапэляцыйна. На нашу думку, у сьвятле сучасных досьледаў усходнеславянскага кнігадрукаваньня, і дзеля аб’ектыўнай навуковасьці, называць Фёдараву бязпрыметнікавым першадрукаром (Маскоўскім, альбо Львоўскім) — не выпадае, што нажаль робяць яшчэ шмат якія дасьледнікі.

На жыцьцяпіс Фёдараву Ісаевіч не аддае шмат увагі, слухна заўважаючы, што пра гэта пісалася ўжо шмат. Аднак, на некаторых дэталях ягонага жыцьця ўсё-ж затрымоўваецца. Сярод іх — паходжаньне Івана Фёдараву. Аб беларускіх каранях друкара пісаў ужо В.К. Лукомскі ў 1935 годзе. Ён уважаў Фёдараву прадстаўніком шляхоцкага беларускага роду Рагозаў. Беларускі дасьледнік Др. Янка Станкевіч у 1952 годзе гэтаксама выказаў падобны пагляд. Е.Л. Неміроўскі схіляецца да высновы, што Фёдараву быў шляхцічам, дызначае, што ў заблудаўскіх і львоўскіх выданьнях называе ён сябе Іванам Фёдаравічам з Масквы альбо масквіцінам, дзеля таго што прыйшоў ён з Масквы. Ісаевіч не падтрымлівае гэтага пагляду, ды дае пераконваючыя аргумэнты, адзін зь іх наступны: у Евангелі, што выйшла ў Заблудаўе ў 1569 годзе сказана, што яго надрукавалі Іван Фёдаравіч Масквіцін ды Пётр Цімафеевіч Мсьціславец. Хоць

Мсьціславец быў гэтаксама прыбыўшы з Масквы, аднак падкрэсьлена, што ён не адтуль, а зь беларускага места Мсьціслаўля.

Я. Ісаевічзначае, што нажаль пра заблудаўскі пэрыяд у жыцці Фёдарова, як, дарэчы, і пра маскоўскі, мала ведама дзеля адсутнасьці архіўных матар'ялаў. Ведама нам толькі тое, што сам друкар апавядае пра сябе ў пасьяляслоўях да гэтых выданьняў.

Вывучэньне літаратурнай спадчыны Івана Фёдарова, а менавіта прадмоваў і пасьяляслоўяў пачалося ў сярэдзіне 18-га стагодзьдзя. Мануэль Казачынскі, украінскі пісьменьнік і філёзаф, які, дарэчы, з 1748 году быў архімандрытам праваслаўнага манастыра ў Слуцку, буў адзін зь першых дасьледнікаў аўтарскіх львоўскіх тэкстаў Фёдарова.

У 1813 годзе К.Ф. Калайдовіч перадрукаваў маскоўскія пасьяляслоўі і ўпярышыню перадрукаваў пасьялямову Львоўскага Апостала 1574 году, прадмову да Заблудаўскага Евангеля 1569 году ды пасьялямову Астроскай Бібліі 1581 году.

Першая спроба сабраць разам тэксты прадмоваў і пасьяляслоўяў была зробленая М.В. Шчэпкінай у 1959 годзе. Былі яны выдрукаваныя ў расейскім перакладзе, але ня ўсе тэксты туды былі ўключаныя.

Вось-жа разгляданая праца Яраслава Ісаевіча важная перадусім, што ў ёй сабраныя прадмовы й пасьяляслоўі да ўсіх ведамых Фёдаравіцкіх выданьняў і ўпярышыню пададзеныя ў факсіміль, а гэтаксама, што пераклады гэтых твораў зробленыя на ўкраінскую мову з абшырнымі камэнтарамі.

Праца гэтая ўзбагачаная яшчэ й каталёгам ведамых захаваных паасобнікаў кнігаў Івана Фёдарова з зазначэньнем чытацкіх і собскасных запісаў на іх ды мае паказьнік геаграфічных і собскіх імёнаў.

Кніга Ісаевіча акрамя высока навуковых якасьцяў, мае й прыгожы эстэтычны выгляд — выдадзеная на добрай крэйдавай паперы, з добрымі ілюстрацыямі, дасканальна аформленая тэхнічна. Праца — сапраўды ўзбагачае дасьледніцкую Федаравіану.

Зора Кіпель

Ushkevich, Alexander and Zezulin, Alexandra.

Byelorussian-English/English-Byelorussian Dictionary with Complete Phonetics

New York: Hippocrene Books, 1992. 290 pp. \$9.95

[171 Madison Ave, New York, NY 10016]

The students and travelers for whom this dictionary was assembled owe a debt of gratitude to the compilers and to Hippocrene Books for producing and distributing it. Despite the fact that English translations of belles-lettres from Belarusian have appeared in the United States since the twenties and Belarusian translations from English into Belarusian (in *Naša Niva*) as early as 1907, Belarusian-English lexicography has remained a curiously neglected field.

It has remained for Alexander Ushkevich and Alexandra Zezulin to provide a commercially published, generally accessible Belarusian-English, English-Belarusian dictionary of some 6,500 entries.

The user of a dictionary is entitled to make three basic demands: first, that it include a usable lexicon; second, that the material be presented intelligibly; and third, that the "pronunciation guide" be reliable. Regrettably only the first of these expectations has been met. Dr. Johnson's remark that the "lexicographer can only hope to escape reproach, and even this negative recompense has yet been granted to very few" continues to be true.

The main body of the dictionary consists of a listing of Belarusian words (pp. 1-148); a list of English words (pp. 150-282); the Belarusian alphabet (p. 249); and what the compilers call a "Pronunciation Guide" (pp. 286-289). The authors' attempt at providing pronunciation guidance in the respective languages is inadequate and unacceptable by any standard.

Representation of affricates provides one example. The expressions "d & s together" (p. 286), "t & s together" (p. 288) are unhelpful. The old textbooks standbys — "stetson" and "adze" — would be more helpful as approximations. The representation of vowels is imprecise. Does some Belarusian speaker somewhere pronounce "ö" [jo] as in American "yonder"?

On p. 287 the first explanatory note gives no indication which value of English (American?) a is meant. Is it the a in father, all, at, make, or above? Schwas, represented by the compilers as a-, also represented [ʌ] and [a], while their [a] covers [æ], usually [ʌ], and sometimes [a]. For example, cat and cut — we are told — are pronounced identically, as are hat and hut. Indeed, a brief synopsis of different sounds given the same transcription in U & Z should include something like the following:

U & Z	IPA	Examples
[a]	[æ]	cat
	[ʌ]	dumb
	[ɑ]	partial (but not part)
[y]	[ω]	book (but not took)
	[u]	two and to (but not too)
[o]	[ɑ]	swamp (but not swan)
	[ɔ]	fallen (but not fall)
	[ʌ]	ton (but not son)
[тф]	[ɵ]	theme
	[ʃ]	them

In the third explanatory note on p. 287, the sentences — “The sign ‘ʹ’ is used in Belarusian to separate a consonant from the vowel following it. Thus, the word reads as if by syllable” — make no sense in English.

The list of equivalencies on p. 288 seems to suggest that the Belarusian equivalent to English orthographic *ei* is the Cyrillic *э*. But in the text of the dictionary (e.g., transliterating “eight”) they actually use a more accurate [эй].

The sound of Belarusian *е* [jɛ] is not consistently rendered. On p. 148, e.g., *яе* should be transcribed [jajɛ]. On p. 286 the equivalent sound of Belarusian *х* [x] is given as *kh*; while on p. 288 English *h* is given (inconsistently and incorrectly) as *х*.

The most egregious misrepresentation is the proposition that the Belarusian letter *г* represents the sound [g]. There is no Belarusian dialect in which *г* is pronounced [g]. A native speaker of Belarusian pronounces the letter *г* as [h].

The use of two devices, an accent or underlining (‘ or _), to indicate stress is not good lexicography. Even allowing for typographical limitations imposed by the equipment available to the compilers or the publisher, some consistent device, such as an apostrophe, could have been more profitably employed. The International Phonetic Association [IPA] should be adopted for subsequent editions.

Since the government of the Republic of Belarus has officially adopted that name and the English spelling “Belarusian” for its adjective, that updated use should be utilized.

Consultation with specialists in linguistics and lexicography would have spared the compilers the embarrassment of these fundamental errors. Some fine tuning will make it possible to recommend a future edition of this dictionary without such serious reservations.

Thomas E. Bird
Queens College, CUNY

Some New/Old Works on Belarusian Statehood

Лёсік Я. Аўтаномія Беларусі. Мінск, Друкарня Н. М. Нахумова, 1917. 16 ст. Выданьне «Вольнае Беларусі». 2-ое выданьне, Менск, 1992 ? Прадмова да 2-га выданьня Алесь Жынкін.

Шантыр, Ф. Патрэбнасьць нацыянальнага жыцьця для беларусаў і самаадзначэньня народу. Слуцк, друкарня З. Барняка, 1918. 21 ст. Факсімільнае выданьне, Менск, Міжнародная Асацыяцыя Беларусістаў, Беларускае Таварыства Архівістаў, Беларускае Каапэрацыйна-Выдавецкае Таварыства «Адраджэньне», 1992.

Цвікевич, А. Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики. Киев, Типография И. И. Чоколов, 1918. 16 ст. Выданьне 2-ое, факсімільнае, Менск, 1990.

Цвікевич, А. Др. Беларусь. Политический очерк. Перевод с белорусского. Берлин, «Издание Чрезвычайной Дипломатической Миссии Белорусской Народной Республики, 1919, 29 ст. Выданьне 2-ое, факсімільнае, Менск, 1990.

Доўнар-Запольскі, М.В. профэсар. Асновы Дзяржаўнасьці Беларусі. Выданьне другое «Беларускага Выдавецкага Таварыства» Вільня, друкарня «Прамень», 1919. 14 ст. Факсімільнае выданьне, Менск, 1991 ?

Варонко, Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году. Кароткі агляд. Коўна, друкарня А. Бака і Х. Манкес, 1920. 29 ст. Выданьне 2-ое, факсімільнае, Менск, Беларускае Каапэрацыйна-Выдавецкае Таварыства «Адраджэньне», 1991.

These interesting and valuable titles have recently been reprinted and made available in Miensk. Although they are not lengthy works, they constitute important contributions to the development of thinking about Belarusian statehood and made notable contributions to Belarusian nationalism.

The researcher or scholar who wished to examine the development of the ideas and theoretical aspects of modern reflection on Belarusian statehood was faced with insurmountable obstacle: the scarcity (better, absence) of the original materials on the subject. What was published under Soviet control was at best subjective and incomplete, and often distorted to the point of outright falsification. Original works by the pioneer theoreticians of Belarusian statehood were simply unavailable. This was a lacuna of major proportions.

The republication of some of these original works fills in notable pieces of this mosaic and represents a signal contribution to the resources available for scholars in this field.

Emblematic of these works is the publication by Jazep Losik entitled *Autonomy of Belarus*, written in September 1917, just prior to the October Bolshevik Revolution. Ales Zynkin writes in the introduction to this reprint that *Autonomy* was labelled “chauvinistic in nature” and entirely destroyed. Losik states that events have abolished the despotic Russian tsarist rule and opened the way for Belarusians to construct their own state. He specifies that this new Belarusian national state will be distinct and different from that of the Poles or the Russians because the Belarusians constitute a nation with its own needs and requirements.

It will be an autonomous state, with its own Belarusian National Government (*Bielaruskaja Krajovaja Rada*) which will secure the cultural, economic, and political development of the nation. Losik also postulates that *all* the nations of the former empire should enjoy at least autonomy, if not complete independence, because only that status will permit the formation of a federation and normalization of amiable relations with the Russians.

In *The Need for a National Life for Belarusians and Self-determination for the Nation* (1918), Fabian Šantyr analyzes the Belarusian past and the adversities experienced by the Belarusian people under Russian domination. His affirmative conclusion is that “self-determination for the Belarusians is an inevitable consequence of our life.” Fully aware that he is positing no easy project, Šantyr avers that it is the people’s duty to work toward the establishment of a free Belarus, where the citizens will be the policy-making agents.

Aleksandr Čvikievič’s *Brief Outline of the Establishment of Belarusian Democratic Republic* (1918) is a reliable and authoritative record of the events that led to March 25, 1918, when the Republic was proclaimed an independent state. Čvikievič provides an interesting mix of the names of leading personalities, details of behind-the-scenes maneuvering, and generalizations about the process which brought about independence. This useful publication is supplemented with a brief bibliography and enriched with an introduction by Professor Mitrafan Doŭnar-Zapolski. This volume, together with Čvikievič’s *Belarus* (1919), constitute essential tools for studying the evolution of views on Belarusian statehood.

Doŭnar-Zapolski’s treatise, *The Basis of White Russia’s State Individuality* (1919) can be considered the most fundamental and authoritative justification of the proclamation of a modern Belarusian state.

Jazep Varonka’s publication, *The Belarusian Movement from 1917 to 1920*, is a survey of the political renaissance which took place during those years and an analysis of the events in which, incidentally, the author played a signal, often the dominant, role.

The English reader should note that M. Dounar-Zapolski’s book, J. Varonka’s survey, and excerpts from A. Čvikievič’s outline can be found in *Byelorussian Statehood*, New York, 1988.

The “Bielaruskaje Kaaperacyjna-Vydavieckaje Tavarystva *Adradžehnie*,” the Association of Belarusists, and the Society of Archivists — the publishers of these valuable titles — deserve great thanks. They have performed a notable service to everyone involved in Belarusian research and have provided organic materials for those involved in the present political process.

Vitaut Kipel

Belarusological Academic Series

The Department of Scientific Information on Social Sciences of the Academy of Sciences in Minsk has been publishing for a number of years *referatyŭnyja zborniki* (digests) of articles and monographs enabling scholars to follow the development of various branches of humanities in Belarus and subjects treated. Each digest book appears annually and provides analytical reviews of the last year’s crop of monographs in a given field. A five to ten page review of a work gives enough information to have an idea of its content and decide if further interest in the publication is warranted. A digest also presents a fairly detailed picture of a given field of scholarship with its particular emphasis.

These publications are difficult to obtain for a number of reasons: lack of advertisement; small number of copies printed (150); irregularities with postal service from the former Soviet republics.

We would like to call attention to the most recent publications of the Digest sent to us by courtesy of Professor Lavon Jaŭmienau, Head of the Department of Scientific Information of the Belarusian Academy of Sciences.

Digest No. 5: **Culture and Personality: Socio-Cultural Research in Byelorussia in 1979-1990. Scientific and Analytical Reviews.** 1990. 201 pp.

Digest No. 7: **The Most Important Achievements of Social Scientists in the BSSR in 1990.** 1991. 66 pp.

Digest No. 8: **Literary Critique and Linguistics** (“includes essays and bibliographical information on scientific works published in Byelorussia in 1988-1989”). 1991. 110 pp.

Digest No. 9: **Sociology in 1989 — 1990.** 1991. 82 pp.

Digest No. 10: History in 1989 — 1990. 1991. 130 pp.

Digest No. 11: Art, Ethnography, and Folklore in 1990. 1991. 132 pp.

Digest No. 12: Philosophy, Socio-Political Sciences, the State and Law. 1991, 149 pp.

Digest No. 13: Economics. 1991. 78 pp.

Digest No. 14: State Politics and Market Economy. Issue 1: Man and Market. (Sociological research) 1991. 209 pp.

Those interested in obtaining further information on this series as well as other relevant data on Belarustistics, are advised to write to:

Academy of Sciences of the Republic of Belarus
Department of Scientific Information on Social Sciences
220072 Minsk
Skaryna Prospect, 66
BELARUS

(Tel.: /011-7-0172 / 39-45-43)

Jan Zaprudnik

З Архіваў БНІМу:

Рукапісы вершаў Янкі Купалы.

Безнаступна I
Спагатку яго малхемца
Надта нясемена,
А потым лізіць ба вакоца
Шіха, як сонца.
На зайтра ўдзіла запасогах,
Нды званогах,
Ды ўчас пражавіцела так далей
Збудзеанай хвалей.
На траці гзент пучен дый роман,
Хойб і надломан,
Але ўчас голам валвны, гавеніпны,
К сарму прыліпны.
А далей яго замчмела
Надта ўчас свмела
Аце водручалі ў свветы пабелла
Згоманна, радбелла.
На пушляк пашло дураломан -
Рома, за гомам,
Бучитарэкае прымінула слова
Аце ад аколау.

Скаваная сіла паўстае
Будай, наваінай...
Надзелі нашымі клеткамі
Намні політкі;

Во як парашы і нае ціха
Моя ісе ліха,
Што на'т Беларускай мячэн
Гетані з залычэн!

22/15

2

Маемі старыя спавенні,
Намні у забудзе;
Палючэнні пагваліненні
Над новае чыненні.

Узводзіцца будыніца
На ішчэ ехлад і наг...
Варомі не зарычэнні;
Прыходзі і кум і сват.

І дучы, і дучы з аглядаю,
Варочэнні варочыду;
Мі гоўга так насвяткуе,
Мой рад еваі ейдзі.

Лішч не грэме рэзнае
Ў запытках чыгукаўні;
Далі дучы непакорыні
Сарыч, як вучк ені

Лічкучыч так і раіччэ
І дучы сват і кум,
Міччэ не закапаччэ
Да ішччэ ейдзі і дучы.

Ой, краўца
~~Нябам~~ галавакаў,
Вякамі тым грама,
Кольцагамі, мегамі
Кольцагамі ^{як магары} ~~як магары~~.

Калі-не тым забабамі
Пакінем ісе карміць,
Над рогамі заговамі
Пятлю ^{крутыя} ~~крутыя~~ кіць?

22/10-24.

3

Ой, Гамонце Гледе, Гамонце,
Вельмі чужыя Гледе,
Не ед кармі аэ етамо
Плойма-збарамы ецедаў.

Як ка рынак-ы на кірмаш,
Аэ мядзелі га мядзелі,
На каравай пманітны наш
Машкарэй мямелі, ^{тэ} елі.

Каванільнае маюко,
Засалоджанае мідом,
Пілі емава, ачена чекмо
Па губах іх мідомогам.

А запывалі мід і аэу
Заспады ^{убер} ~~убер~~ ^{даскай} ~~даскай~~ ^{чужынай} ~~чужынай~~,
~~Поляр дэву~~ ^{дэву} ~~дэву~~ ^{дэву} ~~дэву~~ ^{дэву} ~~дэву~~
Каб было піць, ева емава.

Думі прамінець пманіць каравалі
Мілі за гата саміланды,
Бо гарма маюко мідзе
Кэ Гамонце каванільна.

3 Архіваў БНІМу:

Рукапіс «Тэстамэнту» Ул. Жылкі ў такой форме, у якой быў перададзены Яўхіму Кіпелю ў сакавіку 1933 году ў г.р. Налінску.

V

У паппа раеплата за доўгі,
За яду і пітво адрату;
Задуміў, замбіўся раслог,
Зварухнуў чело загарату.

Ато ў пучкі папапай, заплаціў,
Ікшыў чакі за многа мідэй,
А найбольш-каўшым екручэй,
Так мя чэе і заплацілі.

24/12-24.

Тэстамэнт або дурожніца адпісанаў
Уладзімерам з Адама і Таўцэна сошамі Фран-
кавымі людзі пастамізізму на каралеўскай і па-
прысак, пісьменству прысвоўвалу на роўнасці
і аддубу, а сабе ад доўрох на ўспаміні срапоўска
і доўгі.

Тэстамэнт. (ураўкі)

1.
 Кудай зрабе кравіцкі мід!
 Кудай квірне праі кравіцкі!-
 І зра евер чубалі тут
 Віцілі на маршалае чыку,
 І ро, вэйлі машапут,
 Віддоў і праіедаі салішчраці,
 На еліне з яго памей,
 Здабраі з праці, з масаліў.

2.
 Над зорамі небаі так каўшамі
 І пачухікам іоініў ч бор,
 Тут, трароді сош аддам,
 Кудайні сраў де срабей.
 Дна памудамі наўсраўтамі
 Вірауа ч воці ілі ч знор
 І сраў раічэа вэкоўча,
 Шапіуа таріціца алоўча.

3.
 Ано боше прозэ, чк
 Пропоті вэзлімерна івер дівосна,
 Акі зреліўчэ дайзроена, імак,
 Акі бош ідліві на кударках рошак
 Ілімае ч аруді паўна так
 Пашына шлідбер імаг чалосна,
 Шырокі гомап шікір шві
 І неба ініс над чамевоі!
 4.
 Акі раіцічэ ч ведеў!
 Акі чумоді спадатаў!...

5.
 І чіцініў ч (-д сьмох і пап!-)
 Паўна, шілер камі і судоўнаі
 Шро ч, машеінікі таўтка,
 Віліўчэ евернаіа удлішнік
 І зічэ сравернаіх сурмадэа.
 І воі і шодві і пэпаленэ
 Іліне паматвіі бундэа
 І авівіа, ік іліу члімаі.

6.
 Блі ч дурожніца іліскаў ч іробасе
 Вілікі сраўтаў на вейкі,
 І ч павакаў проглаўрелічэ,
 Шро павад евідві срабейкі
 Затаравана ілішчэоўчэ
 І сраў з неў... ілісраінікі
 Звінічэ ілаўчэ і коўра іон-
 Сравернаі паіснаў ч чілон.

7.
 Мои краі! Іро ілісі дзуріт,
 Паўноўкі радалі і вдромі
 Аліно ілішчэі воі падрікі
 Напіўсэ іліма ч паілікі
 А лекнаў чэо трамлінаі
 І іні адвлічэі харалевоі
 І зекхалісэ ч ілі вэ ілірсі-
 Там боні іліс папарак вей.

Яна била мене праз гадн
 К'олату і срашаму епаногол,
 Хоць і шубиць свая свиньды
 Я ч'у забаву ветру знога,
 Але изрод прычоз кадн
 Я ведаю мей адну барону:
 Яна, як промисл да св'ятла
 Да краю роднага в'дла.

9.

Усв'язоу св'язила мене изгана
 Млад праводнаг в'язда,
 Таму ні мурманьскі ні зенацьскі
 Не замілі стара ч'руда.
 Млад б'гудинаг улазнацьскі,
 Со милої моті краі, що в'да,
 Со милої праз гора і кашині
 Волгатаг милог над'уаніг.

10.

І мене здамоя не аднойо,
 Що ч'у таїне радаєнаг увіліг,
 Ч'у м'олату пад'нага сраш'уані
 І м'олату ч'у м'олату б'гуд'уані
 І з'б'гуд'уані ч'у м'олату в'д'уані,
 К'о б'гуд'уані в'д'уані, а к'о б'гуд'уані
 І пог'уані м'олату і в'д'уані
 М'о в'даю, як же м'о м'олату.

11.

І ч'аг'а, б'г ч'у м'олату м'олату,
 Я п'олату над с'р'уані м'олату,
 Ч'ероуна г'ола да м'олату,
 П'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату ч'у м'олату м'олату м'олату,
 І б'гуд'уані м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

12.

М'олату да м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

Мне кара з м'олату с'р'уані
 Б'гуд'уані м'олату м'олату,
 І м'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

14.

На г'олату м'олату м'олату м'олату,
 Я ч'у м'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

15.

М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

16.

З пр'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

17.

М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

18.

Дарує мене, м'олату, ч'олату
 А м'олату м'олату м'олату,
 Ч'аг'а б'гуд'уані, м'олату
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

19.

І к'олату м'олату м'олату м'олату,
 Да б'гуд'уані м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

20.

С'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

21.

У м'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

22.

У м'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

23.

У м'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

24.

А к'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

25.

У м'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату,
 М'олату м'олату м'олату м'олату.

26.

Бывай найлей сардэчна ўздан!
 Бывайце мя і слодка вясна!
 І вы, сьветлі, давай зімі! —
 На дзюмо двух эпох знавешнае,
 У неспроўжэнны вяртэ зямлі,
 Свае прыкметы прыймаю з існа,
 Падзямір, дыгалар, будыць праз век,
 Быў перш за ўсё я чалавек!

27.

Бывай мой рамак сярэфаросы!
 Бывай мой дзень клопав, пакрут
 Прайшоўшым сьвет раздзелам, бося
 Нара падумаць і пра кут;
 На шчойках зацішнях Россы
 Халц спалюць ад калашуці.
 Заслоўшчыці пачэстакот найпавы
 Мура ерарой, пахаман Вільні.

Уладзімер Дубоўка.

3 Архіваў БНР:

Гэнэрал-Маёр ЕЗАВІТАЎ, Канстантын
 Кароткі жыццяпіс і праходжаньне службы,
 адрэдагаваны ўласнаручна К. Езавітавым.

- Нарадзіўся 5(17) лістапада 1893 году ў крэпасьці Дзьвінск.
- Бацька — Барыс Анупрэвіч, афіцэр Расейскае арміі, родам з сялянаў Полацкага павету, беларус, праваслаўны.
- Маці — Стэфаніда Данілаўна з дому Брадоўскіх-Брадзінскіх, праваслаўная, беларуска, з сямейкі чыгуначніка з Полаччыны.
- 21 жніўня 1902 г. паступіў у Дзьвінскае 2-ое гарадзкое вучылішча з 6-ці гадовым курсам навучаньня.
- 9-га чэрвеня 1908. г. закончыў гэтае вучылішча.
- 15-га жніўня 1908 г. паступіў на агульна-асьветныя курсы пры прагімназіі Кацярыны Сьмірновай.
- 25 чэрвеня 1910 г. закончыў гэтыя курсы.
- У верасьні 1910 г. экзаменаваўся ў Грыве-Зэмгальскай і вытрымаў экзамены на вучыцеля пачатковых школаў.
- 1-га сакавіка 1911 г. прызначаны вучыцелем у Ліксненскае пачатковае вучылішча, з 5-ці гадовым курсам навучаньня.
- 15-га жніўня 1913 г. паступіў у Віцебскі Вучыцельскі Інстытут і пакінуў працу ў Ліксненскай школе.
- 1-га верасьня 1913 г. паступіў вольным слухачом у Віцебскае Адукацыйнае Маскоўскага Археалёгічнага Інстытуту, дзе слухаў курс адначасна з слуханьнем курсу ў Віцебскім Вучыцельскім Інстытуце.
- 23-га студзеня 1916 г. скончыў курс Віцебскага Вучыцельскага Інстытуту.
- 1-га лютага 1916 г. залічаны ў Паўлаўскае Вайсковае Вучылішча ў Петраградзе.
- 28-га красавіка 1916 г. перайменаваны у юнкера унтэр-афіцэрскае ступені.
- 28-га красавіка 1916 г. узьведзены ў рангу малодшага партупей-юнкера.
- 5-га траўня 1916 г. — узьведзены ў рангу старшага партупей-юнкера.
- 12-га траўня 1916 г. — узьведзены ў рангу фэльдфэбеля.
- 1-га чэрвеня 1916 г. па сканчэньні паскоранага 4-х месячнага курсу вайсковага часу, вышэйшым загадам узьведзены ў рангу прапаршчыка з залічэньнем па армейскай пяхоце.
- 1. 6. 1916 году згодна з тэлеграмай Галоўнага Упраўленьня Вайскова-навучальных устаноў ад 31-га траўня 1916 году, № 43199, прыкамандзіраваны да Паўлаўскага Вайсковага Вучылішча малодшым афіцэрам у 5-ую часовую роту.

- 1. 2. 1917 г. Вышэйшым Загадам, на аснове загаду В. В. 1914 г. № 6, узьведзены ў рангу прапаршчыка, са старшынствам ад 1 лютага 1916 г.
- 22 красавіка 1917 году, згодна собскага жадання адкамандзіраваны з Вучылішча на фронт у распараджэнне камандзіра 151-га пяхотнага Пяцігорскага палку, куды і накіраваўся.
Падстава: Прадпісаньне Начальніка Мабілізацыйнага Аддзелу Галоўнага Ўпраўленьня Гэнэральнага Штабу ад 31 сакавіка за № 18839.
- 25. 4. 1917 году прыбыў і залічаны ў сьпісак 151-га пяхотнага Пяцігорскага палку і прызначаны малодшым афіцэрам у 1-ую роту.
- 21 траўня 1917 году прызначаны часовакамандуючым 1-ай ротай.
- 7 ліпеня 1917 году прызначаны часова выконваючым абавязкі палкавога ад'ютанта.
- 9 ліпеня 1917 году прыняў становішча.
- 23 ліпеня 1917 году зацьверджаны на становішчы палкавога ад'ютанта.
- Кантужаны разрывам артылерыйскага снараду на масьце праз р. Дзьвіну у м. Пагуляны пад Дзьвінскім, але застаўся ў страю, 23-га ліпеня 1917 году.
- 25 жніўня 1917 году прадстаўлены да ўзнагароды ордэнам сьв. Станіслава 3-яе ступені зь мячамі і кукардай.
- 10 кастрычніка 1917 году прызначаны часовакамандуючым маршавым батальёнам палка, з застаўленьнем на становішчы палкавога ад'ютанта.
- Загадам па арміі і флёту ад 12 кастрычніка 1917 году ўзведзены ў рангу паручыка са старшынствам ад 25 чэрвеня 1917 году.
- 25 кастрычніка 1917 году прадстаўлены да падвышэньня ў штабс-капітаны.
- 14 лістапада 1917 году ад афіцэраў і жаўнераў 151 пяхотнага Пяцігорскага палку дэлегаваны на зьезд вайсковых беларусаў Паўночнага Фронту, які адбыўся ў Віцебску 15-22 лістапада 1917 году.
- Зьездам Паўночнага Фронту выбраны таварышам старшыні зьезду 15. 11. 1917 году.
- Тым-жа зьездам выбраны сябрам Беларускае Вайсковае Цэнтральнае Рады 20. 11. 1917 г.
- Прыбыў у Беларускаю Вайсковую Цэнтральную Раду і прызначаны заступнікам кіраўніка беларускіх вайсковых фармаваньняў 30. 11. 1917 г.
- Выбраны заступнікам старшыні Беларускай Вайсковай Цэнтральнай Рады 4. 12. 1917 году.
- Дэлегаваны на 1-шы Усебеларускі Кангрэс у Менску 5. 12. 1917 г.
- Выбраны кіраўніком Аддзелу фармаваньняў Беларускай Вайсковай Цэнтральнай Рады 22. 12. 1917 г.

- Арыштаваны Камісіяй па барацьбе з контррэвалюцыяй і пасаджаны на вайсковую гаўптвахту ў Менску на Шырокай вул. № 21 — 15. 1. 1918 г.
- Уцёк з гаўптвахты, зьявіўся ў Беларускаю Вайсковую Цэнтральную Раду і арганізаваў захоп улады ад бальшавікоў 19. 2. 1918 году.
- Прызначаны загадам Беларускай Вайсковай Цэнтральнай Рады і Рады Ўсебеларускага Кангрэсу беларускім камандантам гор. Менску 19 лютага 1918 году.
- Выканаўчым Камітэтам Рады 1-га Ўсебеларускага Кангрэсу выбраны Народным Сакратаром і і Асобнаўпаўнаважаным Вайсковых Справаў Народнага Сакратарыяту Беларускае Народнае Рэспублікі 20. 2. 1918 году.
- Выбраны заступнікам старшыні Народнага Сакратарыяту БНР 20. 2. 1918 году.
- 21. 2. 1918 г. пастановаю Народнага Сакратарыяту Беларусі зацьверджана падвышэньне ў штабс-капітаны, згодна прадстаўленьня ад 25. 10. 1917 году.
- За выслугу чарговых чатырох месяцаў у абставінах бязупыннага змаганьня з бальшавікамі пастановаю Народнага Сакратарыяту Беларусі ад 21. 2. 1918 году, узведзены ў рангу капітана.
- За падрыхтоўку арганізацыі беларускіх вайсковых фармаваньняў на ўсіх франтах і за кіраваньне Аддзелам Фармаваньня Беларускай Вайсковай Цэнтральнай Рады, пастановай Народнага Сакратарыяту Беларусі ад 21. 2. 1918 г., узведзены ў рангу падпалкоўніка.
- За арганізацыю захопу улады ў Менску і умелае кіраваньне Беларускай камандантурай пастановай Народнага Сакратарыяту Беларусі ад 21. 2. 1918 узведзены ў рангу палкоўніка.
- Разам з усім Выканаўчым Камітэтам Рады 1-га Ўсебеларускага Кангрэсу ўвайшоў у склад Рады Беларускай Народнай Рэспублікі 19. 3. 1918 году.
- Выбраны сакратаром Рады БНР 20. 3. 1918 году.
- Захварэў ад ператамленьня і пакладзены ў шпіталь 5. 4. 1918 году.
- Прыбыў з шпіталю 24. 4. 1918 году.
- Камандзіраваны на вывед і для патаёмнае прапаганды ў захоплены бальшавікамі Віцебск 10. 5. 1918 году.
- Прыбыў з камандзіроўкі 25. 6. 1918 году.
- Загадам Народнага Сакратарыяту БНР за Удада выкананы вывед і выкананьне іншых даручэньняў у Віцебску ўзнагароджаны залатым персьцедам з гэрбам Пагоні і гэрбам Народн. Сакратарыяту БНР для нашэньня на левай руцэ 30. 6. 1918 году.
- Разам з усім складам 1-га Народнага Сакратарыяту Беларусі выйшаў 23. 8. 1918 году ў дымісію.
- Прызначаны інспектарам беларускіх вучыцельскіх курсаў 15. 8. 1918 году.

- Прызначаны кіраўніком Вайсковага Аддзелу Народнага Сакратарыята БНР 2-га складу, з астаўленьнем на становішчы інспэктара вучыцельскіх курсаў 30. 9. 1918 году.
- Эвакуаваны ў Вільню 7. 12. 1918 году.
- Прыбыў у Вільню і прызначаны беларускім вайсковым прадстаўніком ды начальнікам павету і гораду ў Беластоку 8. 12. 1918 году.
- Прыбыў у Беласток і прыступіў да працы 10. 12. 1918 году.
- Пераведзены на становішча начальніка Плянтава — Шчучынскага павету 10. 1. 1919 году.
- Па справах службовых камандзіраваны ў Коўню 20. 1. 1919 году.
- Вярнуўся з камандзіроўкі 28. 1. 1919 году.
- Па даручэньню вайсковых уладаў разам з двума веставымі накіраваўся конна ў глыбокую вайсковую разведку ў тыл бальшавіцкага фронту праз Васілішкі і Радунь пад Ліду 20. 2. 1919 году.
- Прыбыў з разведкі з ваеннымі весткамі 25. 2. 1919 году.
- Загадам ураду Беларускай Народнай Рэспублікі узнагароджаны за разведку 20-25. 2. 1919 году і за дастаўленьне з маёнтку гэнэрала інфантэрыі Кандратовіча ягоньх ордэнаў белым эмалева-залатым афіцэрскім «Крыжам Пагоні» 4-ае ступені 1. 3. 1919 году.
- Загадам вайсковага міністра літоўскай рэспублікі ад 15. 3. 1919 году прызначаны камандзірам Горадзенскага Беларускага пяхотнага палка 15. 3. 1919 году.
- Здаў кіраваньне паветам і прыняў Горадзенскі Беларускі пяхотны полк 28. 3. 1919 году.
- Прызначаны як беларускі вайсковы прадстаўнік у склад беларуска-літоўскай Дыплёматычнай Місіі для перагавораў з палякамі ды выехаў у Варшаву 16. 4. 1919 году.
- Прыбыў разам зь беларуска-літоўскай місіяй з Варшавы ў Коўню 26 траўня 1919 году.
- Атрымаў падзяку ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі за напісаньне і надрукаваньне сваёй прапаганднай кнігі «Беларусы і палякі», у якой заклікаў да змаганьня супроць палякоў ды за незалежнасьць Беларусі 20. 8. 1919 году.
- Згодна собскага жаданьня здаў становішча камандзіра Горадзенскага Беларускага Пяхотнага палка і выехаў у камандзіроўку ў Бэрлін 25. 8. 1919 году.
- Пастановай кабінэту міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі прызначаны шэфам Беларускай Вайскова-дыплёматычнай Місіі у Латвіі і Эстоніі 29. 8. 1919 году.
- Прыбыў у Рыгу і акрэдытаваны ўрадам латвійскай рэспублікі як шэф Беларускай Вайскова-дыплёматычнай Місіі 15. 9. 1919 году.

- Выехаў у Рэвель для прадстаўленьня ўраду эстонскай рэспублікі і акрэдытаваны пры ім 1. 10. 1919 году.
- Прыбыў у Рэвель і акрэдытаваны як шэф Беларускай Вайскова-дыплёматычнай Місіі Беларускай Народнай Рэспублікі пры ўрадзе эстонскай рэспублікі 3. 10. 1919 году.
- Лёгка ранены ў твар асколкам артылерыйскага снараду на Тэатральным пляцы ў Рызе, у першы дзень нападу Бэрмондта на Рыгу; застаўся ў страю 9. 10. 1919 г.
- Выехаў у Юр'еў для ўдзелу ў канфэрэнцыі Балтыцкіх дзяржаваў 10 кастрычніка 1919 году.
- Прыступіў да перагавораў з гэнэралам Станіславам Булак-Балаховічам аб арганізацыі Асобнае Беларускае Дывізіі ў Балтыцы, 20. 10. 1919 году.
- Выехаў у Гэльсінгфорс для прадстаўленьня прэзыдэнту і ўраду фінляндзкае рэспублікі 23. 10. 1919 году.
- Пасьля прыёма прэзыдэнтам і ўрадам Фінляндыі арганізаваў беларускае консульства ў Гэльсінгфорсе і выехаў назад у Рэвель 28 кастрычніка 1919 году.
- Закончыў перагаворы і заклаў Асобную Беларускаю Дывізію БНР у Балтыцы пад камандаваньнем гэн. Булак-Балаховіча 14. 11. 1919 г.
- Распачаў перагаворы з урадам эстонскай рэспублікі аб часовым перабываньні Асобнае Беларускае Дывізіі на тэрыторыі Эстоніі і аб прыдзяленьні ёй асобнага кавалка фронту супроць бальшавікоў у раёне Пячораў ды Ізборску, 15. 11. 1919 году.
- падпісаў умову з урадам Эстоніі аб часовым перабываньні Асобнае Беларускае Дывізіі ў Эстоніі ды аб залічэньні ў грашовую пазыку ўраду БНР усіх выдаткаў на ўтрыманьне Асобнае Дывізіі БНР, якія будзе мець эстонскі ўрад, 18. 11. 1919 году.
- Вярнуўся ў Рыгу і распачаў перагаворы з урадам латвійскай рэспублікі аб прыдзяленьні для Асобнае Беларускае Дывізіі Булак-Балаховіча базы на тэрыторыі Латвіі ў гор. Марыенбурзе і ягоньм раёне, 25. 11. 1919 году.
- Выехаў на інспэкцыю фронту Асобнае Беларускае Дывізіі 5. 12. 1919 году.
- Вярнуўся ў Рыгу з інспэкцыйнага падарожжа на фронт у Асобны Атрад БНР, 15. 12. 1919 году.
- Дэкрэтам надзвычайнага ўпаўнаважанага пасла Беларускай Народнай Рэспублікі ў Балтыцы, інж. Дужэўскага, ад 19. 12. 1919 году узьведзены ў рангу гэнэрал-маёра.
- Загадам міністра Народнай Абароны Беларускай Народнай Рэспублікі ад 8. 1. 1920 году за № 8, пацьверджана падвышэньне ў гэнэрал-маёры.
- Пастановай Рады Народных міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі ад 17. 5. 1920 году пацьверджана пастанова аб падвышэньні ў гэнэрал-маёры.
- Згодна собскае просьбы атрымаў згоду ўраду БНР часова падпісвацца і

надалей старой рангай палкоўніка, пакуль сам будзе ўважаць гэта патрэбным з тых, або іншых палітычных меркаванняў 17. 5. 1920 г.

- З прычыны падпісання латвійскім урадам умовы супакою з РСФСР, далейшае існаванне Вайскова-дыпламатычнай Місіі БНР у Латвіі і Эстоніі сталася немагчымым. Дзеля гэтага зьліквідаваў Місію ды здаў архіў ураду БНР у Коўні, 1. 2. 1921 году.
- Вярнуўся ў Латвію і заняўся арганізацыяй беларускай нацыянальнай меншасці, 10. 2. 1921 году.
- Зарганізаваў у Дзвінску Беларускае Культурна-асветнае Т-ва «Бацькаўшчына» 25. 3. 1921 году.
- Зарганізаваў беларускія летнія вучыцельскія курсы ў Дзвінску 25. 5. 1921 году.
- Зарганізаваў першых 16 беларускіх школаў у Латвіі 15. 8. 1921 году.
- З дазволу ўраду БНР прыняў латвійскае грамадзянства 30. 11. 1921.
- Зарганізаваў сталыя беларускія вучыцельскія курсы ў Дзвінску, 1. 12. 1921 году.
- Прызначаны інспэктарам беларускіх школаў у Латвіі 1. 1. 1922 году.
- Прызначаны дырэктарам Люцынскае беларускае гімназіі 1. 4. 1923 году.
- Арыштаваны латвійскім урадам 25. 5. 1924 году за беларускую нацыянальную працу.
- Пастановай латгалскага акруговага суду ў Латвіі апраўданы і звольнены з астрогу 25. 4. 1925 году.
- 10. 6. 1925 году зарганізаваў у Рызе беларускую газету «Голас Беларуса» і часопіс «Беларуская Школа ў Латвіі», якія баранілі беларускія нацыянальныя інтарэсы да 1934 году, пакуль ня былі зачыненыя латвійскім урадам.
- Прызначаны выкладчыкам мэтодыкі беларускае мовы і гісторыі на беларускіх вучыцельскіх курсах у Рызе 1. 1. 1926 году.
- Прызначаны выкладчыкам Рыскае беларускае гімназіі 15. 9. 1931 году.
- У часе Ульманісаўскага перавароту ў Латвіі арыштаваны ўрадам Ульманіса за нацыянальную беларускую працу 15. 5. 1934 году.
- Бяз суду і сьледства звольнены з астрогу 20. 8. 1934 году.
- Выехаў на працу ў Лібаўскі раён, дзе будаваў рыбныя сажалкі, займаўся гадаваньнем карпаў і супрацоўнічаў у беларускай нацыянальнай прэсе, 1. 10. 1934 году.
- Вярнуўся ў Рыгу, дзе прыняў удзел у стварэньні Беларускага Т-ва ў Латвіі ды аднаўленьні беларускіх школаў. Адначасна пачаў дзейна супрацоўнічаць у бэрлінскай беларускай газэце «Раніца», 1. 11. 1939 году.
- Прызначаны кіраўніком адноўленае беларускае вячэрняе школы ў Чырвонай Дзвіне ў Рызе, 1. 8. 1940 году.

- Зарганізаваў Беларускі Нацыянальны Камітэт і Беларускае Аб'яднаньне ў Латвіі, 15. 7. 1941 году.
- Зьездам Беларускага Аб'яднаньня 22. 6. 1944 году дэлегаваны на 2-гі Ўсебеларускі Кангрэс у Менску.
- Прыбыў у Менск 26. 6. 1944 году і пакліканы Прэзыдэнтам БЦР у склад сяброў Беларускай Цэнтральнай Рады.
- Другім Усебеларускім Кангрэсам выбраны за старшыню Рэдакцыйнае Камісіі 2-га Ўсебеларускага Кангрэсу, 27. 6. 1944 году.
- Прыбыў у Бэрлін 6. 8. 1944 году і прыступіў да працы ў БЦР.
- Пастановай БЦР і Прэзыдэнта прызначаны выконваючым абавязкі 2-га віцэпрэзыдэнта на час водпуску сп. Сабалеўскага, 20. 8. 1944 году.
- Загадам Прэзыдэнта БЦР прызначаны кіраўніком Галоўнага Кіраўніцтва Вайсковых Спраў БЦР, 15. 9. 1944 г.
- 10. 1. 1945 году, пастановай Прэзыдэнта БЦР сьцьверджаная я прызнаная ранга гэнэрал-маёра, нададзеная ўрадам БНР у 1919 годзе.

Сьцьверджаньня ўласнаручным подпісам К. Езавітава, гэтыя біяграфічныя матар'ялы друкуюцца з мэтай дапамагчы дасьледнікам беларускага нацыянальнага руху дакладна акрэсьліць жыцьцёвы шлях ды трагічны лёс выдатнага беларускага дзеяча. У 1945 годзе, пасля апэрацыі ў Бэрліне, Канстантын Езавітаў ня здолеў эвакуявацца на Захад, а трапіў у савецкую акупацыйную зону. Што зь ім сталася там, дакладных вестак ня было, а толькі хадзілі чуткі. Тым часам, сёлета ў газэце «Семь Дней», Мінск, 18-24 травеня, зьявіўся рэпартаж-інтэрвю (журналіст Е. Семашко, дасьледнік прафэсар Уладзімер Міхнюк) пад загалоўкам «Найдено в архивах КГБ», у якім пішацца што: «К. Езавітаў быў затрыманы супрацоўнікамі ўпраўленьня контрразьведкі СМЕРШ Першага Украінскага Фронту ў красавіку 1945 году на тэрыторыі Нямеччыны. Пасьля двух допытаў Езавітаў быў дастаўлены ў Маскву на Лубянку, дзе знаходзіўся да канца кастрычніка 1945 г. Потым, на просьбу Цанавы, яго этапам перавезьлі ў Менск. . . . К. Езавітаў памёр у турэмным шпіталі ў Менску 23 травеня 1946 году.»

(БІНІМ)

НАВУКОВА-КУЛЬТУРНАЯ ХРОНІКА

1984

11 сакавіка — у г. Саўт Рывэры (штат Нью Джэрзі) адчынілася чародная гадавая выстаўка беларускіх мастакоў і умельцаў.

23-25 сакавіка — у штаце Пэнсільванія адбыўся 6-ы гадавы Славянскі Фэстываль, у якім ад пачатку бярэ ўдзел Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне й Арганізацыя Беларуска-Амэрыканскае Моладзі. Асабліва багатай была сёлета беларуская выстаўка народных умельцаў з Амэрыкі й Канады.

Сакавік-травень — Беларускае Аб'яднаньне ў Паўдзённай Аўстраліі ладзіла беларускую этнаграфічную выстаўку ў Адэляйдзе.

16 красавіка — у Нью Ёрку ў каледжы імя Баруха адбылася працоўная канфэрэнцыя бібліятэкароў гораду з мэтай абмеркаваньня даведніцкае літаратуры аб СССР і нацыянальных рэспубліках. Новую даведкавую літаратуру аб БССР рэфэравалі сп-ня Зора Кіпель і Вітаўт Кіпель.

27-29 красавіка — у сталіцы Канады, г. Атаве адбыўся гадавы «Фэстываль Бацькаўшчынаў», у якім бралі ўдзел 39 нацыянальнасьцяў, уллучна зь беларусамі, і які адзначаў 200-годзьдзе правінцы Антарыё. Каардынатарам беларускага ўдзелу была сп-ня Івонка Сурвілла.

29 красавіка — у Мэнчэстэры (Англія) адбылася акадэмія прысьвечаная 30-цігодзьдзю Англа-Беларускага Таварыства.

5 травеня — у Мэльбурне (Аўстралія) адбыўся вечар памяці Алесья Салаўя. Даклад пра паэта чытаў Мікола Скабей.

5 травеня — у Нью-Ёрку адбыўся сэмінары на тэму «Замежныя паэты Нью-Ёрку», на якім ад беларусаў выступаў паэт Масей Сяднёў.

25 травеня — у Нью-Ёрку адбыўся арганізаваны БІНІМам літаратурны вечар ведамай перакладніцы беларускае паэзіі сп-ні Веры Рыч.

Ад 26 травеня да 20 чэрвеня — у Нью-Ёрку ў галырэі СОГО-20 адбывалася выстаўка мастацкіх твораў Галіны Русак.

27 травеня — у Таронга (Канада) у часе канфэрэнцыі Шматкультур'я Канады, сп-ня Раіса Жук-Грышкевіч зрабіла даклад пра беларускую групу ў Канадзе.

27 травеня — у Чыкага адбыўся літаратурны вечар ведамай перакладніцы беларускае літаратуры ў ангельскую мову, сп-ні Веры Рыч.

Травень-чэрвень — у Нью-Ёрку адбылася міжнародная выстаўка філіялэлістаў. Сп. Багдан Паўкэ меў даклад пра маркі БНР, а беларускі стэнд быў узнагароджаны залатым мэдалём.

28 чэрвеня — у Беларускай Інстытуце Навукі й Мастацтва сп-ня Зора Кіпель прачытала рэфэрат на тэму «Беларускі рукапіс 16-тага стагодзьдзя — «Повесьць аб Трышчане».

30 чэрвеня — Аб'яднаньне Беларусаў у Заходняй Аўстраліі адзначала ўгодкі сьмерці Янкі Купалы.

Чэрвень-кастрычнік — У Нью-Ёркскай Публічнай Бібліятэцы адбылася выстаўка прысьвечаная тэме «Цэнзура й друк.» Выстаўлена сотні экспанатаў, якія адлюстроўваюць працэс цэнзураваньня друкаў ды наагул значаньне цэнзуры ў разьвіцьці цывілізацыі. На выстаўцы ёсьць некалькі экспанатаў і беларускіх, прыкл. фрагмэнты Жылкавага «Тэстамэнту», цэнзураванья Купалавы манускрыпты ды колькі іншых. Беларускія матар'ялы падрыхтавала сп-ня Зора Кіпель.

25-26 жніўня — у фэдэральным парку Санды Гук (штат Нью Джэрзі) адбыўся міжнародны этнічны фэстываль, у якім бралі ўдзел беларускія умельцы — сп-ні Тамара Кольба й Надзя Кудасава.

Ад 1 да 3 верасьня — у Кліўлендзе адбывалася 16-тая чародная Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі. У часе сустрэчы адбылася, арганізаваная БІНІМам і Кліўлендзкім Штатным Унівэрсытэтам, канфэрэнцыя на тэму «Дасьледваньне гісторыі беларускай эміграцыі». На канфэрэнцыі былі зачытаныя гэтакія рэфэраты — Ян Запруднік: Беларускае эміграцыя прызнаная савецкімі гісторыкамі; Віктар Сянькевіч: Гісторыя Беларусаў у Гішпаніі; Зора Кіпель: Матар'ялы ў амэрыканскіх бібліятэках для вывучэньня беларускай гісторыі; Аляксандар Калодка: Да вывучэньня гісторыі беларусаў у Аўстраліі; Дзьмітры Касмовіч: Палітычная дзейнасьць беларускіх студэнтаў у Заходняй Эўропе перад Другой Сусьветнай Вайной; Вітаўт Кіпель: Новыя матар'ялы да вывучэньня гісторыі беларусаў у ЗША; Васіль Мельяновіч: Новая беларуская эміграцыя.

8-9 верасьня — у парку Свабоды (г. Джэрзі Сіты, шт. Нью Джэрзі) адбыўся этнічны фэстываль з багатай беларускай праграмай: выстаўкі, мастацкія выступы, беларуская кухня.

9 верасьня — беларускі маладзёжны танцавальны гурток «Васілёк» браў удзел у міжнародным фэстывалі ў Нью-Ёрку.

23 кастрычніка — на Куінскім Каледжы Гарадзкога Унівэрсытэту ў Нью-Ёрку адбыўся літаратурны вечар беларускага паэта Рыгора Барадуліна, арганізаваны праф. Т. Бэрдам.

Ад 29 кастрычніка да 5 лістапада — у Нью-Ёрку адбываўся Славянскі Фэстываль з багатай беларускай праграмай.

4 лістапада — праф. Том Бэрд прачытаў рэфэрат «Беларуская Праваслаўная Царква ў палітычным кантэксьце» на гадавой канфэрэнцыі Асацыяцыі Амэрыканскіх Славістаў у Нью-Ёрку.

20-21 кастрычніка — у Чыкага адбываўся Міжнародны Кірмаш Народнага Ўмельства, у якім брала ўдзел беларуска Тэрэза Тарасэвіч.

Лістапад-Сьнежань — у Нью-Ёркскай Публічнай Бібліятэцы адбывалася выстаўка «Новых выдатных паступленьняў», сярод якіх было каля дзесятка новых беларускіх кніжак.

1985

Ад 5-га да 9-тага студзеня — праходзіла чародная 6-тая Сустрэча Беларусаў Аўстраліі. Сёлетняя Сустрэча адбывалася ў Адэляйдзе, у Паўдзённай Аўстраліі. Асноўны рэфэрат на сустрэчы быў прачытаны Міхасём Лужынскім на тэму «Літва й Беларусь — назвы дзяржавы беларускага народу».

31 студзеня — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане мела даклад праф. Альжбета Смулкава з Варшаўскага Ўнівэрсытэту на тэму «Праблемы польска-беларускага-літоўскага пагранічча.»

17-24 сакавіка — у Саўт Рывэры (штат Нью-Джэрзі) адбывалася 12-тая гадавая выстаўка беларускіх мастакоў і ўмельцаў.

Ад 29 сакавіка да 26 красавіка — у Нью-Ёрскім Штатным Ўнівэрсытэце ў г. Чью-Ёрку адбывалася выстаўка навішых кніжак з Савецкага Саюзу. Было выстаўлена і некалькі беларускіх даведкавых выданьняў, а сярод іх першы том Эцыкляпэдыі Прыроды Беларусі.

25 красавіка — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане д-р Юры Туронак з Варшавы зрабіў даклад на тэму «Жыцьцё й дзейнасьць Вацлава Іваноўскага».

1-3 травеня — сп-ня Вера Рыч зрабіла некалькі дакладаў беларускай грамадзе, а таксама на ўнівэрсытэце ў Дэтройце пра беларускую літаратуру.

5 травеня — адбыўся літаратурны вечар сп-ні Веры Рыч у Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку.

19 травеня — у каледжы імя Ўільяма Патэрсана ў Нью-Джэрзі (г. Ўэйн) даў канцэрт малады беларускі музыказнаўца-кампазытар Джымі Бычкоўскі.

14 верасьня — у Таронта (Канада) Згуртаваньне Беларусаў Канады адзначала 500- гадовы юбілей ад дня нараджэньня Ф. Скарыны. Была зладжаная вялікая выстаўка, якая ўлучала гэтакія аспекты: партрэты

Скарыны, Скарына ў Падуі, гравюры й друкі Скарыны, пасьядоўнікі й Скарыніяна. Даклады пра Ф. Скарыну ў ангельскай мове прачытала сп-ня Івонка Сурвілла, а беларускамоўны даклад прачытала д-р. Раіса Жук-Грышкевіч.

27-29 верасьня — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане адбылася канфэрэнцыя прысьвечаная 500-годзьдзю ад дня нараджэньня Ф. Скарыны. На канфэрэнцыі прысутнічалі навукоўцы з Англіі, Польшчы, Заходняй Нямецчыны, Ізраілю, Францыі, ЗША, Гішпаніі, Бэльгіі й Канады. Даклад пра жыцьцё й дзейнасьць Скарыны ды ягоную эпоху чытаў праф. Джэймс Дынглі; іншыя даклады рабілі: праф. А. Баршчэўскі з Варшавы, Алег Латышонак з Кракава, д-р. Л. А. Г'юс з Рэдынскага ўнівэрсытэту (Англія), праф. Пол Ёэкслер з Ізраілю, праф. Арнольд Макміллін і а. Надсон зь Лёндану.

Ад 30 кастрычніка да 4 лістапада — у Вашынгтоне праходзіў 3-ці Сузьветны Кангрэс Дасьледнікаў Савецкага Саюзу і Ўсходняй Эўропы. Асобная сэсія была прысьвечаная тэме «Даляглядны беларускіх дасьледваньняў. . .» У гэтай сэсіі былі прачытаны рэфэраты: Вітаўт Кіпель — «Дасьледніцкая дзейнасьць АН БССР, БІНІМу ды Англа-Беларускага Таварыства»; Ян Запруднік — «Беларуская гісторыяграфія сёньня»; Віктар Сянкевіч — «Этнагенэз беларускага народу ў сьвятле навішых дасьледваньняў». У сэкцыі «Кнігаведа ў СССР» Зора Кіпель прачытала рэфэрат на тэму «Разьвіцьцё кнігаведы ў БССР». У сэкцыі «Кнігаведа ў Ўсходняй Эўропе», якую кіраваў Вітаўт Кіпель, былі зробленыя паралелі паміж кніжнай прадукцыяй Беларусі сёньня, у мінулым ды прадукцыяй колькіх усходняэўрапейскіх краінаў. Беларускаю сэкцыю кіравалі праф. Т. Бэрд і д-р Маргарыта Бэтц.

Кастрычнік — У Нью-Ёрку й ваколіцах пачаліся лекцыі для беларускай моладзі з мэтай азнаямленьня яе з гістарычнай спадчынай і культурай беларускага народу. Кіруе праграмай лекцыяў Вячаслаў Станкевіч, а адбыліся ўжо лекцыі на тэмы: Беларускае кнігадрукаваньне, Беларуска спадчына ў Амэрыцы, Асноўныя мамэнты гісторыі Беларусі, Рэлігія на Беларусі. Дакладчыкі лекцыяў: а. Надсон, д-р Віктар Сянкевіч, сп-ня Зора Кіпель, д-р Вітаўт Кіпель і д-р Ян Запруднік.

20-га студзеня — на сэмінары, які спансараваў Ратгерскі Універсітэт у г. Ньюарку (штат Нью Джэрзі) Вітаўт Кіпель зрабіў рэфэрат на тэму «Пачаткі дэзінфармацыі пра беларускую групу ў ШША».

8 лютага — адбылася канфэрэнцыя этнічных групаў штату Ню Джэрзі ў гарадзкім каледжы гораду Джэрзі Сіты, на якім Вітаўт Кіпель прачытаў даклад на тэму «Інтэлектуальныя рэсурсы беларусаў Амэрыкі».

5 красавіка — у г. Морыстаўн (штат Нью Джэрзі) адбылася канфэрэнцыя й выстаўка на тэму «Этнічныя партрэты штату», якую спансаравала штатнае міністэрства асьветы. Удзел у імпрэзе ад беларускае групы штату ўзяла мастачка, сп-ня Тамара Кольба.

12-13 красавіка — у Бруксдэйльскім штатным каледжы (штат Нью Джэрзі, акруга Оушэн) адбылася канфэрэнцыя й выстава этнічнага мастацтва штату. Былі прачытаныя даклады: сп-ні Галіны Русак — «Тэхналёгія лёну на Беларусі», сп-ні Тамары Кольба — «Тэхналёгія рабленьня паясоў», і сп-ні Надзі Кудасавай — «Беларускае ткацтва». Выстаўка складалася з мастацкіх вырабаў беларускіх умельцаў штату Нью Джэрзі.

15 красавіка — у Ратгэрскім штаным універсітэце ў г. Нью Брансўіку (штат Нью Джэрзі) адбылася канфэрэнцыя прысьвечаная разгляду школьных падручнікаў у дачыненні падаваньня матар'ялаў вучням сярэдніх школаў пра Ёсходнюю Эўропу. Праблему Беларусі ў амэрыканскіх школьных падручніках ды дэзінфармацыю аб беларусах аналізаваў Вітаўт Кіпель.

18-20 красавіка — у Атаве (Канада) адбыўся гадавы «Фэстываль Бацькаўшчынаў», у якім бралі ўдзел беларускія арганізацыі ды была зладжаная выстаўка прысьвечаная Ф. Скарыну. Беларускай каардынатарам фэстывалу была сп-ня Івонка Сурвілла.

24 красавіка — штат Міннэсота ў г. Монтысэлло ўшанаваў доктара Мітрафана Смаршчка, беларуса, за адданую даўгагадовую працу, назваўшы ягоным прозьвішчам корпус новазбудаванага штатнага шпіталю.

6 травеня — у Лёндане адчынілася выстаўка беларускага мастака зь Беласточчыны, Лёніка Тарасэвіча. Мастак таксама наведаў Бібліятэку імя Ф. Скарыны, дзе прачытаў даклад аб сваёй творчасці.

10-11 травеня — у г. Каламазу (штат Мічыган) адбылася канфэрэнцыя амэрыканскіх дасьледнікаў сярэднявечча. Сп-ня Зора Кіпель чытала рэфэрат на тэму «Беларуская вэрсія 'Аповесці аб Трышчану.'»

Ад 22 травеня да 1 чэрвеня — у Чыкага адбылася міжнародная філіяталістычная выстаўка, у якой прымалі ўдзел беларусы. Гэтаксама ў Чыкага ў часе выстаўкі быў прачытаны Багданам Паўкам даклад на тэму «Гісторыя філіяталістыкі ў Беларусі».

29-30 травеня — Вітаўт Кіпель браў удзел у гадавым зьездзе Асацыяцыі Дасьледваньня Прыбалтыкі ў г. Мэдысан (штат Ёісконсын).

29 чэрвеня — Сп-ня Зора Кіпель чытала рэфэрат аб стане кампютарнае каталёгізацыі кірылічных друкаў, улучна з друкамі беларускімі, у Чыкага на зьездзе Амэрыканскае Асацыяцыі Бібліятэкароў.

2-6 ліпеня — беларускі маладзевы танцавальны гурток «Васілёк» браў удзел у адзначэньні стагодзьдзя Статуі Свабоды ў Нью-Ёрку.

Ад 30 жніўня да 1-га верасьня — у Кліўлендзе адбылася 17 Сустрэча Беларусаў Паўночнае Амэрыкі. У часе сустрэчы адбылася канфэрэнцыя прысьвечаная юбілею газэты «Наша Ніва» — Раіса Жук-Грышкевіч: «Наша Ніва й нацыянальнае адраджэньне»; Вітаўт Кіпель: «Эміграцыя й Наша Ніва»; Вера Рыч: «Наша Ніва й адраджэньне беларускай паэзіі»; Балеслаў Грабінскі: «Успаміны пра нашаніўскія часы»; Ян Запруднік: «Наша Ніва як крыніца нацыянальнага ўзбагачэньня», ды таксама дадатковыя рэфэраты сп-ні Жук-Грышкевіч аб Алёйзе Цётцы, ды Веры Рыч аб насьледзтвах Чарнобылю на Беларусі.

28 верасьня — у Таронта (Канада) былі адзначаныя ўгодкі нараджэньня й сьмерці Алёйзы Пашкевіч (Цёткі). Даклад пра А. Цётку чытала д-р Раіса Жук-Грышкевіч.

17-18 кастрычніка — пры Макмастэрскім універсітэце ў г. Гамільтон (Канада) адбылася міжнародная канфэрэнцыя пра «Славянскі Нацыяналізм», на якой прачытаў рэфэрат праф. Арнольд МакМіллін на тэму «Русыфікацыя ды ейныя апанэнты ў новай беларускай літаратуры».

Ад 18 да 20 кастрычніка — у Нью Ёрку адбыўся Славянскі Фэстываль, у часе якога апрача выставак і канцэртаў адбылася канфэрэнцыя на тэму «Амэрыканскія славяне ў пошуках вызначэньня свае культурнае спадчыны». Ад беларусаў у канфэрэнцыі браў удзел В. Кіпель з дакладам на тэму «Славяназнаўства ў амэрыканскіх школьных праграмах (на прыкладзе Беларусі)».

Кастрычнік-Студзень — у Монашскім універсітэце ў Мэльбурне (Аўстралія) адчынілася выстаўка беларускай кнігі. Выстаўку арганізаваў факультэт славянскіх моваў з удзелам праф. Марвана ды пры супрацоўніцтве мясцовай беларускай грамады (сп. сп. М. Нікан і М. Скабей). На выстаўцы былі паказаныя каля 200 кніжак выдрукаваных

у БССР і за межамі Беларусі. Гэткага памеру беларуская выстаўка — першая ў Аўстраліі.

18-19 кастрычніка — беларусы ўдзельнічалі ў міжнароднай мастацкай і этнічнай выстаўцы ў г. Чыкага.

19-31 кастрычніка — у г. Вэляндзе (прав. Антарыё, Канада) адбывалася мастацкая выстаўка ў праграме французскамоўных школаў правінцыі. Беларускіх мастакоў на выстаўцы рэпрэзэнтавала мастачка Івонка Сурвілла.

26 кастрычніка — у Беларускім Грамадскім Цэнтры ў Таронта была адчыненая выстаўка, прысьвечаная юбілею газеты «Наша Ніва».

Ад 20 кастрычніка 1986 году да 18 чэрвеня 1987 году — у Лёндане адбыўся 21-шы курс беларусаведы, на якім было прачытана каля дзесятка лекцыяў.

Кастрычнік-лістапад 1986 г. — У Чыкага, дзякуючы дзейнасьці Беларускага Каардынацыйнага Камітэту, беларусы бралі ў гадавым этнічным ды каляднім фэстывалях у Чыкагскім Музеі Навукі й Індустрыі.

4 лістапада — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане адбыўся сымпозіум, прысьвечаны 100-годзьдзю ад дня нараджэньня Зьмітрака Бядулі й Алеся Гаруна. Былі прачытаныя даклады: Арнольд МакМіллін — «Ад імпрэсіянізму да рэалізму: проза Зьмітрака Бядулі»; Вера Рыч — «Паэзія Зьмітрака Бядулі й Алеся Гаруна»; Джэймс Дынглі — «Проза Алеся Гаруна».

18 лістапада — у гарадскім унівэрсытэце ў Нью Ёрку адбыўся літаратурны вечар беларускага пісьменьніка Віктара Казька.

20-23 лістапада — у г. Нью Арлеан (штат Люізіяна) адбылася 18-тая гадавая канфэрэнцыя Амэрыканскае Асацыяцыі Славянаведаў. На беларускія тэмы былі прачытаныя даклады: Вітаўт Кіпель — «Беларускія кнігазборы ў амэрыканскіх унівэрсытэцкіх бібліятэках»; Зора Кіпель — «Раньнія беларускія друкі ў кнігазборах амэрыканскіх бібліятэкаў»; Майкель Урбан — «Эліта БССР».

Сп-ня Тамара Кольба — у 1986 годзе ўдзельнічала ў выстаўках у Алясцы, Нью Ёрку й Нью Джэрзі.

1987

3 студзеня — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане меў даклад праф. А. Баршчэўскі аб дзейнасьці БКГТ на Беласточчыне.

Ад 7 да 10 студзеня — у Мэльбурне (Аўстралія) адбывалася 7-ая Сустрэча Беларусаў Аўстраліі. Асноўны даклад на сустрэчы быў прачытаны сп. Міколам Ніканам на тэму «Беларуская эміграцыя й ейная будучыня».

Ад 18 студзеня да 12 лютага — у Амэрыцы знаходзіўся Апостальскі Візытатар для Беларусаў каталікоў у дыяспары, айцец Аляксандар Надсон. А. Надсон меў некалькі сустрэчаў з шырэйшым беларускім грамадзтвам у большых беларускіх асяродка і зрабіў некалькі дакладаў аб дзейнасьці Беларускае Бібліятэкі ў Лёндане.

31 студзеня — Беларускі маладзёжны танцавальны гурток «Васілёк» выступаў у Цэнтры Мастацтваў імя Лінкольна ў Нью Ёрку.

10 сакавіка — у Нью Ёркскай Публічнай Бібліятэцы адбылося прыняцьцё ў гонар пачынальнікаў Славянскага Аддзелу Бібліятэкі — былога дырэктара Славянскага Аддзелу, д-ра Аўрама Ярмалінскага й былога пасла ЗША ў Маскве, Джорджа Кенана. Ад беларусаў у акадэміі ўзялі ўдзел спадарства Зора й Вітаўт Кіпелі. На прынагодна арганізаванай выстаўцы рэдкіх друкаў быў фрагмэнт праскага выданьня Ф. Скарыны.

14 сакавіка — праф. Т. Бэрд даў лекцыю сябром Арганізацыі Беларуска-Амэрыканскае Моладзі аб жыцьці й дзейнасьці беларускае нацыянальнасьці ў Польшчы. Лекцыя адбылася ў г. Ратэрфордзе (штат Нью Джэрзі).

Ад 22 да 28 сакавіка — у Саўт Рывэры (штат Нью Джэрзі) адбывалася чародная гадавая выстаўка мастацтва й народнага ўмельства. У выстаўцы бралі ўдзел каля 60-х беларускіх мастакоў і ўмельцаў.

27-28 сакавіка — Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне й танцавальны гурток «Васілёк» узялі ўдзел у Славянскім Фэстывалі ў штаце Пэнсільванія.

Сакавік-каравік — у галярэі СОГО-20 у Нью Ёрку адбывалася выстаўка абразоў мастачкі Галіны Русак.

8-10 травеня — у Атаве (Канада) адбыўся 8-ы гадавы «Фэстываль Бацькаўшчынаў». Беларусы бралі ўдзел у выстаўках і мастацкіх паказах ды таксама беларускі ўмелец Мікола Шуст з Канады зладзіў выстаўку сваіх твораў, пераважна інкрустацыю саломкай.

15 травеня — у Нью Ёрку ў мастацкай галярэі Дамондта, а 16-га травеня ў галярэі Торпа адчыніліся выстаўкі абразоў беларускага мастака зь Беласточчыны, Лёніка Тарасэвіча.

16 травеня — спадарыні Н. Кудасава, Т. Кольба й А. Шульжыцкая рэпрэзэнтавалі беларускае ўмельства — пляценьне, ткацтва — на штатным фэстывалі народных умельцаў у Каледжы Гласборо (штат Нью Джэрзі).

23 травеня — у Таронта (Канада) адбыўся сымпозіум на тэму «Трагедыя Беларусі ў выніку чарнобыльскай ядзернай катастрофы». 3 дакладамі выступалі: інж. У. Шарапаў — «Радзінцы з чарнобыльскае аварыі»; д-р Барыс Рагуля — «Мэдычныя наступствы катастрофы».

Травень — у Вене (Аўстрыя) адбылася міжнародная выстаўка філіяталістаў. Беларускі філіяталістычны стэнд (арганізатар сп. Багдан Паўкэ) здабыў залаты медаль.

23 чэрвеня — у Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва, амэрыканскі дасьледнік кіраўнічага апарату БССР, сп. Майкель Урбан зрабіў рэфэрат на тэму «Стратыфікацыя й рухомасьць эліты Камуністычнае партыі БССР». Кіраваў сэсію праф. Т. Бэрд.

8 жніўня — у Глен Спэй (штат Нью Ёрк), на беларускім адпачынкавым селішчы, адбыўся канцэрт зрыхтаваны ведамай беларускай дзяржаўнай сцэны, сп-няй Ірэнай Цупрык. Канцэрт адлюстроўваў здабыткі беларускае музыкі й літаратуры ў дыяспары.

12-13 верасьня — у парку Свабоды, г. Джэрзі Сіты (штат Нью Джэрзі), адбыўся 9-ты гадавы фэстываль народнага мастацтва нацыянальнасьцяў штату. Беларуская група выдзялялася сёлета асаблівым багацьцем выставак, нацыянальнай кухняй ды дэманстраваньнем працы народных умельцаў.

16 верасьня — у Нью Ёрку адбылася сустрэча беларускае грамады з праф. А. Баршчэўскім і А. Барташэвічам з Варшаўскага ўнівэрсытэту.

27 верасьня — Вітаўт Кіпель і Зора Кіпель зрабілі даклады аб плянах і дзейнасьці БІНІМу ў Беларускай Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане.

27 верасьня — у Таронта (Канада) адбылася акадэмія прысьвечаная 100-гадоваму юбілею ад дня нараджэньня Алеся Гаруна. Даклад чытаў пісьменьнік Кастусь Акула.

Верасень — у Нью Ёрскай Публічнай Бібліятэцы адчынілася выстаўка рэдкай славянскай кнігі. Беларускія выданьні былі рэпрэзэнтаваныя фрагмэнтам скарынаўскага друку, колькі віленскіх выданьняў, а з навейшых «Смык Беларускі» Ф. Багушэвіча ды іншыя.

Ад 19 да 24 кастрычніка — у Нью Ёрку адбываўся фэстываль славянскае спадчыны, у якім беларуская група ўзяла чынны ўдзел.

15-18 кастрычніка — у г. Кінгстане (штат Пэнсільванія), адбываўся этнічны фэстываль усходняе Пэнсільваніі. У выстаўках і ў мастацка-эстрадных выступах бралі ўдзел і беларусы. Аджазныя за беларускі ўдзел былі Галіна й Анатоль Кучуры.

19 кастрычніка — у селішчы «Полацак» (каля Кліўленду) адбылася сустрэча Аляксандра Баршчэўскага й Альбэрта Барташэвіча з варшаўскага ўнівэрсытэту зь беларускім грамадзтвам.

5-8 лістапада — у Бостане адбывалася гадавая канфэрэнцыя Асацыяцыі Амэрыканскіх Славістаў, на якой сп-ня Зора Кіпель зрэфэравала праблему кампютарнае каталёгізацыі славянскіх кірылічных друкаў, ілюструючы прыкладамі беларускіх кнігаў.

15 лістапада — у г. Саўт Рывэр (штат Нью Джэрзі) адбыўся літаратурны вечар у гонар 75-цігодзьдзя беларускага паэта Янкі Золака (Антоня Даніловіча).

25 лістапада — д-р Барыс Рагуля прачытаў рэфэрат на Вэстэрнскім Унівэрсытэце ў Канадзе.

Ад 27 лістапада 1987 году да 3 студзеня 1988 году — беларускія арганізацыі гораду Чыкага бралі ўдзел у гадавым фэстывалі этнічнае творчасьці ды ў Каляднім фэстывалі, які ладзіць штагоду Чыкагскі Музей Навукі й Індустрыі.

16 сьнежня — сп-ня Галіна Русак прачытала даклад на Ратгерскім Унівэрсытэце (штат Нью Джэрзі) аб вытворчасьці слупкіх паясоў.

Ад 5-га лістапада 1987 да 19-га травеня 1988 году — у Лёндане адбываўся сэмінары беларусазнаўства, на якім было прачытана панад дзесяць дакладаў на беларускія тэмы.

Ад 1-га сьнежня 1987 г. да 25 студзеня 1988 году — у Канадзкім Музеі Цывілізацыі (г. Атава) адбывалася міжнародная выстаўка пад назовам «Аўтапартрэт». Беларусы былі прадстаўленыя абразамі беларускіх мастакоў. Каардынатарам беларускае сэкцыі была ведамая беларуская мастачка, сп-ня Івонка Сурвілла.

У гэтым годзе ўсе беларускія праваслаўныя й каталіцкія прыходы й асяродкі адзначалі ўрачыста 1000-годзьдзе прыняцця хрысьціянства на беларускіх землях. Апрача гэтага беларускія дасьледнікі бралі ўдзел у шмат якіх міжнародных канфэрэнцыях і сустрэчах прысьвечаных гэтай падзеі. Адзначэньне гэтае падзеі беларуска-амэрыканскімі асяродкамі было таксама зарэгістраванае ў Кангрэсавых Запісах.

2-га студзеня — сп-ня Галіна Русак рабіла даклад на тэму «Слудзія паясы — разьвіцьцё вытворчасці й арнамэнтацыя» у Беларускім Грамадзкім Цэнтры ў г. Гайленд Парк (штат Нью Джэрзі)

20-21 студзеня — у Нью Ёрку адбылася амэрыканска-савецкая канфэрэнцыя на тэму «Талстой і Амэрыка», якую арганізавала Амэрыканская Асацыяцыя Навуковых Таварыстваў. З амэрыканскага боку ўдзел у канфэрэнцыі бралі прадстаўнікі з панад дзесяціх унівэрсытэтаў і навуковых установаў, а з савецкага боку каля дзесятка навукоўцаў з АН СССР, пераважна з Масквы. Да ўдзелу ў канфэрэнцыі былі таксама запрошаныя ды ўзялі ўдзел прадстаўнікі БІНІМу, праф. Том Бэрд і д-р Вітаўт Кіпель. Тэма беларускіх удзельнікаў была: «Аналіз архіваў Ўільяма Фрэя». Праф. Бэрд канцэнтравана ўся на перапісы У. Фрэя з талстоўцамі, а д-р Кіпель на ліставаньні У. Фрэя з калегамі ў Беларусі.

23 студзеня — у Мэльбурне (Аўстралія) адбыўся вечар прысьвечаны памяці Алеся Салаўя. Даклад пра паэта меў Мікола Скабей.

Ад 13 лютага да 3 сакавіка — у Адэляйдзе (Паўднёная Аўстралія), у музэі этнічных культураў адбывалася беларуская этнаграфічна-мастацкая выстаўка.

Ад 13 да 27 сакавіка — у Саўт Рывэры (штат Нью Джэрзі) адбывалася 15-тая гадавая выстаўка беларускіх мастакоў і вырабаў народных умельцаў. На выстаўцы бралі ўдзел каля сотні асобаў ды быў выдадзены спэцыяльны каталёг.

Ад 15 да 17 красавіка — у г. Коледж Сіты (штат Пэнсільванія) адбыўся 10-ты гадавы фэстываль славянскага мастацтва. Удзельнічалі таксама й беларусы (БАЗА, каардынатар сп-ня Раіса Станкевіч).

16 красавіка — сп-ня Зора Кіпель зрабіла даклад на тэму «Роля амэрыканскіх бібліятэкаў у перахоўваньні этнічных культураў» на гадавым зьездзе Асацыяцыі Амэрыканскіх Славістаў Усходняга Ўзьбярэжжа ў Олбаны (штат Нью Ёрк).

24 красавіка — у г. Гайленд Парк (штат Нью Джэрзі) адбылася ўрачыстая акадэмія прысьвечаная 150-цігодзьдзю ад дня нараджэньня Кастуся Каліноўскага. Даклад аб К. Каліноўскім прачытала сп-ня Галіна Русак.

Ад 16 да 28 травеня — у Вашынгтоне адбывалася міжнародная канфэрэнцыя прысьвечаная 1000-годзьдзю прыняцця хрысьціянства на ўсходня-славянскіх землях. Ад беларусаў на канфэрэнцыі бралі ўдзел: праф. Том Бэрд, айцец Аляксандар Надсон і сп. Гай Пікарда. Беларускія дакладчыкі адзначалі уплывы хрысьціянства на разьвіцьцё беларускае культуры: друку, музыкі, літаратуры. Сп. Пікарда і праф. Бэрд мелі таксама даклады на гэтую тэму ў беларускіх асяродках Чыкага й Нью Ёрку.

29 травеня — у Нью Ёрку ў БІНІМе айцец А. Надсон рабіў даклад аб пашырэньні беларускіх выдавецтваў на Беларусі ў 16-17 стагодзьдзях.

5 чэрвеня — у Нью Ёрку ў БІНІМе сп-ня Зора Кіпель мела даклад на тэму «Аповесць аб Трышчане ды іншая перакладная літаратура ў 16-тым стагодзьдзі». Даклад быў дапасаваны да выхаду з друку ў ангельскім перакладзе беларускае вэрсіі Трыстану ў перакладзе Зоры Кіпель.

15 чэрвеня — у Мэльбурне (Аўстралія) адбывалася канфэрэнцыя прысьвечаная разьвіцьцю Расейскае Імпэрыі. Д-р Зэнон Когут насвятляў стан Беларусі ды Украіны пад расейскім панаваньнем.

Чэрвень — Праф. Том Бэрд узяў удзел, як прадстаўнік Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў канфэрэнцыі прысьвечанай 30-цігодзьдзю Беларускага Літаратурнага Згуртаваньня «Белавежа» ў Беласточчыне.

1 ліпеня — у г. Пэрт (Заходняя Аўстралія) адбыўся вечар прысьвечаны ўгодкам сьмерці Янкі Купалы. Даклад пра творчасць паэта прачытаў сп. М. Раецкі, малодшы.

11 ліпеня — ведамы беларускі мастак зь Беласточчыны, Лёнік Тарасэвіч, меў лекцыю аб беларускім мастацтве ў Ратгерскім штатным унівэрсытэце (г. Нью Брансуік, штат Нью Джэрзі)

20 жніўня — у Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва Вітаўт і Зора Кіпель чыталі рэфэрат на тэму «Беларускія кнігазборы ў Фінляндыі й Швэцыі».

3-5 верасьня — адбылася 18-тая Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі ў г. Таронта (Канада). Сустрэча была прысьвечаная 400-годзьдзю Статуту Вялікага Княства Літоўскага, 150-цігодзьдзю ад дня нараджэньня Кастуся Каліноўскага і 1000-годзьдзю прыняцця

хрысьціянства на Беларусі. На Сустрэчы былі прачытаныя гэтакія рэфэраты: «400-годзьдзе Літоўскага Статуту» (Васіль Пляскач); «Пытаньне рэлігіі ў Статуце» (Алеся Кіпель); «Сучасны стан у Беларусі (Ян Запруднік). У часе Сустрэчы таксама адбывалася выстаўка беларускага мастацтва.

Верасень — Ведамы беларускі пісьменьнік зь Беластоцчыны, Сакрат Яновіч, адведаў беларускія асяродкі Канады й ЗША ды прачытаў некалькі рэфэратаў аб беларускай літаратуры ды ягонай творчасці.

1-2 кастрычніка — у Лёндане ў Бібліятэцы імя Ф. Скарыны адбылася міжнародная канфэрэнцыя прысьвечаная 1000-годзьдзю хрысьціянства на Беларусі. З дакладамі выступалі: Джэймс Флін і Мацей Сякерскі (ЗША), Арнольд МакМіллін, Вера Рыч, а. А. Надсон, Міхал Гедройц, Гай Пікарда й Джэймс Дынглі (Ангельшчына), Мікола Давідзюк (Лодзь) і Антон Мірановіч (Беласток).

7 кастрычніка — у Нью Ёрку ў бібліятэцы ААН адбыўся Беларускі Вечар, на якім выступалі прадстаўнікі БССР ды былі высветленыя два беларускія фільмы.

19 лістапада — у Нью Ёрку БІНІМ ладзіў адзначэньне 85-тых угодкаў ад дня нараджэньня ведамае беларускае паэтка Натальлі Арсеньневай. З дакладамі выступалі: Вітаўт Кіпель, Антон Шукелойць, Ян Запруднік і Ірэна Цупрык.

Лістапад-сьнежань — беларускія арганізацыі г. Чыкага бралі ўдзел у гадавым этнічным і каляднім фэстывалях гораду.

Сьнежань — Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне брала ўдзел у гадавым фэстывалі славянскіх культураў у штаце Нью Ёрк.

Восень — у Чыкага ў літоўскім музэі адбывалася выстаўка паштовых марак краінаў Усходняе Эўропы. Арганізатар беларускае выстаўкі, сп. Багдан Паўкэ, быў узнагароджаны залатым мэдалём.

Ад 12 да 15 студзеня — адбывалася 8-ая Сустрэча Беларусаў Аўстраліі ў г. Сьдні. Даклад аб сучасным палітычным стане ў БССР прачытаў Мікола Нікан.

4 лютага — у Этнічным Цэнтры «Айронбаўнд» у г. Ньюарку (штат Нью Джэрзі), д-р Вітаўт Кіпель меў даклад на тэму «Амэрыканскае эміграцыйнае законадаўства ў дачыньні да малых нацыянальных групаў».

20 сакавіка - 3 красавіка — у Чыкага ў Культурным Цэнтры імя Рычарда Дэйлі адбылася беларуская выстаўка «Эмігранты: фатаграфіі, краявіды гарадоў Беларусі». Арганізатарамі выстаўкі былі семі Рамукоў, Жызьнеўскіх і Вяленісаў.

18-19 сакавіка — у Таронта адбылася канфэрэнцыя прадстаўнікоў беларускіх арганізацыяў Канады, якая была арганізаваная Каардынацыйным Камітэтам Беларусаў Канады з падтрымкай Міністэрства Шматкультуралізму. Каардынатарам канфэрэнцыі была д-р Раіса Жук-Грышкевіч. На канфэрэнцыі былі адчытаныя рэфэраты: «Арганізацыйнае разьвіцьцё, Удзел моладзі ў этнічных рухах, Ажыўленьне заціхнуўшых арганізацыяў» (чыталі прадстаўнікі Міністэрства Шматкультуралізму — Расэл Бартон, Джуды Пол і Эльвіра Санчэз дэ Маліцкі), а таксама «Узгадаваньне лідэраў этнічных рухаў» — д-р Вітаўт Кіпель і «Захаваньне й перадацьцё беларускае этнічнае спадчыны ў Канадзе» — сп. Ганы Гасан. У часе канфэрэнцыі дзеіла вялікая выстаўка беларускага мастацтва.

25 сакавіка - 1 красавіка — дзеіла ў Саўт Рывэры (штат Нью Джэрзі) гадавая мастацкая выстаўка, каардынатарам якое была сп-ня Ірэна Рагалевіч-Дутко. У выстаўцы бралі ўдзел каля 70-х беларускіх мастакоў і ўмельцаў.

Ад 30 сакавіка да 3 красавіка — у Лёндане адбывалася міжнародная канфэрэнцыя на тэму «Дасучаснае й сучаснае нацыянальнае атоесамленьне ў Расеі, СССР ды ва Ўсходняй Эўропе». Беларускі рэфэрат, які называўся «Мова й атоесамленьне ў БССР», чытаў сп. Раман Салчанік.

31 сакавіка — д-р Ян Запруднік чытаў рэфэрат на тэму «Сучаснае адраджэньне ў Беларусі» у Ўкраінскім Культурным Цэнтры у Чыкага.

1 красавіка — сп. Зора Кіпель і Вітаўт Кіпель узялі ўдзел у канфэрэнцыі бібліятэкароў усходняга ўзьбярэжжа Амэрыкі у Дыкенсонскім Унівэрсытэце ў гор. Карлайл, штат Пэнсільванія. Беларускія ўдзельнікі чыталі рэфэраты ў сэкцыях: «Нацыянальныя рухі ў СССР» і «Тэксталёгія славянскіх і беларускіх рукапісных тэкстаў».

6 красавіка — на ўніверсытэце імя Ляёлі ў Чыкага праф. Том Бэрд прачытаў лекцыю на тэму «Уплыў Хрысьціянства на Беларускаю Нацыянальную Культуру».

9-10 травеня — адбывалася ў Парыжы канфэрэнцыя прысьвечаная палітычнаму разьвіцьцю СССР пад назовам «Дэмакратычная альтэрнатыва ў Савецкім Блёку.» Ад беларусаў у канфэрэнцыі браў удзел Міхась Наўмовіч, які ў дадатак да свайго рэфэрату аб гістарычным стане Беларусі, прачытаў прысланы д-рам Янам Запруднікам рэфэрат аб сучасным палітычным адраджэньні ў БССР.

19 травеня — у Бруксэлі (Бэльгія) інж. Янка Жучка браў удзел у міжнароднай канфэрэнцыі інжынераў. Я. Жучка прадставіў даклад на тэму «Стальныя канструкцыі і пажары». Перад тым Я. Жучка меў даклад у асацыяцыі інжынераў на тэму «Новае ва ўжываньні сталі ў будаўніцтве».

Ад 2-га да 4-га чэрвеня — на Лявальскім Універсытэце ў Мантрэалі (Канада) адбываўся гадавы кангрэс канадзкіх навуковых таварыстваў, у праграме якога Згуртаваньне Канадзкіх Славістаў правяло сэсію прысьвечаную беларускай культуры. Былі прачытаныя даклады: д-р Зіна Гімпелевіч — «Уладзімер Караткевіч і ягоны ўплыў на сучаснае беларускае адраджэньне», Івонка Сурвілла — «Нацыянальная сымболіка і тэматыка ў сучасным мастацтве Беларусі» і Марыя-Паўла Сурвілла-Вахман — «Уплыў музычнага выканаўцы на эвалюцыю і ўспрыманьне народнага музычнага мастацтва: прыклад беларускага сьпевака.»

10 чэрвеня — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане былі прачытаныя два рэфэраты дасьледнікамі зь Беласточчыны: Антон Мірановіч чытаў даклад на тэму «150-годзьдзе Расейскай Праваслаўнай Царквы ў Беларусі», сп. Яўген Мірановіч на тэму «Адносіны польскіх уладаў да беларусаў у пэрыядзе ад 1944 да 1980 году.» Сустрэча зь беларускімі дасьледнікамі была арганізаваная Згуртаваньнем Беларусаў у Вялікабрытаніі.

16-29 чэрвеня — беларускі маладзёжны танцавальны ансамбль «Васілёк» з Амэрыкі даў больш за дзесяць канцэртаў на Беласточчыне.

23-24 верасьня — адбыўся II-ы гадавы фэстываль народнага мастацтва й культуры ў Парку Свабоды ў г. Джэрзі Сіты (штат Нью Джэрзі). Беларускія арганізацыі й прыходы, мастацкія калектывы забясьпечылі пасьпяховы ўдзел групы ў фэстывалі.

17 верасьня — у Лёндане ў доме Марыянаў адбыўся вечар ушанаваньня ангельскае паэтыкі, ведамае перакладніцы беларускае паэзіі ў ангельскую мову, сп-ні Веры Рыч. Галоўны дакладчык быў а. А. Надсон, ды выступаў таксама прысутны госьць з БССР, прафэсар Адам Мальдзіс.

Верасень — у горадзе Ляймэне (Нямеччына), на працягу месяца верасьня адбываўся тыдзень беларускай культуры, арганізаваны Інстытутам Беларускаедаў у г. Ляймэне.

5-га кастрычніка — у Нью Ёрку ў Штатным Універсытэце адбыўся аўтарскі вечар беларускага паэта Генадзя Бураўкіна ды даклад беларускага рэжысэра Віктара Дашука. Вечар быў арганізаваны прафэсарам Томам Бэрдам.

6-га кастрычніка — у Бібліятэцы ААН у Нью Ёрку адбыўся паказ двух беларускіх фільмаў ды выступленьне Віктара Дашука, заслужанага дзеяча мастацтва БССР.

6-8 кастрычніка — у Украінскім Культурным Цэнтры ў Чыкага адбывалася выстаўка марак народаў Усходняе Эўропы. Беларускі стэнд быў арганізаваны ведамым спэцыялістам беларускае філіяталі сп. Багданам Паўкэ.

12-15 кастрычніка — адбыўся этнічны фэстываль у г. Кінгстане (штат Пэнсільванія). Беларусы бралі ўдзел у выстаўках ды на сцэне выступаў маладзёжны танцавальны ансамбль «Васілёк». Адказнымі за беларускі ўдзел у фэстывалі былі Галіна й Анатоль Кучуры.

14 кастрычніка — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане выступіў з дакладам праф. Ул. Анічэнка, загадчык Катэдры Гомельскага Дзяржаўнага Універсытэту. Доклад праф. Анічэнка быў на тэму тэматыкі сучасных дасьледваньняў у БССР.

4 лістапада — у БІНІМе ў Нью Ёрку адбылося паседжаньне з мэтай абмеркаваньня нядаўна перад тым выйшаўшай кнігі д-ра В. Тумаша «Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны.»

Ад 9-га лістапада 1989 г. да чэрвеня 1990 году — у Лёндане, у бібліятэцы імя Ф. Скарыны адбываўся чародны сэмінары зь беларусазнаўства. У сэмінары былі чытаная лекцыі гэткімі дасьледнікамі: праф. Арнольд МкМіллін, д-р. Ц. Семашка, сп-ня Н. Тайляр, сп-ня Н. Кэрэчук, ды сп. Джым Дынглі.

Ад 14 лістапада да 9 сьнежня — у Нью Ёрку ў галырэі СОГО-20 адбывалася выстаўка беларускай мастацкі сп-ні Галіны Русак.

24 лістапада 1989 г. да 1 студзеня 1990 г. — беларусы ўдзельнічалі ў чародным фестывалі народнага мастацтва й калядных звычаяў у Чыкага. Фэстываль быў арганізаваны Чыкагскім Музэям Навукі й Індустрыі.

15 сьнежня — у Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага ў Нью Ёрку адбыўся даклад сп-ні Вацлавы Вярбоўскай (зь Менску) аб працы тэатральных дасьледнікаў у Беларусі.

15 сьнежня — у Лёндане ў Бібліятэцы імя Ф. Скарыны госьці зь Беларусі д-р. А. Аксамітаў і ягоная жонка д-р. Л. Малаш выступілі з дакладамі пра сучасны стан беларускае мовы й фальклёру ў БССР;

1990

18 лютага — у беларускай каталіцкай царкве Хрыста Збаўцы ў Чыкага быў адзначаны 500-гадовы юбілей ад дня нараджэньня Францішкі Скарыны.

9 сакавіка — у г. Сарасота (штат Флёрыда) сп. Зора Кіпель чытала рэфэрат на тэму «Асоба Трыстана ў беларускай вэрсіі Аповесці аб Трышчане» на канфэрэнцыі Амэрыканскіх Дасьледнікаў Гісторыі й Літаратуры Пары Рэнэсансу.

Ад 11 да 18 сакавіка — у г. Саўт Рывэры (штат Нью Джэрзі) адбывалася 17-ая гадавая выстаўка беларускіх мастакоў і ўмельцаў.

18 сакавіка - красавік — у г. Чыкага ў Культурным Цэнтры імя Рычарда Дэйлі адбылася выстаўка прысьвечаная 500-гадоваму юбілею ад дня нараджэньня Ф. Скарыны.

Ад 30 красавіка да 4 травеня — адбылася ў Рыме канфэрэнцыя на тэму «Асновы гістарычных і культурных традыцыяў у Цэнтральна-ўсходняй Эўропе: Беларусь, Літва, Польшча, Украіна.» У канфэрэнцыі ўзялі ўдзел прадстаўнікі чатырох народаў, што ўваходзілі ў былую Рэч Паспалітую. Канфэрэнцыю гэтую арганізаваў Польскі Інстытут Хрысьціянскай Культуры ў Рыме разам зь Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва, Украінскім Інстытутам Дасьледваньня ўсходняе Эўропы імя Лыпінскага (Філядэльфія) і Літоўскай Каталіцкай Акадэміяй у Рыме. На канфэрэнцыю былі запрошаныя таксама прадстаўнікі зь Літоўскай, Беларускай і Ўкраінскай ССР. Гэтак на канфэрэнцыі ў Рыме удзельнічалі ды выступалі разам беларускія навукоўцы: сп-ня Зора Кіпель, д-р Адам Мальдзіс, д-р Ян Запруднік, д-р Анатоль Грыцкевіч, д-р Вітаўт Кіпель, д-р Юры Туронак, д-р Вячаслаў Вярэніч, ды айцец А. Надсан.

Бясспрэчна, што рымская канфэрэнцыя можа ўважацца пачаткам шырокага супрацоўніцтва беларускіх дасьледнікаў як з бацькаўшчыны, гэтак і з дыяспары.

3-6 травеня — у г. Мюнстэры (Нямеччына) адбыўся сымпозыюм прысьвечаны тэме «Беларусь і Захад.» У працах сымпозыюму бралі ўдзел беларусазнаўцы зь Менску, Мюнстэру, Бону, Марбургу, Мюнхэну, Лёндану. Даклады чыталі: Юры Хадыка, Арнольд МкМіллін, Іван Саверчанка, Пётра Садоўскі, Уладзімір Сакалоўскі, і Зінаіда Мажэйка.

7 чэрвеня — у Бібліятэцы імя Скарыны ў Лёндане праф. Джэймс Дынглі зрабіў даклад аб палажэньні й дасьледнай працы ў БССР.

Ад 30 травеня да 1 чэрвеня — на унівэрсытэце Вікторыі ў Брытанскай Калюмбіі (Канада) адбываўся гадавы кангрэс навуковых таварыстваў Канады. У працах кангрэсу беларускія дасьледнікі ў Канадзе прачыталі рэфэраты: д-р Зінаіда Гімпелевіч-Шварцман — «Чацьверты год пасьяля Чарнобыля» ; сп-ня Івонка Сурвілла — «Чарнобыль у сучасным беларускім выяўленчым мастацтве»; і сп-ня Марыя-Паўла Сурвілла — «Беларусь як тэма паэзіі і ў музычным тэксьце.»

Ад 21 да 30 чэрвеня — маладзёжны беларускі танцавальны ансамбль «Васілёк» з Амэрыкі гасьцяваў і гастраліваў на Беларусі. Было дадзена каля дзесятка большых канцэртаў і колькі дзесяткоў інтэрвію прэсе, тэлебачаньню і радыё.

Ад 11-га да 13 ліпеня — Беларускі Каардынацыйны Камітэт гораду Чыкага браў удзел у выстаўцы народнага мастацтва ў Чыкага. Выстаўка таксама ўлучала матар'ялы, якія адзначалі 500-тыя ўгодкі ад дня нараджэньня Ф. Скарыны.

13 ліпеня — у Менску быў створаны аргкамітэт Міжнароднага Згуртаваньня Беларусістаў. У камітэт выбраныя: Адам Мальдзіс — старшыня, ад ЗША Том Бэрд — заступнік старшыні, сябра камітэту ад БНІМ — Вітаўт Кіпель.

Ад 21-га да 26 ліпеня — у горадзе Гароґэйт (Англія) адбыўся 4-ы Сусьветны Кангрэс Дасьледнікаў Савецкага Саюзу і ўсходняй Эўропы. У кангрэсе ўзялі ўдзел беларускія дасьледнікі з Амэрыкі, Англіі й Польшчы. На беларускія тэмы былі прачытаныя даклады: Зора Кіпель — «Беларускія пераклады літаратурных твораў 16-га стагодзьдзя» ; Вера Рыч — «Паэтычнае наватарства Алесь Гаруна» ; Аляксандар Баршчэўскі — «Антон Луцкевіч, як літаратурны крытык» ; Джэймс Дынглі — «Творчасць Натальлі Арсеньневай» ; Вітаўт Кіпель — «Белыя плямы беларускай бібліяграфіі» ; Ян Запруднік — «Усевалад Ігнатоўскі як гісторык і дзяржаўны дзеяч» ; Том Бэрд — «Наша Ніва

й нацыянальнае адраджэньне». Арнольд МакМіллін і Дэмінг Браўн (ЗША) мелі даклады пра творчасць Васіля Быкава. Гэтаксама пра Беларусь гаварылася на сесіі загалюўленай «Беларусь, Расся і Украіна ў 16-м стагодзьдзі.»

29 ліпеня — у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане чыталі даклады А. Баршчэўскі («Беларуская дасьледчая дзейнасьць у Польшчы») і Ян Запруднік («Беларускае жыцьцё ў ЗША.»)

Ліпень — Сп. Вячаслаў Станкевіч браў удзел у міжнароднай канфэрэнцыі ў Празе на тэму «Мірны шлях да дэмакратыі.» Беларускі дакладчык прааналізаваў ролю Беларускага Народнага Фронту ў працэсе дэмакратызацыі палітычнага жыцьця на Беларусі.

1-3 верасьня — у Кліўлендзе адбылася 19-ая Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі. Тэмы Сустрэчы былі: адзначэньне 500-тага юбілею ад дня нараджэньня Ф. Скарыны, 100 гадоў ад дня нараджэньня й 60 гадоў ад дня сьмерці Ф. Багушэвіча. На Сустрэчы было шмат гасьцей зь Беларусі.

25 верасьня — у бібліятэцы ААН у Нью Ёрку адбылася вялікая ўрачыстасьць адзначэньня 500-гадовага юбілею ад дня нараджэньня Ф. Скарыны. Асноўныя рэфэраты чыталі Пётра Краўчанка, міністар замежных спраў БССР і д-р Адам Мальдзіс. Пасьля англамоўнага фільму пра Ф. Скарыну адбылася мастацкая частка, у якой выступалі ансамбль «Жывіца» і беларускі бард Сяргей Сокалаў-Воюш.

29 верасьня — у Нью Ёрку ў Фундацыі Пётры Крэчэўскага д-р Адам Мальдзіс прачытаў два рэфэраты: «Творчасць У. Караткевіча» і «Новыя пошукі ў скарыніяне.»

3-га кастрычніка — у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы адбылася ўрачыстасьць адзначэньня Скарынаўскага юбілею, на якой прадстаўнікі БССР уручылі бібліятэцы партрэт Францішка Скарыны работы мастака У. Стальмашонка. Асноўны даклад пра скарыніяну ў бібліятэцы ды скарынаўскія дасьледваньні ў Амэрыцы мела сп-ня Зора Кіпель. Таксама выступалі дырэктар бібліятэкі Пол Фазана, загадчык славянскага адзьдзелу Эдвард Касінец ды д-р Адам Мальдзіс.

5-8 кастрычніка — у Белавежы зь ініцыятывы Беларускага Дэмакратычнага Аб'яднаньня ў Польшчы адбылася канфэрэнцыя беларускіх палітычных і культурных дзеячоў зь Беласточчыны, Варшавы, Менску, ЗША і Канады, Вільні, Лёндану й Парыжу.

10 кастрычніка — ушанаваньне скарынаўскага юбілею адбылося ў Квінсаўскім каледжы Гарадзкога Ўнівэрсытэту Нью Ёрку. З дакладамі пра Скарыну выступілі Пётра Краўчанка і праф. Том Бэрд. Д-р Адам Мальдзіс аналізуе дасьледніцкую працу ў галіне скарыназнаўства на бацькаўшчыне правёў паралель паміж Скарынам і Каломбам: першы адкрыў для Беларусі Эўропу, а другі — для Эўропы Амэрыку.

12 кастрычніка — д-р Адам Мальдзіс выступіў з дакладам пра Скарыну ў Ратгерскім унівэрсытэце ў г. Нью Брансуіку (шт. Нью Джэрзі).

18-21 кастрычніка — у Вашынгтоне адбываўся гадавы кангрэс Асацыяцыі Амэрыканскіх Славістаў, на якім на беларускія тэмы былі прачытаныя два даклады: д-р Ян Запруднік прачытаў даклад аб нацыянальным адраджэньні ў БССР, а праф. Джэймс Флын пра вуніяцкую царкву на Беларусі за часамі Аляксандра Першага.

28 кастрычніка — беларускі бард Сяргук Сокалаў-Воюш даў канцэрт у беларускім грамадзкім цэнтры ў г. Саўт Рывэры (шт. Нью Джэрзі).

Лістапад-Сьнежань — Беларускі Каардынацыйны Камітэт у Чыкага ладзіў гадавую выстаўку беларускага этнічнага ўмельства ў Чыкагскім Музэі Навукі й Індустрыі, ды таксама забясьпечыў беларускі ўдзел у калядным фэстывалі.

Вітаўт Кіпель

ПАКАЗЬНІК: кнігі 1 – 20, 1952 – 1992

«Запісы» пачалі выдавацца з 1952 году ў Нью-Ёрку. За тры гады выйшла шэсьць нумароў. Аднавіліся «Запісы» у 1962 годзе ў Мюнхэне, у большым фармаце й з новай нумарацыяй. У Мюнхэне выйшла пяць кнігаў, апошняя ў 1970 годзе. З 1974 году «Запісы» ізноў выдаюцца ў Нью-Ёрку, аднак нумарацыя ўключае ўжо ўсе папярэднія выданьні. Першая адноўленая нью-ёрская кніга мае нумар дванаццаць.

У паказьніку ўжываецца выключна нумарацыя кансэкютыўная. І так, першая нью-ёрская сэрыя нумаруецца ад аднаго да шасьці, мюнхэнская сэрыя нумаруецца ад сямі да адзінаццаці, а нумарацыя другой нью-ёрскай сэрыі супадае з нумарамі на вокладцы.

Паказьнік улучае артыкулы альфабэтычна паводле прозьвішчаў аўтараў. Артыкулы падпісаныя псеўданімам даюцца пад гэтым жа

псэўданімам. У выпадку артыкулаў падпісаных ініцыяламі, ініцыялы часам расшыфроўваюцца, і тады апошняя частка прозвішча падаецца ў дужках.

Паказнік пералічае: прозвішча аўтара, загаловак артыкулу, нумар кнігі, год і старонкі. Рэцэнзій кніжак або артыкулаў абазначаюцца дадаткова ангельскім словам **review**. Некаторыя артыкулы маюць дададзенае слова **photo**, што абазначае фатаграфію асобы, пра якую гаворыць артыкул. Датычыць гэта пераважна эміграцыйных дзеячоў.

Загалоўкі артыкулаў, а таксама загалоўкі кнігаў і артыкулаў, якія пераглядаюцца ў рэцэнзых падаюцца на мовах арыгіналаў, аднак асаблівасці лацінскіх літараў у розных мовах, такіх як: **ö, ç, é, ó**, не перадаюцца. Кірылічныя шрыфты пераказваюцца транслітэрацыяй, якую ўжывае Кангрэсавая Бібліятэка ЗША, аднак у спрошчанай форме. Ніжэй падаецца транслітэрацыя для беларускага альфабэту:

A	a	l	i		
Б	b	й	i		
В	v	К	k	С	s
Г	h	Л	l	Т	t
Д	d	М	m	У	u
Е	e	Н	n	Ў	u'
Ё	io	О	o	Ф	f
Ж	zh	П	p	Х	kh
З	z	Р	r	Ц	ts

У выпадку рэцэнзій тэмай зьяўляецца пераважна прозвішча аўтара кніжкі або артыкулу.

Кампютарная сыстэма паказніка была апрацаваная й выкананая Ялантай Панфілюк і Валянцінам Сельвясюком.

author's name	title	vol.	year	pp.
Belaruski Instytut Navuki i Mastactva	Imia doktora Skaryny	11	1970	133-136
	Belaruski muzei Ivana Lutskevicha u Vil'ni	12	1974	58
Z arkhivau BINIMu	Rukapisy vershau Ianki Kupaly	20	1992	137-142
	Rukapis "Testamentu" Uladzimera Zhylki	20	1992	143-146
Z arkhivau BNR	Heneral-maior Ezavitau Kanstantyn: karotki zhyts'ciapis i prakhodzhan'ne sluzhby	20	1992	147-153
A(kinshevich) L.	Fedotov: Novyi grad/ Review	3	1953	56-57
A(kinshevich) L.	Struve: Sotsialnaia ekonomicheskaia istoriia Rossii/ Review	5	1954	56-59
Adamovich Ant.	Da pytan'nia pra mestsu Prantsishka Bahushevicha u historyi bel. litaratury	9	1964	117-130
	Da pabudovy navukovae historyi belaruskae litaratury	8	1963	74-94
Adamovich Anthony	The problems of the beginnings of Byelorussian literature	17	1983	31-34
Akinshevich Leu	Zabytaia kniha	4	1953	114-116
	Parlament belaruskai ziamli	1	1952	3-17
	Rodz'ka-Rusak: Barbara Radzivil'lianka/ Review	2	1952	121
	Pra "Tsyvilizatsyinyia Asnovy"	4	1953	70-79
	Sorokin: Social philosophies of an age of crisis/ Review	2	1952	117-118
	Halecki: The limits and divisions of European history/ Review	1	1952	45-47
Akinshevich Leu	Balonki z uspaminau	19	1989	128-150
	Drahomanov: A symposium selected writings/ Review	2	1952	115-116
Anishchuk Bahdan	Ad Vil'ni da Krakava	6	1954	104-111

author's name	title	vol.	year	pp.
Arekhva V.	Natal'lia Arsen'neva: Mizh berahami: vybar paezii, 1920-1970/ Review	17	1983	229-235
Bergman Aleksandra	Iashche raz pra Antona Lutskevicha	20	1992	101-107
Arekhva Vol'ha	Ryhor Krushyna: "Sny mary"	15	1977	123-127
	Idei natsyianal'nai nezalezhnas'tsi u paezii Ianki Kupaly	12	1974	30-40
B(raha) S(ymon)	Iashche pra Zhamoits' Narodahubstva	4	1953	117
		4	1953	116-117
B(raha) S.	Dzieje Ziem Wielkiego Ksiestwa Litewskiego/ Review	6	1954	120-124
	Pra Zhamoits' dy Zhmudz'	3	1953	52-53
	Kolupaila: Nemunas/ Review	4	1953	120-121
	Inzhynier Liavon Rydleuski	5	1954	51-52
	Iahailavichy i muzyka	5	1954	48-50
	Kirkconnell: Common English Loanwords in East European Languages/ Review	5	1954	59-60
	Iazep Pushcha	1	1952	58
	Natal'lia Arsen'neva (photo)	1	1952	57-58
	Horniatkevich: The Ukrainian medieval painting on Polish soil/ Review	1	1952	49-51
	Maksim Bahdanovich	1	1952	56-57
	Kupala, Mitskevich, Sheuchenka i Maskva	2	1952	109-110
B(raha) S.	Krapiva: Zadachi belorusskoi literatury v svete trudov I.V. Stalina/ Review	2	1953	119-120
	Lehr-Splawinski: Jezyk Polski, Pochodzenie — Powstanie — Rozwoj/ Review	1	1952	51-52
	Tsar i nazovy Litva, Belarus'	2	1952	108-109
B(raha) Symon	Iashche pra Zhamoits'	4	1953	116
B(raha) Symon	Bibliia Skaryny u Liondanc	5	1954	60
	Iubilei belaruskaha druku	11	1970	121-133
	Uhodki druku u Belaruskai SSR	11	1970	129-133

author's name	title	vol.	year	pp.
Bahrovich A.	Bergman: Rzecz o Taraszkiewiczzu/ Review	15	1977	136-143
Bahrovich A.	Fakty i prauda	10	1966	252-256
	Karta Narodau SSR/ Review	8	1963	210-214
	Riabcevic: O chiom rasskazyvaiut monety/ Review	15	1977	148-150
	Grinblat: Belorusy/ Review	13	1975	130-134
	Zhukevich: Proiskhozhdenie geograficheskikh nazvanii Belorussii/ Review	9	1964	146-251
	Madajczyk: Dokumenty w sprawie polityki narodowosciowej wladz/ Review	13	1975	125-130
	Aleksandra Bergman: Antoni Luckiewicz/ Review	13	1975	119-124
Bahrovich Andrei	Zhykharstva Belarusskac SSR	7	1962	9-88
	Lathal'tsy — spradvechnyia susedzi	14	1976	67-75
Barshcheuski A.	Ihnat Dvarchanin — daslednik nashaniuskai litaratury	19	1989	27-65
Berd T.	Fair land of Belorussia/ Review	15	1977	119-123
Berd Tomas	Marash: Vatikan i katolicheskaiia tserkov' v Belorussii (1569-1795)/ Review	13	1975	137-139
	Colours of the Native Country: Stories by Byelorussian writers/ Review	13	1975	134-136
Berd Tomas	Pashkevich: Fundamental Belorussian — Belarускаiia mova/ Review	15	1977	144-148
Bird Thomas	Nasha Niva: An introductory Word	19	1989	3-7
	Hilevich: Bread and Music/ Review	19	1989	158-159
	Shamiakin: Snowtime (S'nezhnye zimy)/ Review	19	1989	165-167
Bird Thomas	Whitman: Lisce Travy: Vershy/ Review	19	1989	165-167
	Orthodoxy in Byelorussia: 1917-1980	17	1983	144-208

author's name	title	vol.	year	pp.
Bird Thomas E.	Byelorussian-English/ English-Byelorussian Dictionary with Complete Phonetics/ Review	20	1992	131-132
	Editorial	20	1992	3
	The Vitality and Timeliness of <i>Nasa Niva</i>	20	1992	59-64
Bird Tomas	The New Jersey Ethnic Experience/ Review	16	1978	148-150
Braha S.	Aleksjutovich: Skaryna, iaho dzeinas'ts' i s'vetapohliad/ Review	7	1962	265-269
	Francysk Skaryna. Pradmovy i pas'liasloui/ Review	12	1974	135-140
	Francisk Skorina i nekotorye voprosy razvitiia knigi/ Review	17	1983	227-229
	Sidorov: Uzlovye problemy i nereshennye voprosy istorii .../ Review	10	1966	265-268
	Golenishchev -Kutuzov: Humanizm u vostochnykh skavian/ Review	9	1964	235-239
	Kalesnik, Halenchanka: Skaryna/ Review	14	1976	138-141
	Nachalo knigopchetaniia v Belorussii i Litve/ Review	16	1978	129-137
	Podokshin: Skorina i Budnyi/ Review	14	1976	132-138
	Nemirovskii: Nachalo slavianskogo knigopchetaniia/ Review	12	1974	117-127
	Hraviury Francyska Skaryny/ Review	13	1975	104-109
Braha S.	Da spravy pakhodzhan'nia nazovu "Belaia Rus'"	10	1966	251-252
	Nemirovskii: Vozniknovenie knigopchetaniia v Moskve/ Review	9	1964	239-242
Braha Symon	Piotra Ms'tsislavets dy Ivan Maskvitsin	14	1976	59-66
	Karol' Al'brekht i Skaryna	4	1953	108-113

author's name	title	vol.	year	pp.
Braha Symon	Heahrafichnaia liakalizatsyia zhyts'tsiapisu doklara Skaryny	9	1964	9-33
	Palen'ne knihau Skaryny u Maskve	12	1974	82-85
	Pytan'ne imia doklara Skaryny u s'viatle aktau i litaratury	10	1966	184-216
	Doklar Skaryna u Maskve	8	1963	9-36
	Doklar Fran'tsishak Skaryna	11	1970	11-33
	Doklar F. Skaryna i karol' Ferdynand	18	1988	3-19
Brown Deming	The Art of Vasil' Bykau	20	1992	15-23
Bryleuski Uladzimer	Pol'ski zamezhny druk pra Belarus'	17	1983	219-226
Darashevich M.	Chas utvaren'nia balotau	6	1954	85-103
Dingley James	The poetry of Natal'lia Arsen'neva and 'Perabudova' in Belarussian literature	20	1992	4-14
Dubeikauskaia Iu.	Belaruskaia dzeinas'ts' pad pershai niametskai akupatsyiai	12	1974	59-61
	Hazeta "Homan"	13	1975	67-79
Dunin A.	Da pytan'nia Whiteruthenia tsi Byelorussia	5	1954	44-48
Dvarchanin Ihnat	Belarusy na Praskim Universytetse	4	1953	65-69
Ezavitau K.	hl. — Z arkhivau BNR	20	1992	147-153
Flarouski, Tumash	Skaryniiana u listavan'ni. Listy 1965 - 1968 h.	18	1988	26-82
Gimpelevich- Schwarzman Zina	Uladzimir Karatkevich and his Influence on the Contemporary Belarussian renaissance	19	1989	113-124
	Belarus: Five Years after Chernobyl	20	1992	24-29
Grimstead Patricia	Archives and Manuscript Collections in the Belarussian SSR	17	1983	85-102
	Belarussian Geographical Names	17	1983	103-112

author's name	title	vol.	year	pp.
H. A.	Kaval': Belarus' u datakh, likakh i faktakh/ Review	4	1953	118-120
Haliak Leanid	Ab praunitskikh terminakh	2	1952	111-114
Kabysh Symon	Sel'skaia haspadarka Belaruskai SSR	7	1962	253-262
Karpovich A.	Gretchaninoff: My life/ Review	4	1953	122-123
Karpovich Ales'	Smahin: Khory a kapelia belaruskikh kampazytarau 20-kh h./ Review	12	1974	143-147
	Mozheiko: Pesennaia kul'tura belorusskogo Poles'ia/ Review	12	1974	141-143
	Mukharinskaia: Belorusskaia narodnaia pesnia. Istoricheskoe razvitie/ Review	15	1977	129-132
	Dudar: Zbornik narodnykh pesen'/ Review	12	1974	140-141
	Muzychnaia tvorchas'ts' E. Zubkovich	14	1976	43-50
	Da prablemy belaruskaha natsyianal'naha styliu u muzytsy	5	1954	10-17
	Semeniaka: Ia sertsam z taboi. Pes'ni/ Review	14	1976	150-151
	Kulikovich: Belarускаia muzyka/ Review	5	1954	52-54
	Mikola Ravenski (photo)	2	1952	104-107
Khadkevich Ryhor	Fundushovaia Hramata	14	1976	40-42
Kipel' Alice	The American Relief Administration (ARA) in Byelorussia	16	1978	61-83
Kipel' Iaukhim	Iak nas vuchyli	15	1977	54-68
Kipel' V.	Atlas BSSR/ Review	7	1962	270-272
	Kalubovich: Mova u historyi belaruskaha pis'menstva, I. Uvodziny/ Review	13	1975	139-143
Kipel' Vitaut	Biblihrafichnyia dapamozhniki pry arhanizatsyi kalektsyiau belarusiki.	12	1974	104-111

author's name	title	vol.	year	pp.
Kipel' Vitaut	Emihratsyia z' Belarusi i hazeta "Nasha Niva"	19	1989	66-96
	The Early Byelorussian Presence in America	17	1983	113-131
	Treitsi belaruski festyval' u Z. Sh. A.	17	1983	236-238
	Ios'ko: Nikolai Sudzilovskii-Russel'. Zhizn' .../ Review	16	1978	119-128
	Notes on Belarussian-American-English Literary Relations	20	1992	108-117
	Some New/Old Works on Belarussian Statehood/ Reviews	20	1992	133-134
Kipel' Zora	Ezra Paund — paeta vyhanets Kapitan Dzhon Smit na Belarusi	19	1989	150-157
	Isaevych: Literaturna spadshchyna Ivana Fedorova/ Review	16	1978	119-128
		20	1992	129-130
Kulikovich M.	Khybin'ski: Mechyslav Karlovich/ Review	3	1953	58-59
Kulikovich Mikola	Mikola Ravenski Belarускаia muzyka	3	1953	54-55
	Belarускаia muzyka	4	1953	94-107
	Tema suchasnas'tsi u tvorchas'tsi belaruskikh savetskikh kampazytarau	1	1952	18-33
	Belarускаia muzyka	7	1962	226-252
	Belarускаia muzyka	3	1953	29-43
		2	1952	88-103
Kupala, Ia.	hl. — Z arkhivau BINIMu	20	1992	137-142
Latyshonak Aleh	Dokumenty	20	1992	118-120
Leshchanka Iazep	"Kazionny dom i daliokaia daroha." Uspaminy.	20	1992	65-100
Lutskevich Anton	Belaruski Muzei imia Ivana Lutskevicha	14	1976	85-92
M. R.	Okinshevich: The law of the Grand Duchy of Lithuania/ Review	5	1954	54-56
	Likvidatsyia pol'skaha pytan'nia na belaruskikh zemliakh	6	1954	112-117

author's name	title	vol.	year	pp.
M. R.	Vakar: The Name "White Russia"/ Review	6	1954	117-120
Maksimovich R.	Antonovich: Beloruskie belaruskai litaratury/ Review	12	1976	146-150
	Shevelov: Belorussian versus Ukrainian: Delimitation of Texts .../ Review	13	1975	112-199
	Kosman: Reformacja w Wielkim Ksiestwie Litewskim/ Review	14	1976	141-145
	450 hod belaruskaha knihadrukavan'nia; Zapisy, No. 5/ Review	12	1974	128-135
	Hramoti XIV st./ Review	13	1975	110-112
	Husouski: Pes'nia pra zubra/ Review	15	1977	103-109
	Istoriia belorusskoi dooktiabrskoi literatury/ Review	15	1977	110-116
	Pachynal'niki. Z historyka-litaraturnykh materyialau XIX st./ Review	15	1977	117-119
	Husovianas: Giesme apie Stumbra. Is lotynu kalbos .../ Review	16	1978	137-139
	"Naviny hroznyia" 1563 hodu Slounik movy Skaryny/ Review	10	1966	247-250
	A Bibliography of Slavic Dictionaries/ Review	18	1988	183-184
	Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku/ Review	9	1964	242-246
	Poretskii: Symon Budnyi — peredovoi belorusskii mysl.	8	1963	207-210
	Da spravy belaruskai paudzionnai etnohrafichnai miazhy	10	1966	260-265
	Antologja poezji bialoruskiej/ Review	5	1954	18-24
	Kot: Szymon Budny/ Review	16	1978	143-146
	Vazhneishyia mamenty kul'turnykh pratsesau Belarusi	7	1962	263-265
		6	1954	65-84

author's name	title	vol.	year	pp.
Maksimovich R.	The Lithuanian Statute of 1529/ Review	16	1978	139-142
	Sprava pakhodzhan'nia Symona Budnaha Shrnatau: Belaruskai knizhnaia hraviura XVI - XVIII stahoddziau/ Review	10	1966	256-259
		18	1988	185-189
Maksimovich Ryhor	Dypliamatychnaia kantraversyia 1646 hodu za belaruskuiu movu	12	1974	14-21
	Arkhiu Belaruskaha Muzeiu Vil'ni	15	1977	75-77
	Pra iurydychnuiu leksyku staroi belaruskai movy	19	1989	125-127
	Savetski historyk pra "stararuskae adzinstva".	12	1974	73-77
	Iak belaruskii Mensk stausia "Minskam".	12	1974	69-72
	Try vydan'ni Treisiaha Statutu Vialikaha Kniastva Litouskaha	16	1978	107-118
	Histarychnaia kantseptsyia Vatslava Lastouskaha	13	1975	47-56
	Dz've papiarednitsy "Muzhytskae Praudy"	15	1977	69-74
	Sprechka pra dakumenty iakikh nikoli nia bylo	13	1975	77-81
Maletski Iazep	Shukaem "Litoucau"	12	1983	214-218
Melianovich Vasil	Byelorussian Studies in the Secondary Schools and Community Colleges of Maryland	17	1983	214-218
Miranovich Piotra	Belarusy u Latvii 1919-1944	16	1978	92-98
Nedasek N.	Kamunizm i "belaruskii natsyianalizm."	7	1962	138-177
Niamiha H.	Belaruskae shkol'nitstva pad niametskai akupatsyiai Belarusi u vainu 1941-1944	19	1989	102-112
Orehva Olga	Three historical poems of Ianka Kupala	17	1983	27-30

author's name	title	vol.	year	pp.
Orehva Olga	Bykau's search for moral imperative	14	1976	51-58
Palonskaia-Vasilenka N.	Daunar Zapolski	3	1953	14-28
Pan'kou Mikola	Belaruskaia knihaveda na chuzhyne	1	1952	34-39
Pashkevich Valentyna	The Teaching of the Byelorussian Language in an English-speaking Milieu	17	1983	209-213
Picarda Guy	Questions surrounding a Byelorussian Liturgy	19	1989	97-101
R. M.	The Belarussian Tristan/ Review	20	1992	121-128
R. M.	Khry's'tsiianskiia s'viatyni Vil'ni u XV-XVI st. st.	12	1974	68
Ratkevich A.	Pachatki belaruskaha shkol'nitstva u Mensku	16	1978	84-91
Ravich A.	Ianka Kupala	2	1952	65-76
Rusak Halina	Modern Byelorussian Art	17	1983	69-81
S'viansitski Ilarion	Belaruskii addzel ukrainskaha natsyianal'naha muzeiu u L'vove	12	1974	56-68
Sadouski Ia.	Krivitskii, Mikhnevich, Podluzhnyi: Belaruskii iazyk/ Review	15	1977	127-128
Sadouski Ianka	Leksychnyia asablivs'tsi Knih Tsarstvau Skaryny marfalahichnyia	11	1970	91-111
	asablivs'tsi Knih Tsarstvau F. Skaryny	18	1988	83-95
Sadouski John	Studies on Doctor Francis Skaryna in the West since World War II	17	1983	35-42
Sakovich A.	Da historyi Belaruskaha Dziarzhavnaha Universytetu	5	1954	1-9
Seduro Vladimir	The problem of F. M. Dostoyevski's Origin	16	1978	44-60
Shevelov George	On the Problem of Common Byelorussian-Ukrainian Phonological ...	17	1983	43-46
Shymanets Uladzimer	Artists from Byelorussia: The School of Paris	17	1983	63-68

author's name	title	vol.	year	pp.
Siadura Ul.	Piotra Miranovich (photo)	3	1953	44-51
	Vytoki belaruskaha mastatstva	4	1953	80-93
	Vytoki belaruskaha mastatstva	5	1954	25-40
	Vytoki belaruskaha mastatstva	2	1952	77-78
Sian'kevich V.	Vytoki belaruskai natsyianal'nai historyiahrafii i "Nasha Niva."	19	1989	8-26
Sian'kevich Viktor	Da pytan'nia pol'skae mianshyni na Belarusi	14	1976	76-84
Skaryna Frantsishak	Skaryna Paskaliia, Vil'nia, 1522 hod. Peradruk tekstu	18	1988	122-182
St. Tamara	Vysockaia, Karpovich: Zhyvapis Belarusi XII-XVIII stahoddziau/ Review	19	1989	159-165
Stankevich Ian	Prystaunoe "v" u move belaruskai	8	1963	128-134
	Pskouski dyialekt	7	1962	178-202
	Khryshchonyia imiony vialikalitouskiia (belaruskii)	8	1963	95-127
Stankevich S.	Andraiuk: Zhyts'tsio — Litaratura — Heroi/ Review	12	1974	152-155
Stankevich St.	Belaruska-Ruski Slounik. Pad redaktsyiai akademika K. K. Krapivy/ Review	8	1963	205-207
	Dyialektalahichny Atlas belaruskai movy/ Review	9	1964	251-253
Stankevich Stanislau	Belaruskaia padsavetskaia litaratura pershai palaviny 60-kh hadou	10	1966	7-169
	Rusyfikatsyia belaruskae movy u BSSR	7	1962	89-137
	Kupala's prohibited works	17	1983	17-26
	Savetskae asudzhen'ne "Nashai Nivy" i sproby einae rehabilitatsyi	9	1964	91-115
Survilla Ivonka	The Byelorussian Institute of Arts and Sciences in Canada ...	17	1983	15-16

author's name	title	vol.	year	pp.
Survilla Joanna	Chernobyl in Contemporary Belarusian Art	20	1992	30-35
Survilla Maria Paula	From Affirmation to Aesthetics: Belarus as Subject in Poetic and Musical Texts	20	1992	43-49
T(umash) V.	Pan'kou: Pakaz'nik belaruskikh vydan'niau na chuzhyne za 1945-50/ Review	1	1952	53-54
	Mozolkov: Ianka Kupala, zhizn' i tvorchestvo/ Review	1	1952	52
	Jurgela: History of the Lithuanian nation/ Review	1	1952	47-49
	Aliaksandra Ruzhanets-Ruzhantsou	5	1954	41-43
Tamushanski R.	Bulyka: Leksichnyia zapazychanni u belaruskai move .../ Review	19	1989	168-170
Tamushanski Robert J.	Belarusian-Yiddish Writings. Interesting Material for Ethnography and Philology	20	1992	36-42
Tumash Vitaut	Skaryna u Padui	11	1970	35-79
	Skarynavy krakauskiia pryvileinyia hramaty 1532 hodu	11	1970	113-120
	Liubliamskaia Skaryniiana	18	1988	20-25
	Partret Skaryny u Padui	1	1952	40-44
	Anton Vasilevich Flarouski	11	1970	137-143
	Skarynau kaliandar	18	1988	96-121
	Drevaryty nastaunika Diurera u Padarozhnai	16	1978	3-43
	Knizhtsy Fran'tsishka Skaryny			
	Akrastykhi Fran'tsishka Skaryny	16	1978	99-106
	Belaruski Instytut Navuki i Mastatstva	15	1977	77-102
	Znaishlasia Skarynava "Paskaliia"	12	1974	78-81
	Knihy Skaryny u Italii	11	1970	81-89
	Hetman Ryhor Khadkevich i iahonae vydavetstva	14	1976	3-39
Tumash Vitaut	Drukarnia Tsiapinskaha	13	1975	70-76

author's name	title	vol.	year	pp.
Tumash Vitaut	The Byelorussian Institute of Arts and Sciences: twenty-five years of its activities	17	1983	9-14
	Knihy Skaryny na zakhadze Europy u paru iahonuiu i sian'nia	15	1977	23-25
	Bibliahrafiia skaryniiany	11	1970	181-268
	Drukarnia Piotry Ms'tsislautsa	13	1975	3-29
	Scoriniana Nova 1926-1966	11	1970	145-180
	Kanfiskata u Vrotslave	12	1974	3-13
Urban Paval	knihau Biblii Skaryny			
	Pra natsyianal'ny kharaktar Vialikaha Kniastva Litouskaha	9	1964	35-89
	Kastus' Kalinouski i "Muzhytskaia Prauda"	8	1963	37-73
	Stan vyvuchen'nia historyi u BSSR	7	1962	203-225
V. Z. [Vitaut Zubkouski]	Vystauka Publichnai Bibliateki N'iu Iorku	11	1962	124-129
Varlyha Adam	Prykazki i asablivyia vykazy z Lahoishchyny u Menshchyne	9	1964	177-233
	Karenschyna	12	1974	41-55
	Viasel'le na Lahoishchyne	13	1975	57-66
	Prykazki i asablivyia vykazy z Lahoishchyny u Menshchyne	8	1963	135-180
Vashuk T.	Zizanii: Hrammatika slovenska/ Review	12	1974	156
Vashuk Todar	Kryzh S'viatoe Aufrasini	12	1974	86-103
Verasau Dz'mitry	Rozdum pra muzyku	13	1975	82-86
Veresow Dmitri	Byelorussian Music in the United States	17	1983	82-84
Vits'bich Iurka	U poshukakh Alherdavaha shlahku	3	1953	1-13
Zaprudnik Ia.	Da Pershaha Usebelaruskaha Z'ezdu 1917 hodu	9	1964	131-176
Zaprudnik Ia.	Stashkevich: Nepaz'bezhae bankrustva/ Review	13	1975	148

author's name	title	vol.	year	pp.	
Zaprudnik Ia.	Krutalevich: Rozhdenie Belorusskoi Sovetskoi Respubliki/ Review	15	1977	132-136	
	Da Pershaha Usebelaruskaha Z'ezdu 1917 hodu	8	1963	181-204	
	Ulashchik: Ocherki po arkhieografii i istochnikovedeniiu .../ Review	12	1974	147-149	
	Bibliahrafiia pa historyi Belarusi. Feodalizm i kapitalizm/ Review	12	1974	149-151	
	Voprosy istorii. Istoriia SSSR i BSSR/ Review	13	1975	143-147	
	Da Pershaha Usebelaruskaha Z'ezdu 1917 h.	10	1966	217-246	
	Zaprudnik Ian	Soviet Documentation of Byelorussia's History (1909-1919)	17	1983	132-143
		U. Ihnatouski: Belarusian Historian and Statesman	20	1992	50-58
		Belarusological Academic Series/ Reviews	20	1992	135-136
	Zaprudnik Ianka	Dypliamatychny pashpart Uradu Belaruskae Narodnae Respubliki	13	1975	99-103
Ustaunyya hramaty Belarus' u paru		13	1975	87-98	
Dziarzhaunykh Dumau Rasei Sprava autanomii Belarusi u Pershai Dume i "Nasha Niva"		10	1966	170-183	
"Muzhytskaia Prauda" — nabat pautan'nia 1863 hodu		14	1976	93-131	
Savetskiiia kantseptsyi historyi Vialikaha Kniastva Litouskaha		12	1974	22-29	
Dziarzhaunas'ts' Belarusi u dasavetskuiu paru		15	1977	3-22	
Zhuk-Hryshkevich Raisa		17	1983	47-62	
Zhyika Ul.		20	1992	143-146	

З Ъ М Е С Т Table of CONTENTS

Thomas E. Bird. Editorial	3
James Dingley. The Poetry of Natalla Arsiennieva and 'Pierabudova' in Belarusian Literature	4
Deming Brown. The Art of Vasil' Bykau	15
Zinaida Gimpelevich-Schwartzman. Five Years after Chernobyl	24
Joanna Survilla. Chernobyl in Contemporary Belarusian Art	30
Robert J. Tamushanski. Belarusian-Yiddish Writings: Interesting Materials for Ethnography and Philology	36
Maria Paula Survilla. From Affirmation to Aesthetics: Belarus as Subject in Poetic in Poetic and Musical Texts	43
Jan Zaprudnik. Usievalad Ihnatouski — Belarusian Historian and Statesman	50
Thomas E. Bird. The Vitality and Timeliness of <i>Nasa Niva</i>	59
УСПАМІНЫ — MEMOIRS	
Лешчанка Язэп. «Казённы дом і казённая дарога»	65
ЗАЦЕМКІ — NOTES	
Аляксандра Бэргман. Яшчэ раз пра Антона Луцкевіча	101
Vitaut Kipel. Notes on Belarusian-American-English Literary Relations	108
Алег Латышонок. Дакумэнты	118
КНІГАПІС — BOOK REVIEWS	121
АРХІВЫ — ARCHIVES	
З архіваў БІНІМу	137
З архіваў БНР	147
В. Кіпель. Хроніка навуковага жыцця	154
Паказьнік ЗАПІСАЎ — Index of ZAPISY	173

CONTRIBUTORS

Alaksandra Bergman, University of Warsaw, Poland

Thomas E. Bird, Queens College, CUNY, New York

Deming Brown, University of Michigan

James Dingley, School of Slavonic and East European Studies
University of London

Zinaida Gimpevich-Schwartzman, University of Ottawa, Canada

Vitaut Kipel, Belarusian Institute of Arts and Sciences, New York

Zora Kipel, New York Public Library, New York

Aleh Latysonak, Jagellonian University, Krakow, Poland

Jazep Lescanka, Writer and Poet, New Jersey, U.S.A.

Guy Picarda, The Anglo-Belarusian Society, London, England

Joanna Survilla, Belarusian Institute of Arts and Sciences
Ottawa, Canada

Maria-Paula Survilla, University of Michigan
Ann Arbor, MI

Robert J. Tamushanski, Belarusian Service, Radio Vatican

Jan Zaprudnik, Belarusian Institute of Arts and Sciences, New York